

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

ELSŐ ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

1.000 péld. - 5.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1891.

TARTALOM.

	Lap
A magyar vers-alakok Erdősiig. <i>Kacziány Géza</i>	1
Homerosz némely hasonlatának vándorlása. <i>Greksa Kázmér</i>	20
Magyar és német hegedősök. <i>Petz Gedeon</i>	22
Egy névszerint említett árpádkori jocularor. <i>Sebestyén Gyula</i>	31
Oláh Miklós családi viszonyai és Hungariája. <i>Hunfalvy Pál</i>	35
Hegedős Sebestyén. <i>Ifj. Kemény Lajos</i>	40
Mi az a héttollú buzogány? <i>Ponori Thevrewk Emil</i>	41
Kocsi Csergő Bálint életéhez. <i>Révész Kálmán</i>	42
Egy lantost ábrázoló kép 1630-ból. — <i>én</i>	46
Az első geographia magyar nyelven. <i>Szily Kálmán</i>	47
Egy érdekes tankönyv (Wagner Phraseológiája). <i>Dr. Kármán Mór</i>	51
Ráday Gedeon (Első közlemény). <i>Dr. Váczy János</i>	57
Simai Kristóf, pályája kezdetén. <i>Csaplár Benedek</i>	69
Kisfaludy Sándor regéi. <i>Heinrich Gusztáv</i>	76
Kisfaludy és Petrarca. <i>Angyal Dávid</i>	93
Toldi XII. éneke. <i>Kardos Albert</i>	101
Észrevételek Kardos Albert cikkére «Toldi XII. éneké»-ről	108
A beteg király (Greguss Á. meséje.) <i>Szalay Károly</i>	109
A «Pesti magyar társaság» és Bessenyei. <i>Ballagi Géza</i>	113
Mért bujdosott Vörösmarty 1849-ben? <i>U.</i>	119

KRITIKAI ROVAT.

Gr. Károlyi Klára, gr. Haller Gábor özvegyének két levele. Ism. Brázay János. <i>Ballagi Aladár</i>	120
Matthisson hatása irodalmunkra. Irta Demek Győző. <i>V.</i>	123
A budetini monda. Irta Griesbach Ágost. <i>V.</i>	126
Magyar-német és német-magyar zsebszótár, Könyve Nándortól. <i>Ballagi Aladár</i>	128

ADATTÁR.

Halotti bucsuztató 1633-ból. <i>Acsády Ignác</i>	131
Enyedi István Teleki Mihályhoz. (1671.) <i>Koncz József</i>	136
Kisfaludy Sándor két levele Döbrentei Gáborhoz. <i>Gróf Kun Géza</i>	137
Báró Wesselényi Miklós végpercei (Bártfay László naplójegyzetei). <i>Éble Gábor</i>	142
— Bodnár Zsigmond Magyar Irodalomtörténetére előfizetési felhívás	146

—♦—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Szerk.

A MAGYAR VERS-ALAKOK ERDŐSIIG.

Legrégibb verses emlékeink alakja az a közepén sormetszetes nyolczas vers, melyet Greguss verstanában ősi versnek nevez. Valóban az «Emlékezzünk régiekről» kezdetű krónikától fogva ez lesz a legnépszerűbb vers-alakja a magyar népnek s úgy a codex-irodalmon végighúzódik, mint a máskép megőrzött versek közt leginkább megtalálható. A Mátyás megválasztatásakor ebben az alakban keletkezett a kis nyolcz soros utczagyermek-dal, ebben van a «Lengyel László jó királyunk» kezdetű népkölteményünk, ebben a «Fehér Anna» című népballada, ebben a legtöbb népdal s általában mind az a tárgy, melyet hamar és igen népszerűvé akartak a népköltők tenni. (A kurucz dalok legnagyobb része, Himfy dalai, a «Kossuth Lajos azt izente», refrainnel s a «Talpra magyar», valamint csaknem valamennyi követválasztási kortesnóta s utczán keletkezett politikai dal.)

De vajjon véletlenség-e az, hogy a magyar nép tudalmába ez a forma annyira belevette magát, vagy valami mélyebb, esetleg történeti oka van?

Keletkezését tekintve, ez a legrégibb, végrímes forma, melyet európai népek műveltek. Ebben írják az egyházi atyák himnusaikat, nemcsak Szent Bernát, ki 1091-től 1153-ig élt, tehát már a keresztyénségnek tíz századára tekinthetett vissza, és Celano Tamás «Dies iræ, dies illa»-ját a XIII. században, de Szent Ambrosius és Szent Ágoston is a IV. században. A keresztyénséggel veszik át ezt az összes európai népek s azzal együtt a végrímet az alliteratio helyére.

Hogy erre csak pár példát hozzunk föl, első sorban az angolra s a németre hivatkozunk, két egymástól távol élő nemzetre, melyek irodalmi akkor egymással semmiféle összeköttetésben nem állottak.

A németben még a «Wessobrunni imádság», mely félig pogány eredetű s a «Muspilli», mely egészen pogány alapon épült föl s csak úgy lett keresztyén mythologiai elemmel (Illés és az Antikrisztus harczával s az Apokalypsisből vett képekkel) gazdagítva, még a régi formát (alliteratiós, emelkedő és eső rhythmusú sorokat) tartja meg, de már az első szerző, kinek nevét ösmerjük, Otfried, a «Christ» költője, Hrabanus Maurus tanítványa, a latin egyházi hymnusok mintájára énekel az ösmert nyolczasokban:

«Wanta allaz || thaz si ez thenkent
Si iz al mit || gote wirkent,
ni duent si ez || wiht in noti
ana sin || girati.»

Az első költő tehát a IX. században, kinek nevét ösmerjük, az előtte feküdt latin hymnusokból, mise-szövegből és vallási dalokból állítja össze stropháját, elvetvén az alliteratiót s helyette amazok mintájára a végrímet használva.

Ép így az angol. A legrégebb angol ballada, mely szkáld, tehát pogány eredetű, a «Horn Child» című, melyet az irodalomtörténészek a XI. századba tesznek, bár a benne szereplő nevek szerint keletkezése a pogány korba nyúlik vissza s a «Beowulf», e hatalmas épósz, még emelkedő és eső rhythmusú sorokban írvák, azonban a legrégebb keresztyén angol hymnus minden változata már az Ambrosius versformáját szólaltatja meg:

«Jesu that erst || of mighte most
Fader and sone || and Holy Ghost.»

Hasonlag:

«God that made both || erthe and hevene»

Vagy:

«Nowe Jesu Chryste || our heven kynge» stb. stb.

De még ezeknél is döntőbb a harmadik példa, melyre hivatkozhatom, a spanyol költészet, melynek régi románczai, s különösen a legrégebbiek, közvetlenül a mórok kiűzése után keletkezvén, midőn a katholikus uralom véglegesen lábra kap, trochæusi lejtésű nyolczasokban írvák s az úgynevezett «Redondillas»-t alkotják. E mértéket tartják meg kevés ki-

vétellel a Cid-románczok, ezt a Granada elestéről szóló románcz-cyklus, ezt a spanyol népdalok a későbbi korból.* Ezekből lőn aztán a dráma rendes nyelvvé a négyes trochæus, mi a spanyol dráma nyelvét oly könnyeddé, oly légiessé tette, ellentétben a hatodfeles jámbus nehézkes komolyságával.

Miként lett ez az alak annyira spanyol nemzetivé, azon eleget törték a fejüket az irodalomtörténészek s még jelenleg is az az uralkodó nézet, hogy e formát a spanyol költők vagy a szintén románcz-költő móroktól, vagy a troubadouroktól, tehát a provençal költőktől vették át. A mórok közül Mocdem Ben Maaref (X. századbeli) költőt tartják e forma föltalálójának, míg legfőbb mestere Ebadet Alkazzaz volt, kik igaz, hogy írtak románczokat, de más alakban. Az a nézet sem állja ki a bírálatot, hogy a provençal költők lyrája adta volna a spanyol epikus formát, mert akkor esetleg a provençal lyra ezernyi és szebbnél-szebb stropha-szerkezete is átment volna a spanyolba s az nem ragaszkodik oly mereven egy formához. De meg időpontban is előbb keletkeztek a «Redondillas», mint a provençal dalok, tehát inkább a spanyolok hathattak volna vissza ezekre.

A magyarázat világos, bár eddig senki nem mondotta ki. A legkatholikusabb ország költői elfogadták a régi latin egyházi dalokat versforma gyanánt s a sokszínű és formában gazdag mór költészettől való megkülönböztetésül ez egy formához ragaszkodtak mereven. E versforma lőn a spanyol költészet Sibbolethje, — a ki ezen énekelt, igazhitű volt, a többi pogány. A spanyol jellem merevsége a többit megmagyarázza.

A spanyol dráma azonban a portugál Gil Vicente műveivel kezdődik (XV. század), ki névtelen elődeihez hasonlóan (mert a spanyol dráma irodalomtörténésze, Moratin 1356-tól számítja a dráma történetét, de ez idő drámája nem mehet még ilyen számba), a nemzeti románcz-alakot használta dialogjai versalakjául, melytől csak ritkán tér el amphibrachysi lejtésű sorokban. E szerint tehát a portugál románcz versalakja lenne a spanyol dráma dialogjainak vers-

* E formában írvák a «Don Quijote»-ba beleszótt kedves románczok is.

alakja. Hogy a portugál románcz-alak nem különbözik a spanyoltól, az első pillanatra látható s e részben elég Győry Vilmos formahű fordításaira hivatkoznom.*

Például:

«Ceuta hires | városában,
Ott a hires | Ceuta várban
Dom Juliao | boszut állni
Esküszik nagy | esküvéssel.»

Fentebb hivatkoztam a provençal dalokra, melyeket természetesen már szintén keresztyén dalmokok, a troubadourok énekeltek. A legrégebb provençal dalmokok, Poitiers uralkodó grófja, Vilmos (uralk. 1087-től 1127-ig) s Ventadour Bernát (élt körülb. 1140—1195-ig) ugyancsak a latin hymnus versalakjában írják költeményeiket, de e mellett már tovább is fejlesztik a formát és változatosságra törekszenek.

«Mal o fara, | si uo—m manda
Venir lai on | si despouilla,
Qu' eu sia per | sa comanda
Pres del lieg jos-|ta l' esponda,
E il traga'ls so-|lars ben chausanz
A genoillz et | humelianz
S il platz que sos | pes mi tenda» stb. stb.

E versalak lesz tehát az uralkodó az egész keresztyén világban, a latin egyházi dalok nyomán. Azonban e versalaknak nem az első keresztyén hymnusok költője volt a feltalálója, valamint a végrímeknek sem. A nyolczas trochæust végignyomozva az irodalomtörténeten, Hadrianus császárnál (uralkodott 117—138-ig Kr. u.) találjuk meg legelőször teljes tisztaságában, mind a négy sorában egyenlő hosszúságban

«Ego nolo || Florus esse,
Ambulare || per tabernas,
Latitare || per popinas
Culices pati rotundos.»

A végrímek római találmányt képeznek, feltalálójuk neve ösmeretlen, de annyi bizonyos, hogy már Ennius (szül.

* Budapesti Szemle, 1880. évf. 45. sz.

239-ben Kr. e., Rómába került 204-ben Kr. e.) használta a végrímeket:

«Hæc omnia vidi inflammari
Priamo vi vitam evitari,
Jovis aram sanguine turpari.»

Majd ismét:

«Cælum mitescere, arbores frondescere,
Vites lactificæ, pampinis pubescere
Rami baccarum ubertate incurvescere.»

E rímelések a római költészet egész aranykorán végig-húzódnak s a klasszikai versformák mellett a pongyolább rímes alakok is fönntartják magukat. Quintilianus utasításában az ékesszólásra (XI. C. 1.) elszörnyedve idézi Cicerónak két hexameter sorát, melyek a mi Gyöngyösi Jánosunk leoninusainál semmivel sem állanak hátrább:

«Cedant Arma *Togæ*, concedant *Laurea linguæ*,
O fortunatam *natam*, me consule *Romam*.»

A rímes latin költemények a népdalok, a «rustica verba» formáját képezték, ezért szólnak róluk a műköltők oly megvetéssel. Vidéki «rigmusok», parasztok vagy félig tanult emberek által gyártva, a lupercaliákon és saturnaliákon vagy egyéb ünnepeken énekeltetve. A művészi versformák mellett, melyek megértésére és élvezhetésére megfelelő tanulmány vagy legalább is a görög írók ismerete volt szükséges, gazdagon virult a népdal a parlag füvei, a mező illatnélküli virágai gyanánt, melyek élvezésére paraszt ész is elég volt. E versek egyszerű formában írtak s az egyszerű rhythmus támogatására szolgált a végrím, melylyel — mint a magyar nép mondja — jól «kimegy» a vers. A latin remekírók több helyütt czéloznak e népdalokra, melyekből fájdalom! csak egyes töredékek maradtak ránk; ilyen az a két gúnydal, mely Suetonius töredékes Cæsar-biographiájában, mint az imperator saját katonái által énekelt két gúnyvers maradt meg, melyet ha a latinos önhangzós és um-os elisióval olvassunk, a már többször említett nyolczast adja:

Egyik:

«Urbani servat(e) uxores:
Mœchum calv(um) adducimus.

Aur(um) in Galli(a) effutuisti:
Heic sumsisti mutuum.»

Másik :

«Gallias Cæsar subegit,
Nicomedes | Cæsarem,
Ecce Cæsar | nunc triumphat,
Qui subegit | Gallias ;
Nicomedes | non triumphat,
Qui subegit | Cæsarem.»*

Sormetszetre bizony nem nézett az a római katona, ki a «kopasz kurafi»-ról szóló első dalt s a bythiniai hirhedt királyra célzó még gonoszabb második gúnyverset költötte, bár a másodikban a rhythmus oly ropogós, mint akármely jó magyar népdalban.

Suetonius különben ugyanezen életrajzban több népdalt idéz, melyek formája hasonló a fentebbihez. Ilyen az a gúnydal, melyet a Cæsar által senatorokká tett s nemzeti ruhájukból, a nadrágból kivetkőztetett gallokra énekelt Róma népe, midőn az új senatorok a Forumra vonultak :

«Gallos Cæsar | in triumphum
Ducit, idem in | Curiam,
Galli braccas | deposuerunt,
Latam clavum | sumpserunt.»**

Az az izgató vers is, melyet az ős Brutus szobrára írtak Cæsar ellen, midőn ez Cæsetius és Marullus tribunokat letétette, ugyanezen versalakot mutatja :

«Brutus, qui(a) reges ejecit,
Consul primus factus est,
Hic, qui(a) consules ejecit,
Rex postremo factus est».

Rögtönzések ezek, melyeket ép azért kapott föl a nép s adott szájról-szájra, mert igénytelen formában, mindenki által megtartható és népszerű méretben írtak s a legszűkebb eszmekörben mozogtak :

«Brutus lőn az első consul,
Mert elűzte a királyt,
Ez, mert a consult elűzte,
Végre maga lett király».

* Teubner kiadás. 22. l.

** U. o. 32. l.

Az utolsó római utczagyerek felfoghatja értelmét és megjegyezheti alakját e versnek, hasonlólag a másíknak is, mely a «magnadrágtalanított» s bíborszegélyű tógába dugott gallokra vonatkozik. S később is, minő tárgy az, melyet Hadrianus szintén csak töredékben fönmaradt költeménye érint:

«Nem akarok Florus lenni,
Házról házra ögyelegni,
Laczikonyhán kuncsorogni,
Szúnyogcsipést békén túrni».

Nem csoda, ha a műköltők megvetőleg néznek le az oly dalokra, melyet a «profanum vulgus» énekel.

E forma azonban átöröklődött a későbbi századok latin költészetébe is s még a műköltészetbe is átmegy a népies rím, mint pl. Pompeji számos kedves kis epigrammájába, melyeket az ásatások hoztak fölszínre,* s a legelőkelőbb körökbe is a népies forma, mint azt Hadrianusnál látjuk, a II. században Kr. u.

Az a két század, mely e császárt Szent Ambrosiustól és Ágostontól elválasztotta, csak még tovább fejlesztette és népszerűsítette a már többször említett népies formát s így nem csoda, ha Szent Ambrosius (működésének fő ideje 370—397. Kr. u.) ez ösmert népszerű versalakra és valószínűleg azzal velejáró traditionalis dallamra ép azért írja négy himnusát, hogy a barátok a már ösmert verset és dallamot könnyen megjegyezzék, ép úgy, mint most nálunk elegendő a «Kossuth Lajos azt izente» dallamára egy csattanós politikai dalt írni, hogy két hét alatt az egész ország énekelje. Ép így láttuk és hallottuk, miként keletkezett a hatvanas években az «éljen Garibaldi» refrainű dalra egész tömeg népszerű dal.

Az Ambrosius által bevett és művelt versalak lesz a latin himnusok legmegszokottabb, jóformán hivatalos formája. Innen van az, hogy egész sereg himnust tulajdonítanak Ambrosius-

* «Quisquis amat, valeat; — pereat, qui nescit amare,
Bis tanti pereat, quisquis amare vetat».

Ezenkívül több, népies formában írt vers, melyek részint mert illetlenségeket tartalmaznak, részint mert kellőleg megfejtve nincsenek még, a Pompéjiről frott művekben csak megemlíttetnek, de hűen másolva nem adatnak. Ezekre nézve l. Overbeck III. kiadását 430. s köv. lapjait, s Presuhn két művét az újabb ásatásokról.

nak, mert ugyanazon formában írják, mint az ő jambusi nyolczasai. Idő teltével a jambusból a latin nyelv rhythmusához inkább illő trochæusi nyolczasok válnak ismét a hymnuszok versformájává, sormetszettel a középben. A latin költészet uralkodó alakja ez marad egészen a XII. századig, s még a német vagansok és goliardok, ezek a többnyire elcsapott barátokból vált intelligens csavargó költők is ezt a hymnus-formát használják igen is világi költeményeik alakja gyanánt. Az «Archipoeta» név alatt ösmert névtelen így éneklí meg lánykáját:

Eius vultus,
 Forma, cultus,
 Præ puellis
 Ut sol stellis
 Sic præluet.

Mi más ez, mint a trochæusi nyolczas rímmel ellátott és természetes kétfelé választása a sormetszethél és két külön sorba tagozása. A másikat már nem választja szét s marad a hymnus versalakja egészen:

Quæ respondit | verbo brevi:
 «Ludos viri | non assuevi,
 Sunt parentes | mihi suevi;
 Mater longioris ævi
 Irascetur | pro re levi, --
 Parce nunc in | hora».

Ime e mellett Szent Bernát hymnusa, melytől e költeményt alig hús év választhatja el, formában az egy betoldott sor kivételével megegyező vele:

Salve mundi salutare,
 Salve, salve, Jesu chare,
 Cruci tuæ me aptare
 Vellem vere, tu scis quare;
 Da mihi tui copiam.

Kissé bővebben foglalkoztam e versalakkal, melyben legrégibb költői maradványaink írtak, de meg van az oka. Azt akartam igazolni, hogy ily látszólag kicsiny dolognál, mint a versalak kérdése, mily fontos az összehasonlító irodalomtörténet, mint amely egyedül vet világot a meglehetősen

bonyolult kérdésre, s mily tévuton jár az, ki csupán a magyar irodalmat kiszakítva tekinti önálló egésznek. Így járt Arany János is «A magyar népdal az irodalomban» című értekezésében (Hátrahagyott iratai és levelezései II. köt.); hol azt állítja, hogy habár az «Emlékezzünk régiekről» nyolczasát a deák barátrím is széltiben használta s idézi is e két sort:

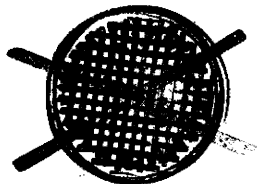
Quid sim miser tum facturus,
Cum nec justus sit securus, —

«de mint fentebb kimutattam, annyira benne van az a magyar népdal, s a mi még erősebb ok, a magyar *táncz* rhythmusában, *hogy kölcsönözöttek nem tekinthetjük*. A nyolczas sor, közepén éles szelettel, a magyar nép egyik alaprhythmusának vehető, mely már a gyermekek *tánczdalaiban* is kezdettől fogva uralkodik, mint a Kölcsey által is ősrégiségűnek tartott gyermek-dana mutatja:

Lengyel László | jó királyunk,
Az is nekünk | ellenségünk». (Idéz. mű 28, 29. l.)

Két nagy tévedés van e pár sorban. Első az, hogy a «Lengyel László» nem tánczdal, mert arra még tánczolni sem Arany, se más nem látott gyermeket. Magam is eleget játszottam e kis játékot, melynek szövege és változatai (Erdélyi I. 406. s köv., Kriza, a játék pontos leírásával a 132. lapon s egyéb gyűjteményekben) világosan bizonyítják, hogy az táncz nélküli játék, az ú. n. révész-játék.* De nem is éneke-

* Ki is az a «Lengyel László» jó királyunk? Szilády Áron a RMKT. I. k. 280. lapján az Érdy-codexre hivatkozva azt állítja, hogy ez Szent László («ki méltán hívattatik annyáról lengyel Lászlónak»). Ez bizonyosság volna, ha hasonló tekintélyt nem szegeznénk ellene. Verböczy Hármaskönyvének bilinguis kiadása (1589-ből) s javított kiadása 1611-ből több helyen, a 281. lapon kétszer is, Lengyel Lászlónak mondja I. Ulászlót, a várnai csata szerencsétlen áldozatát. Verböczy fordítója pedig, Laskai János, gyulafejevári káptalani requisitor, tehát bizonyára van oly tekintély, mint az Érdy-codex névtelenje. Tehát a két tekintély egymást — régi magyar jogunk szerint — «elidálja», — mit mond tehát az okoskodás. Nem lehet Szent László az, mert a népszerű király, mihelyt csak lehetett, mindjárt Szent Lászlónak nevezték s a nép tudalmában e neven él maig is. I. Ulászlónak természetesen nyert neve lett a «lengyel László», ép úgy, mint IV. Lászlónak a «Kun László», Durazzói Károlynak a «Kis Károly», *megkülönböztetésül a vele egyidőben élő s előtte két évvel megkoronázott V. Lászlótól, az Albert fiától*. Két László levén, az egyiknek jelzöt kellett adni, kapta a lengyel király a «lengyel László» nevet. Az Érdy-codex későbbi írója bizonyosan hallván

lik e kis gyermek-drámát, hanem csak elmondják, egyfelől a sor vezére, másfelől a két révész, illetőleg vámos, kik a gyermeksor utolsó tagját minden átbúváskor levágják, úgy hogy végre a vezér maga marad.

A második az, hogy a nyolczas sor közepén levő éles szeletet Arany a magyar rhythmus ősalapjának veszi, holott ép idézett két sora bizonyítja, hogy az a latin versből van véve. E két sort ugyanis nem lehet semmiféle correct latin versmértékbe beleerőszakolni, mértéke csakis a középben való éles szelet által megállapított magyar rhythmus. Épen így van a «Dies iræ» is, pedig egyiket sem írta magyar ember, sem a magyar rhythmus vissza nem hatott Celanora, se Venantius Fortunatusra, kiknél pedig oly éles a trochæusi nyolczas sormetszete:

Pange, lingua, | gloriosi
 Prelium certaminis . . . . . (1. str.)
 De parentis | protoplasti
 Fraude factor | condolens . . . . . (2. str.)
 Quando venit ergo sacro
 Plenitudo | temporis . . . . . (4. str.)
 Lustra sex qui | iam peracta
 Tempus implens | corporis . . . . . (6. str.)
 stb.

Ezekben a rhythmus uralkodik már s nem mint még Ambrosiusnál, a jambusi *mérték*; és pedig minél közelebb jó a kor a magyar költészeti maradványokhoz, annál élesebb lesz a sormetszet s annál élezettebb a trochæusi rhythmus. Tehát nem ősi alakja ez a magyar költészetnek, hanem egyszerű átvétele a latin hymnus akkor dívott versformáinak, amint azt a RMKT. tudós kiadója, Szilády Áron, ki is mondja meggyőződése gyanánt, de nem meri a keresztyén latin költészet

a «lengyel» László nevet s tudván, hogy Szent László Lengyelországban született, ráfogta, hogy ő a lengyel László. Ugyanennyi joggal I. Gézára a «lengyel Géza» nevet rá lehetne adni. S ezzel azt hisszük, a gyermekdal korát is meghatároztuk, hogy az 1442-nél régebbi nem lehet. Megjegyzem még, hogy Verböczy eredeti latin szövegében I. Ulászlót mindenütt «Vladislaus polonus»-nak nevezi, mi szözszerű fordítása a «lengyel László»-nak, tehát a nép is úgy hívta Ulászlót, (Lásd a hivatkozott Tripartitum-kiadás 279. l.), míg Szent László mindenütt «Sanctissimus Rex et confessor Ladislaus». Lásd még Nadányi «Florus Hungaricus» 158. l. «Vladislaus Polonus».

német irodalomtörténésezének, Ebertnek azon állítását is magáévá tenni, hogy e versalakot az őspogány korig föl lehet vinni. Szilády, miután Ebertnél, a hivatkozott német írónál nem találja bizonyítva az állítást, csak Szent Ambrosiustól eredezteti e formát (I. köt. 353. l.). Ime tehát Szilády igazsága, midőn (Aranynyal homlokegyenest ellenkezőleg) így szól: «e nyolcz-syllabás négysorú versek nem képeznek oly ősnemzeti versalakot, mely együtt születik a magyarral», s alább: ez alakot «a keresztyén hymnusok tulontúl erős befolyásának kell tulajdonítanunk». Annak nálunk, annak a németeknél, spanyoloknál, francziáknál, angoloknál, szóval minden keresztyén népnél. A fennebbieken végignyomoztuk e versalakot a klasszikus irodalmon s most már kimondhatjuk, hogy a keresztyénség a legrégebb latin népdal-alakot, mint legkönnyebbet, legközönségesebbet, átvette, uralkodóvá tette és minden nemzet rhythmusába beoltotta.

A kérdés itt az lehet, miért olvadt ép ez alak annyira bele a magyar nép tudalmába, hogy mintegy ősfornának lesz tekinthető? Ennek az a magyarázata, hogy a magyar beszédben a hangsúly mindig az első szótagon nyugszik s így a rhythmusos versnek is természetesen szétváló eleme a trochæus, ellentétben a némettel és általában a germán nyelvekkel, hol részint a leggyakrabban előforduló hangsúlytalan igekötők, részint a névelők és előljárók a legtermészetesebb beszédben is a második s negyedik szótagra helyezik a hangsúlyt. Ezért természetes versalakja a németnek a jambus, a magyarnak a trochæus, ezért lesz ugyanazon versalak a magyarban ép ellentétesen haladó rhythmusú a némettel:

Emlékezzünk | régiekről,

a németé pedig a legtermészetesebben ilyen:

Ein feste Burg | ist unser Gott, —

s az angollal:

Nowe Jesu Chryste | our heven kynge,

hol mindkettőben tiszta és természetes jambusi lejtés van, részint a névelő és hangsúlytalan ige («ein», «ist»), részint a határozó és hangsúlytalan birtokos névmás («now», «our») miatt.

A trochæusi nyolczas annyira megfelelt a magyar nép szellemének, hogy ez időben vallásos verseléssel foglalkozó fiai az eredetiben jambusi lejtésű ambrosiusi hymnusokat is trochæusban fordítják, mint pl.:

Veni redemptor gentium
Ostende partum virginis,
Miretur omne sæculum:
Talis decet partum Deus, —

magyar fordítása a Döbrentey-codexben a jambust trochæussá változtatja:

Jőj nemzetnek (meg)váltója,
Mutassad szíznak ű szültét,
Minden örökség csudálja,
Ilyen szülés illet istent.

Ha a sormetszet hibás is két sorban s az első sor egy lábbal rövidebb is mint kellene, a nyolczas trochæus eltagadhatlan.

A magyar barát-költészet különben a mértékes formát igen hanyagúl kezelte, látszik, hogy a klasszikusok tanulmányozása a klastromokból ekkor teljesen kiveszett. Fő jellemvonás a forma-érzéknek teljes hiánya, még ez a nyolczas trochæus is ritka ily tisztaságban. A Katalin-legendában például a formátlanság megdöbbenő, akár írta e nagy költeményt Pelbárt, akár más, a versalak iránt semmi érzéke se volt. Ilyen pl. a 41-ik darabja:

Én tisztelendő jó asszonyom,
Ammit én láték, im megmondom:
Mert az nagy császár Maxencius
Mindeneket igen kénozt,
Kik istenét nem hallgatják,
És az bálvánt nem imágyák;
És ő áldozván igen vigad
És a szegény keresztyéneket igen kénztatja.

A három első sorban s az utolsó előttiben — mint látjuk — némi törekvés mutatkozik a dactylus felé, középen három sor trochæusi nyolczas, a legutolsó pedig lapos próza, melyet a legnagyobb elnézéssel se lehet a verselés országába befogadni. S ilyen a verselés minden szakaszban, mi a forma-

ízlés teljes hiányát mutatja, szemben a népi verseléssel, mely a Mátyás megválasztásáról szóló kis dalban s az egy századdal idősebb két soros ballada-töredékben:

Balázs, öld meg a királyt,
Neked adom Ghimes várt (vagy: várát) —

oly meglepő formaszépséget mutat.

A barát-költészet vers-alakjainak vizsgálata arról győz meg még bennünket, hogy formákban gazdag népköltészetünknek kellett létezni a XV. században, mely időből az ösmert codex-másolatok eredetijeit kell származtatnunk. Galeotti bizonyágán kívül, ki szerint Mátyás király gyönyörrel hallgatta az atyja és önuvarában a magyar dalnokokat, a magyar rhythmikus formák változatossága a codexekben bizonyít a népdalok létezése mellett. A míg a modern versalakban kínosan bukdácsol a czellájában üldögélő pilises költő, rögtön biztos talajt érez lábai alatt, mihelyt a népdalok alakjai mintájára írja verseit.

Ilyenek:

Hozjád mene | az angyal
Berekesztött | házba. (RMKT. I. 164. 1.)

Ugyanez a forma az a ropogós rhythmusú vers Krisztus hét igéjéről:

Áldott Krisztus | keresztfán || hét igét meg|-monda,*

Alábbi versszakaiban:

Monda Krisztus | keresztfán || őket meve|-tőknek, stb.

S még inkább a Peer-codexben (220. l.) levő antiphona,

* A ki e szép magyar rhythmikus sort tisztán saját nemzeti találmányunknak hiszi, csalódik, mert már a XIII. és XIV. században divatban volt e latin versalak:

Fusso cornu, | folio || rupto quod pla|-navi,
Fracta penna, | tedio || coactus ces|-savi,

mely alak nyomán keletkeznek a diák rigmusok:

«Gaudeamus | igitur || juvenes dum | sumus», etc. (L. Wattenbach 379. l.)

Mindkettő pedig nem más, mint a római költészetből ösmert «saturnusi vers» (versus Saturnius sive faunus), melyre ezer példát idézhetünk:

Partim errant, nequinont || Græcium redire.
(Livius Andronicus: Odyssia, v. 15.)

Postquam aves aspexit || in templo Anchisa. (Nævius, v. 2.)

Scopas atque verbenas || sagmina sumpserunt. (Nævius, v. 2.) stb.

(L. Christ, Metrik der Griechen und Römer, 398 s köv. l.)

melynek verses természetét se Volf György a kiadó, se Szilády Áron fel nem ösmerték, pedig oly erős a rhythmusa, mint igen kevés versnek, s így hangzik:

Szűz Mária | ez világon || születők kö|-zött,
Nincsen hozzád | hasonlatos || asszonyálla|-tok között,
Virágzon (mint) | rózsza
(a «mint» helyén olvashatlan törlés van az eredetiben)
Illatozol | miként liljom,
Imádj értünk | úristennek | szent anyja!

Ugyancsak a Peer-codexben, verselésünk történetének e rendkívül érdekes okmánygyűjteményében látjuk a következő verset, mely szintén elkerülte mindkét kiadó figyelmét (248. l.):

Krisztus országol,
Krisztus parancsol,
Krisztus győz, oroszlán
Juda nemzetéből,
Szabadojcsad meg Simont,
Mindennemű gonosztól
És ez hideg leléstől.

A magyar rhythmus ebben is erős és minden sorban érezhető s azért is érdekes, mert a prózai latin szövegtől eltérőleg versebe van foglalva. Már a nyíl elleni ráolvasás e codexben (mert hisz e «contra febres» feliratú is a középkorban dívott ráolvasások egyike) nem verses, bár a gondolat rhythmusát ebben se lehet eltagadni. Ugyancsak verses a döghalál elleni imádság is (Peer-codex 235—36. l.) s látszik a Simon névről, hogy az is latinból van fordítva, de az eredeti szöveg hiányzik codexünkől. Valószínűleg ez is a Szent Ágoston imádságának mintájára írva, mely codexünkben a 186. lapon olvasható. A vers így hangzik:

Örök mindenható
Istennek hatalma,
Az megfeszült Krisztusnak
Hatalmának érdeme;
Jézusnak békessége
(Az) hitnek erőssége;
Nemes asszonyunk, szűz
Máriának tisztasága:

Oltalmazzon, védelmezzon
 Engemet Simont
 Mindennemű döghaláltól
 És az hirtelen haláltól.

Itt úgy látszik jambusi szöveg állhatott a fordító előtt, erre mutat a mérték ingadozása, mely csak az utolsó öt sorban ad helyet határozott mértéknek, az ösmert nyolczas trochæusnak.

A Peer-codex érdekes még Vásárhelyi András cantilenája és Apáti Ferencz feddő éneke miatt is. Az előbbiben megint magyar rhythmus szólal meg, érdekes és új alakban:

Reád néznek | szenteknek | zemei,
 És véneknek | keserves | szivei,
 És árváknak | nyomorult | ihai,
 Bűnösöknek | ohajtó | lelkei.

Íme a «Kis furulyám szomorú fűz ága», meg az «Izabella királyné Budában» szép versalak² öse e régi codexben.

Apáti Ferencz feddő énekében pedig a ránk maradt legrégibb alexandrint látjuk, igen érdekes stropha-alakzatban, t. i. a sapphói versszak mintájára az utolsó sor csak félhosszát adja a három elsőnek. E felette érdekes, korfestő költemény keletkezése idejét részemről, Sziládytól eltérőleg, ki Mátyás korabelinek véli, II. Ulászló idejére, és pedig a Dózsa-lázadás korára teszem, melyre vall e versszak:

Sámsonnak alejtá az pór önönmagát,
 Látod nagy haragját, nem tiszteli urát,
 Fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát,
 Megalázza magát.

Ez uratlan korra vall az utolsó versszak is, mely az apáturak úrhatnáságáról szól, mely dolog Mátyás alatt lehetetlen lett volna, utódja alatt azonban a többi féktelenség mellett könnyen elcsúszott. Miután azonban a költeményeket itt főleg alaki szempontból vizsgálom, e kérdésre bővebben nem terjeszkedhetem ki, de megjegyzem, hogy az alexandrin is későbbi korra vall, mint Mátyásé, mert az alexandrin nálunk, mint Farkas Andrásnál, Istvánfinál, Tinódinál, Ilosvainál és a többiekénél látjuk, csak a XVI. században lép föl uralkodólag.

A XV. századot a nyolczas trochæus századának mondhatnók, a XVI-ikat az alexandrin századának.

A versalakok korának ismerete a költemények keletkezésének időpontját is tudtunkra adja. Az alexandrin igaz, hogy a régi francia «roman»-ok rendes versalakja volt a XII. és XIII. században, de Franciaországban már ugyancsak a XIII. században helyet ad a nehézkes alexandrin a könnyed nyolczasnak s Guillaume de Lorris «Rózsa regéjé»-ben s másfél századdal később Orleansi Károly elegiáiban, még később Villon balladáiban és gúnydalaiban a régi troubadourok könnyedebb, rövid soros versalakjait művelik. Olaszország ez időben (XV. század) Dante terzináinak és Petrarca sonnetjeinek utánczóit bámulta s a művészi versalakokban gyönyörködött, melyeket a pápai és a kisebb udvarokban valódi dühvel esztergályoztak; Németországban már megállapodik az a csinos jambusi alak, melyben a legtöbb XIV., XV. és XVI. századbeli költemény íratik, milyen az apácza sóhaja a limburgi krónikában (az 1359-ik évből):

Gott geb' ihm ein verdorben Jahr,
Der mich gemacht zur Nonne,
Und mir den schwarzen Mantel gab,
Den weissen Rock darunter.

E versalak uralkodó marad mindaddig, míg csak Opitz meg nem honosítja Ronsard és Malherbes nyomán Németországban is az alexandrint; a nép azonban azontúl is e könnyed formában írja verseit, miről Arnim és Brentano ösmert dalgyűjteménye nyomós bizonyosságot tehet.* A XV. században tehát sehol se látjuk az alexandrint egész Európában, s így nem valószínű, hogy a magyar költészetben előfordulhatott volna, mert amint láttuk, még ekkor részint a nyolczas trochæus, részint azok a magyar rhythmusi alakok dívtak, melyek a latin versalakok nyomán keletkeztek.

A XVI. században mindenütt föllép az alexandrin s nálunk aztán uralkodó is marad mind végig, Zrínyin, Gyöngyösin, Gvadányin keresztül maig. E versalakban írvák legsebb népballadáink, melyekről tehát biztosan elmondhatjuk,

* Az első német alexandrint Myllius Márton írja 1517-ben.

hogy a XVI. századnál semmi esetre sem idősebbek. De e korra vall hangjuk naivitása is és a tárgyalás módja, különösen a gondolat rhythmikája, melyről tán egykor még bővebben megemlékezhetem.

Az alexandrin általánossá lételének okát teljes biztossággal megfejtteni ma még nem tudom s ezért csak megközelítőleg keresem két okban elterjedését. Egyik a humanisták által újra fölkarolt ó-görög dráma versalakjának, a trimeternek, módosítása és népszerűsítése, másik az, hogy a reformatiót megelőző vallásos mozgalmak a karácsonyi mysteriumoknak és passió-játékoknak kedvezvén, ezekben fejlett ki az a népies forma, melyben tényleg a legtöbb ily játék írva van. Ezekből vette volna át a nép balladáiba az alexandrint.

Ez utóbbi nézet valószínűsége mellett azon ok harczol, hogy a karácsonyi mysteriumok alkalmával énekeltetni szokott zsoltárok és antiphonák («Gloria, gloria, in excelsis Deo» «Pastores dicite» «Infantem vidimus» «Laudate dominum», «Parvulus filius» etc.) majdnem mind alexandrinban vannak írva s mint a magyar mysteriumokban látjuk, a pásztorok, angyal, katona és egyéb szereplők ezek mintájára készült, dalokat és versszöveget adnak elő. Hogy pedig a mysteriumok a XV. és XVI. században nyertek nagyobb lendületet, azt a farsangi játékok történetéből tudjuk. Egyetlen, még olyan nagy költő sem lett volna képes egy versalakot 20—30 év keretén belül Európa-szerte elterjedté és általánosan elfogadottá tenni s a XV. században tényleg sehol se találunk oly költőt, ki az alexandrint művelte volna. Elterjedésének gyorsaságát megmagyarázza írásának könnyűsége s a sokféle változatos rhythmus, mely ez egyetlen alakból kitelik.

A jelentéktelenebb vers-szerkezeteket mellőzvé, még egy alakkal kell kissé foglalkoznunk s ez Péchy Ferencz 1529-iki hendekasyllabonja, melynek egyszerű utáinzata Baranyay Pál versalakja 1545-ből, a tékozló fiúról írott költeményében. Péchyé így hangzik:

Az kik tanó|ságra || nevedben a|datnak,
 És tanó|ságot || nagyon gyakor|lanak ;
 Bőnt te ne|vedben || eltávoztas|sanak,
 Szent Miklós | pispek !

Ime a sapphói vers első megjelenése már eltagadhatatlanul az író előtt feküdt hasonló versmérték alapján. Bizonyosra vehető, hogy Péchy csak e latin eredetét ismerte, melynek csak egyetlen strophája maradt ránk, mert alig van fogalma a sapphói alakról, de nem rajta múlt, hogy az akkor még merev nyelv teljességgel nem engedelmeskedik a küzködő költőnek. Érdekes azonban az, hogy a költő nem a latin prosodia szerint megkívánt tiszta verslábak szerint osztja be versét szótagokra, hanem füle után indulva, a magyar rhythmus szabályai szerint, középen sormetszettel, csinál *magyar* sapphói verset,* hol nem sokat törődik azzal, hogy egy-egy hosszú szótag helyére 2—3 rövid, hangsúlytalan tesz, mely a magyar rhythmusban tudvalevőleg egyenértékű amazzal, mint pl. e dalban:

Lid-láb, lúd-láb
Komáromig meztláb,

hol az első sor két hosszú szótagának egy hangsúlyos, tehát hosszú (Ko-) és három hangsúlytalan, tehát rövid (-máromig) s a második tagban három hangsúlyos (me-zít-láb) felel meg. (Megjegyzem itt, hogy a magyar rhythmikus verselésben a *szótag-hosszúság* fogalma igen relativ dolog, sem nem a magánhangzó hosszúságától, sem pedig a mássalhangzók torlódásától, hanem egyedül a hangsúly reá esésétől függvén.) Ilyen más példa az az ösmert adoma a csóri csukáról, mely szintén rhythmusi alakban így hangzik:

Csóri csuka, nincsen mája,

második sora valószínűleg így volt:

Palotai pácza, nincsen (neki) száma,

azaz, amint a második sor első tagjában négy szótag felelt meg az egy «csóri» szónak, a második tagban is ép azon rhythmus uralkodván, az egy «nincsen» szónak a második

* Ez állítás könnyebb megérthetése végyük föl Berzsenyi «Osztályrészem» című költeményét magyar rhythmusú beosztással:

Partra szál-|lottam || levonom vi|-|torlám,
A szelek|mérgét || nemesen ki|áltam,
Sok Charyb-|dis közt || sok ezer ve|-|szélyben
Izzada || orczám.

Így gondolta a sapphói verset Péchy Ferencz, nem tudván, minő komplikált versláb-összetételből kerül ki annak három első sora.

tagban ugyancsak a «nincsen» szó a «neki» toldással felel meg. A rhythmus iránt érzékkel bíró fül okvetlenül kíván oda két rövid szótagot, melylyel a második sor egyenletes rhythmusúvá tétessék.

Ezeket figyelembe véve, érthető lesz, miért oly gyarlók Péchynél a sapphói vers-szakot bezáró adonisi sorok: «Mi segedelmönk!» «Szent Miklós pispek!» «Egyszer esméréd», «Te kéncsed miá» «Mennyországot veszem» stb. s általában a versmérték, melyet nem biztos prosodiai szabályok, hanem magyar füle után próbált megalkotni. Hogy a jámbor kazári plébánosnak ez gyarlón sikerült, nem csoda, hisz az akkori verselési állapotok közt ez is szerencse, hogy így ütött ki. Egy külföldön nem iskolázott, idebenn pedig csak egyházi énekeken táplálkozott falusi plébános szárnypróbálgatása ez római versalakban, tizenkét évvel Erdősi nagy formatökélyű distichonjai előtt, melyek után megint formátlan kísérletek és lapos alexandrin jönnek.

Nem lehet tehát a «deák szabású magyar verseket» Toldyval csak Erdősín kezdenünk, valamint Aranynak sem adhatunk igazat, midőn Erdősit mondja «a római mért sorok első alkalmazója»-nak, bár abban megint Aranynak van igaza, hogy tisztult versízlést Erdősín kívül hiába keresünk e korban. Hiába, de nemcsak nálunk, hanem Németországban is, hol az első hexameter 11 évvel Erdősi után jelenik meg Fischarnál, hogy ép úgy ne találjon követőre, mint nálunk Erdősié.

Hogy Erdősinek oly mesterileg sikerül a római mért vers, s hogy a merev nyelvet oly bámulatos könnyedséggel tudja e versalakba beleépíteni, azt nemcsak külföldi tanulmányainak, hanem az akkori magyar népköltészet (azóta fájdalom! még mindig lappangó) virágainak köszönhetette. Ezek tanulmányozásáról szép bizonyosságot tesz biblia-fordítása első kiadásához csatolt jegyzeteiben, melyekben egyuttal azt is bizonyítja, hogy a XVI. századbéli virágénekeket nem kell oly becstelen értelemben tekintenünk, mint ahogy akár Magyari István, akár Pázmány veszik a XVII. században. Erdősi szerint virágos, képes beszéddel «teli a szent írás, melyhez hozzá kell szokni annak, az ki azt olvassa. Könnyű kediglen hozzá szokni az mű népünknek, mert nem idegen ennek az

ilyen beszéd neme. Il ilyen beszédvel naponkid való szállásában. Il inekben, kiváltkipen az *viráginekekben, melyekben csudálhatja minden nép az magyar népnek elmijének éles voltát az lelisben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis*».

Nézze bárki végig az eddig kiadott régi költeményeket a RMKT. két első kötetében, talál-e csak egyet is, melyre Erdősi szavai ráillenének? Bizonyára nem; pedig hogy gazdag irodalomra kellett Erdősinek támaszkodnia, nem szenved kétséget. Ez irodalom szeretetteljes tanulmányozása képesíté őt arra, hogy distichonja oly zengzetes és nyelvezete oly szép lett, mint még két századdal utána senkié sem.

KACZIÁNY GÉZA.

HOMEROSZ NÉMELY HASONLATÁNAK VÁNDORLÁSA.

I.

Mint mák félre konyítja fejét kertben, ha gyümölcse
Terheli nyár idején, vagy igen sok záporosó jár:
Úgy csüggeszté félre sisakterhelte fejét ez.*

Homer. Il. VIII. 306—309.

Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.**

Vergil. Aen. IX. 424.

Ut si quis violas, riguove papaver in horto
Liliaque infringat fulvis hærentia virgis,
Marcida demittant subito caput illa gravatum,
Nec se sustineant, spectentque cacumine terram:
Sic vultus moriens jacet.

Ovid. Metam. X. 190.

Mint elhal a piros virág sebében,
A melyet rajta szántóvas vere;
Miként a mák fejét lehajtja szépen,
Ha záporosó árja törte le:

* Teukros nyila által talált Gorgythionról.

** Euryalus haláláról.

Így Dardinél halványra vált színében,
Letörte éltét a halál szele.

Ariosto Orł. fur. XVIII. 153.

Telle une tendre fleur, qu'un matin voit éclore.
De baisers du zephir et des pleurs de l'Aurore
Brille un moment aux yeux et tombe avant le temps
Sous le tranchant du fer, ou sous l'effort des vents.

Voltaire Henr. III. 215.

Leesik Juranics, mint egy szép virágszál,
Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál,
Avagy ha tövéből kidűl liliomszál,
Mely szép növésében tavaszi mezőn áll.

Zrínyi Szig. vesz. IX. 74.

Szőke Melitta megállt, mint ékes völgyi virágszál,
Mely gyönyörű kebelét a csalfa melegre kítárta
S csakhamar a fagyos éj dere hullott gyenge fejére.
Leng azután a langy szellő, friss harmat esik rá, . . .
De kebelét az már többé nem nyitja, hanem vész
S hervadt gyöngé fejét vékony szárára lehajtja.

Vörösm. Zal. fut. V. 519.

Rokon: *És ha láttál szépen nőtt virágot
Elhajolni belső baj miatt,
Úgy hajolt el, félvén a világot,
Szép Ilonka titkos bú alatt . . . . .
A rövid, de gyötrő élet elfolyt,
Szép Ilonka hervadt sír felé,
Hervadása liliomhullás volt . . .*

Vörösm. Szép Ilonka, III. r.

Ne hallgasson többé e szív szerelmére,
Elhervadt az régen — ez is az ő vétke —
Mint a virág, melyet zord ékevas érvén
Elhal a rét szélén.

Catull. Ad Fur. et Aur. (XI.) 6 str.

Rokon: *Mint a virág, ki titkon nő elkerített kertben,
Baromtól meg ekevastól egyként illetetlen;
Harmat esi, napfény edzi, csókolgatja lágy szél
Leszakítani fiúk s lányok kebelében vágó kél;
De mihelyest gyenge köröm leszakasztja s elhull . . .*

Catull. Epith. Manl. LXII. str. 6.

Mint a virág, melyet zivatar elgázol,
Kókadva lehajlik, letörötten gyászol;
Harmat esi: rothad; sugár üti: sorvad...

Arany J. Toldi szer. VI. 7.

Rokon hely (a részeg emberre alkalmazva) a Nagydai cigányokban:

Mint a buza megdül bő nedvesség miatt...

Arany. Nagyd. cig.

Mint lekonyítja fejét a virágszál, kit vihar eltört...

Klopstock Messias VIII.

A halál angyala mosolyogva metszé el Cymodoeca éltének fonát, mint a virág, melyet a paraszt kaszája levág a réten.

Chateaubriand Vértanúk. XXIV.

GREKSA KÁZMÉR.

MAGYAR ÉS NÉMET HEGEDŐSÖK.

A középkor sajátos műveltségi és irodalmi állapotai, az olvasás tudományának csekély elterjedése s az írásbeli érintkezés nehézkes és költséges volta: a költők és közönségük között a maitól lényegesen eltérő viszonyt teremtettek meg. Az író rendesen nemcsak szerzője, hanem előadója és terjesztője is volt műveinek, közvetlen érintkezésbe lépett közönségével, a mely nem olvasó, hanem hallgató közönség volt. E viszonyok azután a legtöbb népnél a vándor-énekesek rendjének megalakulását segítették elő, a mely rend egyrészt a nagy tiszteletben állott régi nemzeti énekesek hagyományait örökölte, másrészt a római *scurra*, *histrío* és *joculator* nyomdokaiba lépett.

Elég nagyszámú adat, krónikák, oklevelek és maguknak a költőknek bizonyosságai tanúskodnak arról, hogy a középkorban minálunk is ki volt fejlődve a vándorénekesek ily osztálya, a melynek tagjaival azután — épúgy mint a szomszéd Németországban — még a XVI. század folyamán is találkozunk. A részletes összehasonlítás ez énekesek és idegen, első sorban német kartársaik társadalmi helyzetében, fellépésében, de sőt költői technikájában is számos egyező vonást deríthet fel, a melyek egy része bizonyára a külső viszonyok

hasonlóságából fejthető meg, nagyobb része azonban, úgy látszik, bensőbb összefüggésre enged következtetni.

A német és a magyar vándorénekeseeknek már elnevezésében is egyforma észjárás nyilatkozik. Míg a római ember első sorban a mulattató, alakoskodó bohóczot látta scurrájában és histriójában, addig a német és magyar énekmondó mindig zenész is és rendesen épen ezen tulajdonságáról veszi nevét. A német *spiliman* még általánosabb jelentésű elnevezés, ép úgy a legrégebb magyar elnevezés, a szláv hatásra mutató *igricz* (ószl. *igrati* «spielen», Leskien: *Altblug. Sprache* 270. l.), de idővel mind a két nevet specialiter a zenészre alkalmazzák (*igrecz*, *igricz* a Münch. codexben *tibicen*, a Bécsi codexben *musicus* jelentéssel). Még inkább kiemelik a zenei oldalt az olyan kifejezések, mint a ném. *videlaere*, *gígaere*, *harppaere*, *citharâri*, *phîfâri*, stb., a melyek szakasztott másai a magy. *hegedős*, *lantos*, *sípos* szóknak. Németországban a *videlet*, *gíget*, *harppet* és *seitspilt*, nálunk a hegedőt és lantot az énekes elengedhetetlen attributumának tekintették. Ez elnevezések itt is, ott is a személynév mellé tehetők: a mi *Lantos Sebestyén*ünkkel szembeállíthatjuk német hegedősök fenmaradt neveit, egy *Gebehart gígaret* vagy egy *Liutpold citharedt*. Ez elnevezések alatt olykor pusztán zenészek is értendők (v. ö. pl. Varsóczy Istvánnál: *Lantos, hegedős*, czimbalmos, hárfás vernek táncznótákat, *Egy. Phil. Közl.* IX, 180. l.), de egész kétségtelen, hogy versszerzők elnevezésére is használtattak (Ilosvai *Ptolomeus*ában majd *lantos*, majd *hegedős*, majd a *versszerző* neve alatt kér bort; együtt említi e foglalkozásokat ez a vers is: Nem kell akkor hegedülni, lantot pöngetni, szép dolgokat krónikákból nem kell zöngeni *RMKT.* III. 266. l., stb.).

A mi különben az énekmondók magyar elnevezéseit illeti, ezek úgy látszik, korok szerint változnak; az *igriczet* ez értelemben a *hegedős* váltja fel, e mellett majd a *lantos* tűnik fel. Ez utóbbi kettőt néha egynek veszik, néha megkülönböztetik s e megkülönböztetés alapja első sorban az illető hangszerek különbsége lehetett (*hegedő*: a mai czitera vagy tambura; *lant*: hat húrral ellátott koboz; l. Szilády *RMKT.* III. 409.); ha azonban Tinódi «némi lenézéssel említi a hegedősöket» (Szilády u. o. XXXI. l.), akkor e lenezés oka

nem lehet csupán a hangszerre vonatkozó különbség, hanem talán inkább az, hogy ő *hegedős* alatt pusztán zenészt látszik érteni (így beszél ő, még pedig elég elismeréssel, Kármán Demeterről, a ki «az rácz módban» hegedős, III. 43. l.), míg a *lantos* egyúttal versszerző is, a mint hogy maga magát is csak lantosnak (III. 52. 447. 457. stb.) vagy lutinistának (u. o. 386. 449.) mondja, de sohasem hegedősnek. Ugyan ezt a fel fogást, a mely a szöveg nélküli zenét kevesebbre becsüli a zenésített éneknél, megtaláljuk Németországban is; a meissenai vándor énekes így szól: *gedoene âne wort daz ist ein tôter galm* (Grimm: *Deutsche Heldensage* 384. l.). Mind e felsorolt nevek mellett úgy Németországban, mint nálunk, előfordulnak az ismeretes latin elnevezések is, forrásainkban pl. a *joculator*, *musicus*, *citharoeda*, *fidicen*, *trufator*, *mimus* és *histrion* nevek.

Az elnevezésekben mutatkozó eme hasonlóságnál sokkal feltünőbbek maguknak a költői termékeknek egyező vonásai, — oly vonások, a melyek épen részletekre, az előadás módjára, hagyományos stylistikai fogásokra és fordulatokra vonatkoznak. Sajnálatos körülmény, de a dolog természetében rejlik, hogy ez első sorban szóbeli előadásra szánt termékek túlnyomó része nem maradt reánk, s hogy így a középkorból, a hegedős-költészet tulajdonképeni virágzása korából, alig állíthatunk valamit a német irodalom megfelelő termékei mellé. De a mint a népies irodalom hagyományai egyáltalában szívósabb életűek, úgy a népköltők szóban levő traditionalis formáit is megjeljük még a XV. XVI. század irodalmi termékeiben s megjeljük nemcsak a középkori hegedősök egyenes utódainak szerzeményeiben, hanem (épúgy mint Németországban) műköltőknek olvasásra szánt műveiben is.

A lantosnak többnyire már első szavai is jellemzők a közte és hallgatói közt fennálló viszonyra. Figyelmet és érdeklődést kell keltenie, hacsak egyelőre külső eszközökkel is. Ép ezért hallgatásra és az elmondandók meghallgatására szólítja fel közönségét. A német hegedős-irodalomból százzszámra lehetne idézni idevágó példákat; nagyrészüket összeállították: Vogt a *Salman und Morolf* cz. hegedős-költemény kiadásának bevezetésében (CXXXIX. s k. l.) és Piper *Die Spielmannsdichtung* cz. művében (I. 61. 71. l.); a szokásos formulák: *nu hoeret*,

nu muget ir hõren, vernemet, nu ir vernemen solt stb. Így a mi íróinknál is; Tinódinál pl.: Erre *hallgassatok* és *tü meghalljátok* (RMKT. III. 7. 1.); *halljátok* már Ali basa bölcseségét (u. o. 90. 1.); már *halljátok* vesztét az Ördög Mátyásnak (95. 1.); mégis *halljátok* szép viadalokat (134. 1.); sőt *halljátok* erős Murán romlását (216. 1.); siess keresztyén lelki jót *hallani* (224. 1.) Nagybankai Mátyásnál: Néktök emléközöm, *ha meghallgatjátok*, jó Hunyadi Jánosról (IV, 27. 1.); stb. Vallásos tárgyú költeményekben is, l. RMKT. II, 81. 127. 143. 261. 301 stb. Még nyomatékosabb felszólítások Heinrich v. Veldekenél: *Welt ir nu rechte verstan eine rede also gedân* (Eneit 9389.) és Ilosvainál: *Jól megértse minden Sándornak dolgát* (IV, 116). A közönség érdeklődése fokozódik, ha a szerző nagy és új dolgok vagy épen csodák előadását ígéri: *vernemet seltsaene dinc* (Eneit 823), *sagen die starken nuwen mere* (Rudolf 1), *ich mag iu sagen wunder* (Rudolf 2.), *die nemach û neman gesagen* (strassburgi Alexander 5912.) stb.; — Istvánfi Pál Volterjének bevezető sorai: Egy krónikát mondok, urak, hallgassátok! *kinek talám mássát ti nem* hallottátok (II, 27.); Batizi: Nosza, keresztyén nép, hallgass *nagy dolgokra* (II, 89); az én beszédemet ti meghallgassátok, hogy kik *nagy dolgokat* hallani kívántok... *régi és új dolgot* ingyen majd hallotok (II, 95); Tinódi: *Sok csudák közzül* halljatok *egy csudát* (III, 72); oh mely jelős *hat csudák* történének, *krónikában hasonlók sem leletnek*, kikről *világ-végig megemléköznek* (III, 105); Ilosvai: Ha meghallgatnátok, megmondom tinéktök; *jeles dolog* lészen, csak-hogy légyen kedvetek (IV, 182); Dézsi András: *Nagy régi dolgokat* mondok ti néktek (V, 29), stb.

A hallgatók érdeklődése növekedik, ha az előadó szavahihetőségéről győzi meg őket, vagy egyszerű erősítő formulákkal: *daz ich ûch sage, daz ist wâr* (Salman u. Morolf 4. str.); — látjátok, hogy én *igazat szólok* (Ilosvai, IV, 289); vagy úgy hogy a nagyobb hitelesség kedvéért forrására (a német íróknál *daz buoch*) hivatkozik: *daz saget uns das buoch furwâr* (Rolandslied 7192); *thie buoch urkundent* (u. o. 8673); *als ich an einem buoche las* (bázeli Alexander 146); — Batizi András: *Dániel ezt írja*, minden meghallgassa (II. 81); Tinódi: *Biblia mondja királyok könyvében* (III, 224); Ilosvai:

kit igazán szedtünk jó krónikákból (IV, 83); régi krónikákból kit ezt kieszede (IV, 172); megtalálta Aristeas könyvében (IV, 240); Gyergyai: A tündérországról bőséggel olvastam, olasz krónikákból kit megfordítottam (Árgirus I. v.); Dézsi András a prédikációk módjára idézi a bibliai szöveget: Ezt Moises írja másik könyvében, Exodusnak tizenheted részében (V, 50).

A költemények tulajdonképeni tárgyának előadásában is tüntetnek fel a német és magyar hegedősök bizonyos közös vonásokat; kedvelik pl. a kincseknek, arany és ezüst tárgyaknak, gazdag öltözeteknek pompázó leírásait, a melyekkel bizonyosan nagy mértékben hatottak hallgatóik képzeletére, (I. pl. a *Salman u. Morolf*-ban Vogt kiad. CXXIX. 1. — Ilosvainál IV. 90., 95., 96., 145., 146., 213., 238. l.), ez azonban egyrészt általában jellemző sajátsága a népies elbeszélés-módnak, másrészt a mi íróink e leírásokat rendszeresen megtalálták már forrásukban, úgy hogy e tekintetben nincs jogunk valami különös hegedős-hagyomány megvoltára következtetni. Ugyanez áll az előforduló számnevekről is: úgy a német mint a magyar hegedősök a kerek számok mellett a tizenkettes számrendszert kedvelik (Vogt CLV. 1.; v. ö. pl. Ilosvai IV. 88. 89., 146., 148. l.), de ez is nagyon elterjedt sajátsága a népies elbeszéléseknek.

Ismét sajátosabb hegedősfogás az, hogy a szerző előadás közben is tért enged subjectivitása nyilvánulásának és bizonyos közvetlenséggel érintkezik hallgatóival, egyenesen hozzájuk fordul, tekintettel van ismereteikre, hangulatukra stb. Emlékezteti őket ismert dolgokra: *als ir wale hát vernomen* (Eneitben többször); — Tinódi: *tudjátok*, nem régen Németországban stb. (III, 192); *jól értitök* az terek császár hatalmát (III, 288). A lármázó hallgatóságot előadás közben is csendre inti: *woldet ir alle nu gedagen* (strassb. *Alexander* 125); *welt ir ein lutzil gedagen* (u. o. 4914); — Ilosvai *Ptolomeus*-ának 1588. kiadásában: mondjad, uram, *ezék ne za-jogjanak* (IV, 335). De tekintettel van a figyelem hatáira, tudja, hogy a hosszadalmasság untatja a közönséget: *et wâr te seggen te lanc* (Eneit 354); *ist daz ich vurdir sagete, dem volk iz missehogite* (*Athis u. Prophilias* D. 16); — Ilosvai: *talám megunjátok*, ha most többet mondok (IV, 182).

Főtörekvése, hogy hallgatósága jó hangulatban legyen

«csakhogy légyen kedvetek», a mint Ilosvai mondja (IV, 182), — hisz tudja, hogy evvel arányban lesz majd az ő jutalma is. Ez utóbbinak nagysága attól függ, mennél jobban mulatnak hallgatói s másrészt mennél jobb véleményük van az előadó énekesről. E célból azon vannak a hegedősök, hogy egész rendjük tekintélyét emeljék. Büszkén hivatkoznak Dávid királyra, mint ősükre és tipikus képviselőjükre; a német *spilman* Dávidról mint ősapjáról emlékezik meg: er gedächt an *kunig Dávít den vater sîn*, der vor der alten Troie erdächt daz erste seitenspil (*Salm. u. Mor.* 468. str.), — Tinódi pedi g így szól *Dávid királyában*: *Dávid hegedős mast es az világban*, szép ének adásban (III, 236). Ugyancsak rendjének tekintélyét akarja emelni Ilosvai, ha *Ptolomeusában* a király ama kérésére: «Mi módon kell néki vígan laknia, és lakodalomban nem bánkodnia?» ezt felelteti a hetvenedik bölcsessel: «Az kik históriákról tudnak szólni, nagy dolgokról meg tudnak emlékezni, annak szavát ott is meg kell hallgatni, néha lantnak, hegedőnek zöngeni.» (IV, 237.) Elbeszéléseikben hegedősöket léptetnek fel (*Morolf hegedős a Salman u. Morolf cz. költeménynek épen főszemélye*, I. Vogt kiad. CXXII.), és ezek aztán kitüntetésekben, jutalomban részesülnek s részt vesznek a királyok vendégségeiben; ennek fejében aztán ők is dicsőítik az ilyen jókedvű adakozókat. Így Heinrich von Veldekenél: Die wale geven dorsten, hertogen ende grâven, *den speleman sî gâven grôtlîke* ende sô, dat si alle dannen skieden frô end *lof den koninge songen* iegelich an sînre tongen. (*Eneit* 13194—13200.) A Nibelungénekekben is szó van róla, mily gazdag jutalomban részesültek Etele hegedősei (ed. Bartsch 1374. str.). Különben is jól tartják a hegedőst fejedelmi udvarokban: waller, wilt dû bî mir bestân, *ich gibe dir wîn unde brôt* (*Salm. u. Mor.* 206. str.); *darft dû spîse, die wil ich dir gèn* die wîle ich hân daz leben mîn (u. o. 614. str.). A magyar hegedősöknél is részt vesznek rendjük képviselői a királyok ünnepeiben, lakomáiban, Ilosvainál: királytól egy új udvar hirdetteték, hét egész nap akkor minden jól lakják, *hegedősnek jó bor innya adassék* (IV, 221); az király vígan köszöni jó borát, *nem felejtí hegedősét, lantosát* (IV, 234); a bőkezűség jutalma aztán itt is a fejedelmek jó hírneve: midôn Ptolomeus gazdag aján-

dékokkal bocsátja el a mestereket, «az királynak lőn jó híre és neve, világszerte megmarada jó híre». (IV, 239). Annál keserűbbek aztán az énekesek kifakadásai azok ellen, a kik rosszul bánnak velük és fukarkodnak velök szemben; ezek főleg a nagyurak kamarásai és kapusai, a mi íróinknál az udvarbírák, kulcsárok és hopmesterek. Morolf hegedősnek sok mindenféle baja van a *kamerèerekkel* (Vogt CXXV.), de később boszút is áll rajtuk, egynek fejét veszi, egy másikat meg elpáhol; hasonló jelenetek előfordulnak a *Rother*, *Orendel* és *Oswald* cz. hegedős-költeményekben is. A mi énekesaink főképp a borral való fukarkodásuk miatt szidják e tiszteteket. Még a komoly Szkhárosi Horvát András is kifakad ama fősvények ellen, a kik «innom nem adtok az igazmondásért» (II, 198); de legtöbbet foglalkozik velük Tinódi: *udvarbírák bort nem adnak, vannak átkjában* (III, 269); egész külön költeményt ír *Az udvarbírákról és kulcsárokról* (III, 315—318), «kik nem adnak Bohnyán itt jó borokat, magas part üssön meg udvarbírákat, velök egyetömben az kulcsárokat, kik akasztófára méltók, azokat».

Ezzel már rá is tértünk a minden nemzetiségű hegedősök egy fő jellemző vonására, a bor szeretetére, a mely később már közmondásossá vált róluk (Decsi, Adagia: Ritkán vagy az hegedüsben bornemisza). Élesen ki tudnak ugyan kelni az urak részegeskedése, «mondhatatlan híres toroka» ellen (Ilosvai IV, 239; v. ö. még 208., 209.), de azért Tinódi maga is megvallja, hogy: «lantosok és hegedősök, kiknek bor lelkök, csak borért is elzörgetnek néha szegényök» (III, 268). Hogy szomjukat csillapíthassák, nem elégednek meg az afféle gyöngédebb czélzásokkal, hogy a fejedelmek vendégszeretetét magasztalják, hanem előadásuk közben, a cselekvénynek rendesen valami érdekesítő pontjánál, egyenesen a közönséghez fordulnak s bort kérnek. Az efféle megszakítások aztán külsőleg is nyugvópontul szolgálnak az előadásban, midőn a szerző az elbeszélés egy-egy szakaszát fejezi be velök. A *Salman u. Morolf* egyik kéziratában Salman közel van a halálhoz s akkor az énekes inni kíván: er hete den dôt an der hant, *man gebe dem leser* (= az az előadó) *drincken* (521. str.); ugyanott a 768. strófában, a hegedős azzal ijeszti hallgatóit, hogy Morolf elveszti életét, ha ő, az előadó, nem kap bort: Nu liget der

dogenthaffte man vor dem konige Princian vnd musz verliesen sin leben, *man wolle dan dem leser eyns drincken geben* (Vogt kiad. 160. l.). Hasonló helyek: *daz enmac niemer ergân, der leser muoz ein trinken hân* (Laurin 1217); a befejező versszakokban: *schenk in und lát uns trinken* (Herzog Ernst); nú hânt ir *daz ende vernomen: heizent ein mit wîne komen, daz er uns allen schenke* (Virginal 1097) stb. Egészen megfelelő helyek Ilosvai Ptolomeusában az egyes szakaszok végén: Több kérdések más napra haladjanak, *ma az versszerzőnek innya adjanak* (IV, 224), az 1588. kiadásban még egy sorral megtoldva: *hegedősek szomjúhon se maradjanak* (l. 332. l.); *hadd töltsenek bárcsak amaz serleggel*, hegedősek hadd lakjanak jó kedvvel (IV, 226); jó volna *megkínálnia most azzal lantost, hegedőst az bornak javdval* (IV, 230); l. még 232. 234. l. és a későbbi toldások 334. 336. 337. l.

Valószínű, hogy tulajdonképeni, középkori hegedőseink verseit ugyanaz a tréfás, dévaj, gyakran ledér hang jellemezte, mely a külföld hasonfajta termékeinek sajátja. Erre következtethetünk az egyháznak velük szemben való magatartásából, mely nálunk is ugyanaz, mint külföldön. A zsinatok ott is, nálunk is korán foglalkoznak velük; az 1279. budai és az 1460. szepesi zsinat kánonai bizonyára nemcsak a vándor színész-rendek ellen voltak intézve (Toldy: *Magy. költészet Zrínyiig* 106. l.), hanem a tulajdonképeni hegedősök ellen is. Egyes egyházi írók is ép oly megvetéssel nyilatkoznak róluk külföldön, mint minálunk. Regensburgi Berthold szerzetes (1250 körül) a legelső emberosztályba sorolja őket, mely örökre elkárhozott (l. Piper. id. h. 23. l.) s nálunk később Vásárhelyi Gergely *Catechismusában* a kocsisokkal és hajdúkkal említi őket egy sorban (RMKT. V, 364).

Ez a megvetés, melyet nemcsak az egyház, hanem részben a nép maga is érezhetett az őt mulattató énekesek iránt, korán arra indította őket, hogy némileg közeledjenek az egyházas felfogáshoz, a mely iránt eladdig legalább is közönyösek voltak. A német hegedősök egyházi tárgyakat kezdenek feldolgozni (Anno, Judith, György, Christophorus), némelyikök vallásos irányú befejezést ad művének (Oswald), egy másik legalább morális bevezetést (Ernst). Evvel összefüggésben általánosabb didaktikai irány nyomai is mutatkoznak s az

énekesek némelyike a gyakorlati nevelés terére is lép: a hegedős iskolamesterré lesz (Piper 38. l.). Mind e tünetek meg vannak a mi hegedőseink történetében is; régi költői irodalmunk világi tárgyú termékeit is nagyobbára vallásos szellem hatja át s ezek mellett nagy számmal vannak egyházi tárgyak feldolgozásai; az istenfélelemre intő s egyéb vallásos irányú befejezések meg épen rendes kellékei XV. és XVI. századbeli énekeseink költeményeinek, úgy hogy pl. az *Orendel* befejezésének: «Hie hât der grâwe roc ein ende; Got uns von sünden wende, des helfe uns aller meist Got vater, sun unde heiliger geist!», megfelelnek Tinódinak efféle helyei: «Ugyan igen kérlek vitézők kik vattok, hogy az jó Istennek nagy hálát adjatok, az ő jóvoltában mindenkor bizjatok» (III, 296); vagy Ilosvainál IV. 206. stb. Egyéb nevelő irányú helyek is gyakoriak; a szerzők korholják a részegeskedést, Ilosvai rosszalja, hogy az urak házában nem lát könyveket (IV, 209), a szegények pártját fogja (211. 227. l.) stb., s így nem csodáljuk, ha épen ő iskolamesterséggel is foglalkozik (Szilády, *RMKT.* IV, 309). Minthogy a hegedősöknek legalább egy része ebben a tisztultabb irányban működött, megértjük, ha Szkhárosi Horvát András, az egyháziak nézetével ép elmentében, azok közé számítja őket, a kik «Isten akaratját nagy nyilván kiáltják». (II, 207.).

Az eddigiekben felsorolt hasonlóságok, a melyeket Németország és hazánk hegedőseinek történeti fejlődésében, fellépésében és költői gyakorlatában kiemeltünk, úgy hisszük arra engednek következtetni, hogy itt nem egymástól merőben független, párhuzamos fejlődéssel és véletlen egyezésekkel, hanem mélyebb összefüggéssel, egyenes ráhatással is van dolgunk. Lehet, sőt valószínű, hogy a hegedős-rend intézményének nálunk is volt nemzeti alapja, mint egyéb népeknél. De a történet tanúságai, azok az adatok, a melyeket nagyjaink udvarainak idegen elemeiről, városaink német műveltségéről, a szomszéd népekkel való érintkezésről bírunk (figyelemre méltó, hogy az osztrák tartományokban, főleg Stiriában, a XIV. században még nagyban virágzott a hegedős-költészet), lehetők fogják feltüntetni az ily idegen hatást, az előzőekben pedig sikerült talán kimutatnunk az ilyennek valószínűségét is. Különben épen ama német hegedős-rend

sem fejlődött tisztán nemzeti alapon; a német irodalom-történetírók is elismerik, hogy a római korból a *mimus* és társai képében átvett örökség határozó befolyással volt a német hegedős-rend alakulására s hasonló viszonyban állhatott azután a német *spilman* a mi hegedősünkhöz. Így — legalább közvetve — a mi egyszerű hegedőseink is történeti összefüggésben volnának a római kor hasonló alakjaival s rendjük kifejlődése új példáját szolgáltatná a művelődési és irodalmi áramlatok messzeterjedő hullámverésének, valamint bizonyítékát annak, hogy egységes szálak fűzik össze a különféle korok és nemzetek műveltségét.

PETZ GEDEON.

EGY NÉVSZERINT EMLÍTETT ÁRPÁDKORI JOCULATOR.

A középkori kútfőkben szereplő joculatorok mulattatók voltak. Mivel a mulattatás minden népnél nemzeti nyelven folyt, a közös latin elnevezés csak fordítása nemzeti neveknek. A francia jongleurnek, az angol menestrelnek, a német spielmannak nevezte őket. Hivatásszerű foglalkozásuk körébe tartozott a látványos művészetek minden ága, főfoglalkozásuk azonban az énekmondás volt, mely mindig zenekíséret mellett történt, tehát a hangszerek kezelését is föltételezte. Mivel így a középkori költészet művelőinek és fentartóinak tekinthetők, emlékek ápolása első sorban az irodalomtörténet körébe tartozik.

Az Árpádkori kútfők adatai szerint a régi magyar társadalomban is tekintélyes szerepök jutott. Anonymus leszólja őket, mivel csacska énekeikkel a történetet meghamisítják. Ezt az előszóban mondja, s mire az elbeszélésben Tuhutum hadi tetteinek felsorolásához ér, már annyira megfélemedezik, hogy a joculatorok énekét idézi. Ugyan ő említi, hogy midőn Árpád Etelvárába vonult, «a kobzok és sípok minden zengései és édes hangjai, a joculatorok mindenféle énekeivel, zengnek vala előttük». E helyt azonban minden valószínűség szerint csak egykorú jelenség van a távoli multba átvive.

Időrendben a hét augsburgi menekültet tekinthetjük az első történetileg igazolható magyar jocular-csoportnak, mely a Pozsonyi Krónika szerint egész Szent István koráig sátorról sátorra járt és énekmondással kereste kenyerét. Későbbi történetükre vonatkozólag gazdag oklevél-irodalmunk szolgáltat igen érdekes adalékokat. Már Fejér György okmánytára közölt pár levelet, melyben mint királyi javak haszonélvezői vannak említve. Köztök legérdekesebb III. András király 1292-ki levele, melyben jocularorainak zalamegyei földjét, quondam terram jocularorum nostrorum Igrichi uocatam, Duruzló mesternek ajándékozza. Ezen birtokról már IV. Béla levelei is szólnak (1251, 1255), hol a lakók szintén királyi jocularoroknak neveztetnek: terram jaculatorum suorum, s lejjebb: sepedictis iaculatoribus Regis. Máshol mint a királyi várak mulattatói vannak említve. IV. Béla 1244-ről keltezett levelében pl. azt olvassuk, hogy a Barzanch folyó melletti Igrech falut, melyet a pozsonyi vár jocularorai birtak, Igrech villa Jocularorum eiusdem Castri nostri, a kápolnai egyháznak adományozta.

Különösen érdekes, hogy az énekmondók által lakott község Igriczi és Igrecz nevet viselt. Ebből azt kell következtetnünk, hogy azon helységek, melyek az Árpádok korában hasonló nevet viseltek, szintén jocular-telepek voltak. Így említették egy Igrichteluk Tordamegyében az Aranyas vize mellett, V. István és IV. László alatt: egy borsodmegyei Igrichi 1280, 1288 és 1351-ben; egy ungmegyei Igrischtya a Sztárayak Anjoukori okmányai szerint, s később Zsigmond alatt egy Igrechy Krassómegyében. Ezen helynevek kétségtelenül a lakók eredeti nevét, az igriczet őrzik, a mi szláv szó s játékost, különösen hangszeren játszójt jelent. Ez azonban nem lehet a magyar énekmondók általános és egyedüli nemzeti neve, mivel mint kölcsönszó kizárja azt a lehetőséget, hogy a szlávokkal való érintkezés előtt is voltak énekmondóink. Erre vonatkozólag a Szabó Károly által ismertett 1347-ki levél dönt, mely a királyi regösök egykori földjének, Regtelöknek eladományázásáról szól: poss. Regteluk vocate in Comitatu Pestiniensi . . . . Combibatorum Regalium condicionariorum wlgariter Regus dictorum. Míg a szláv igricz fogalmában az éneket kísérő vagy épen önálló zenélés lát-

szik előtérbe nyomulni, addig itt a kizárólagos énekmondás fogalmát még a szemfényvesztőt, kötél tánccost, alakoskodót stb. jelentő latin *joculator* név sem zavarja. A magyar regös fogalmát tolmácsoló *combibator* szót hiába keressük a középkori barbar latinság nagy szótáraiban. Valószínűleg az oklevél fogalmazója csinálta annak megértetésére, hogy a kiknek a királyi mulattató regélt, szép történeteket, epikai dalokat mondott, azokkal egyszersmind együtt mulatott és ivott. És ez régi hagyomány lehetett, mert már egy 1219-ki oklevélben is találunk egy *Regus* nevű udvarnokot.

Az oklevéltári adatok ezen bősége mellett igen nagy hiányát érezzük a *joculatorok* személyneveinek, melyek irodalomtörténetünkben az énekmondók általános fogalmának esetleg testet adhatnának. Ezen hiány nem a királyi kancellária és a káptalanok pecsétes leveleinek természetéből folyik, hanem azon egyszerű oknál fogva történik, hogy a jelentős jogi kérdésbe sohasem mint egyesek, hanem mint testület lettek belevonva. Eddig csak egy Árpádkori okmányt ismerünk, melyben az énekmondó mint önálló egyén van említve és ebben a név is meg van mentve az örök feledéstől. A veszprémi káptalan állította ki 1296-ban azon alkalomból, hogy az Oghus bán nemzetségéből származó Csaba comes és Bánd mester testvérek némely birtokukat eladták, illetőleg visszabocsátották rokonuknak, Gergely mesternek, monoszlai Saul comes fiának. A visszaengedett rész Gergely falujában Monoszlóban (Zalamegye) feküdt s Thywan (ma Tobán) nevet viselt; a mi pedig a 60 márkás vétel tárgyát képezte, az a szomszédos Kaali (ma Köveskál, Zalamegye) határban volt. Ez utóbbinak egy része, mely ötven holdnyi szántóföldből, rétből és szőlőből állott, Sásdi (és nem Jásdi, mint a rosszul olvasott oklevél mondja), Kurekykaal és Thwtheus falvak (ma Sásdi, Kereki, Töttés dülők) közt terült el; más része a kaali határ egy kaszálója volt Mokfaya közelében. Insuper eciam — olvassuk — viginti iugera terrarum arabilium in territorio Kaal ville sanctorum Vythy et Modesti similiter de terris eorum hereditarijs de terris scilicet illis quas filij *Mykou ioculatoris* usui eorundem per eosdem comitem Chabam et magistrum Band, de Liberali voluntate tocus Conuentus Monastery beate virginis de Almad cuius patronatum funguntur, retinent

ut dicebant . . . Szilády Áron, kit ezen sorokra a Hazai Okmánytár V. k. indexe először figyelmeztetett, helyesen jegyzi meg, hogy itt már nem királyi énekmondóról van szó; de abban tévedett, hogy Mikó (Mihály) volna az egyedüli, kinek nevét az Árpádkori kútfők megőrizték.

Wenzel Árpádkori Új Okmánytárának 1861-ben kiadott II. kötete közöl egy oklevelet Bartal után, mely egy királyi énekmondó nevét is megőrizte. A levél azon peres ügyet tárgyalja, mely Ethuruh és a karcsai várnépek között keletkezett, s a melyet Roland nádor és pozsonyi ispán intézett el 1253-ban. A per azon birtok egy része felett folyt, melyet Dénes nádor 1248-ban adott Ethurunak, a pozsonyi vár jobbágyának s a melyet IV. Béla király 1253-ban erősített meg. A szóban forgó okirat így kezdődik: Nos Rolandus Palatinus et Comes Poseniensis omnibus presentes litteras inspecturis duximus significandum, quod cum Ethuruh, et Seraphin filius eiusdem, Arazag, Joachimus, et Joannes filii Othmari, Jurk filius Zolunta, Dobeck et Otk filii Clementis, Cheka filius Chobye, Moramus filius Mamley una cum filio suo Joanne, ac Bodo filius Jacobi de uilla Karcha, jobagiones Castri Poseniensis, convenissent coram nobis Wogyam filium Syda, Quencer Clericum, Kemam filium Kenes, Jacobum filium Machow, Joancam filium Elye, Mauricium filium Michaelis, et suos cognatos de uilla Karcha *et de alia uilla Karcha, Fyntur, Fenies, Tukam, Mezam, Chiper jocularorum et cognatos eorundem, populos videlicet Castri Poseniensis*, proponebant taliter contra ipsos: Quod . . . etc. A per részletezése következik.

Kovács Nándor részletes indexének főszövegében az idézett oklevél minket érdeklő része tévesen van fölvéve. Fynturt és Feniést terrának, Tukát jocularornak, Mezát iobagionak, Chipert terra iocularor.-nak mondja. Az index végén levő Supplementumban helyreigazítólág (Mezát kivéve) jocularoroknak veszi őket. Az index derék készítőjét a különben is homályos szöveg rossz kiadása vezethette félre. Az eredeti szövegben, az értelem után következtetve, accusativust jelző rövidítési jegynek kellett lenni, melyet az olvasó tetszése szerint vehetett egyes vagy többes számúnak. A jocularorum helyett tehát jocularorem-nek, vagy jocularores-nek kellene állani. Wenzel szövegébe a többes genitivusi végzet csak téve-

désből kerülhetett a szöveg olvasója által elfogadott egyes accusativusi helyett. Szerintünk is ez a helyes. Így csak az egy Chipert nevezzük ugyan joculatornak, de ez aztán egészen bizonyos; míg ha többes accusativussal mind a négyet annak vennők, folyton kellene gyanakodnunk, hogy csak az olvasási szabadalommal éltünk vissza.

Különben az kétséget sem szenvedhet, hogy a jelen esetben szintén joculator-teleppel van dolgunk. Az eddigi oklevelek tanulsága szerint a királyi joculatorok mindig többen voltak, egész testületet képeztek s a haszonélvezetül nekik bocsátott telek és telep mindig róluk neveztetett el. Erre vonatkozólag a jelen esetben is érdekes tudnunk, hogy a Csallóközben, Duna-Szerdahely mellett, ma 11 szomszédos apró falu viseli a Karcsa nevet. Köztük Kulcsár-Karcsa, Solymos-Karcsa, Királyfia-Karcsa világosan azt bizonyítják, hogy nevöket a bennök lakó régi várnépektől kapták. Így kaphatta nevét Etri- vagy Etre-Karcsa a IV. Béla idejében pörlekedő hatalmas Eturu-tól vagy Etürütől, a hozzá közel fekvő Sipos-Karcsa pedig attól a joculator-testülettől, melyből 1253-ban Chiper és rokonai, valamint a többi falubeliek is, Etürü miatt törvény elé kerültek.

SEBESTYÉN GYULA.

OLÁH MIKLÓS CSALÁDI VISZONYAI ÉS HUNGARIÁJA.

«Havaselföldön — úgymond Oláh — elődeinktől fogva a mi időnkig két nemzetség, a *Dáni* és *Draguli*, vetélkedett a vajdaságért. Hunyadi János idejében *Drák* (Dragula) vajda ragadta meg a hatalmat, részint megölvén, részint kihajtván a Dániakat. Az ardgyesi Manzillának Marina nejétől két fia lett: *Stantzul* és *Stojan*. Stantzulnak is két fia született, úgy mint Dán és Péter. Stojan pedig vagy István engemet, Miklóst, Mátét, Ursulát és Ilonát nemzé.

«Megkerítvén Drák a vajdai hatalmat, a nagybátyámat, Stantzult, lefejezteté; István, az én atyám, még fiú lévén, szerencsésen Mátyás királyhoz menekült, a ki őt több ízben vissza szándékozik vala vinni országába, a mit nemcsak az

atyámtól, hanem Bornemisza Jánostól és Sárkány Ambrustól hallottam, a kikkel az atyám vitézkedett volt.*

«De atyám látván az uralkodás viszontagságait, inkább Erdélyben akart magán-emberül élni, s feleségül anyámat Sturzár Borbálát vevé.

«Idővel a Dáni nemzetségből való Michne, közel rokonunk, okos és kemény ember (vir consilio magnus et manu stranuus) lett vajdává. Ez 1510 tájban a hitetlen boéroktól, kiket a török segít vala, elűzetett nejével, Mircse fiával, meg leányával, kit, mint hallottam, azután a moldovai vajda vett feleségül. Ulászló királytól engedelmet és védelmet kapván, Szebenben szállott meg Michne. Ott valamely napon az atyám és vingárti Horváth János őt a templomból a szállására kísérvén, egy rácz ember, Jaxith Demeter, lesből szinte a kísérők kezei között három-négy sebbel ölé meg. A királyi védelem megsértése miatt felbuzdulván a nép, a házat, a melybe a gyilkos futott, megrohaná, s valaki a tömegeből meglövé.

«A két nemzetség mai napig verseng egymással. Mind-egyik a maga emberét igyekszik hol a magyarok, hol a törökök segítségével vajdává tenni. A győztes a másik nemzetségből minden gyanúst megölet vagy megcsonkít. Ez történt minap is. Argyesi Péter, Stantzul fia, a kit megemlítettem, azt írta Magyarországból nekem (Brüsselbe), hogy Mahomed basa őt havaseli vajdává tette volt: de rövid idő múlva a török sereg más vajdát hozott a másik nemzetségből. A két hadsereg közt ő (Péter) a másik vajdával külön viaskodván, ezt a lováról leejtette. De midőn meg akarta volna ölni, a hitetlen boérok megszabadíták, őt magát megfogák, s orrát elvágván, elhajták. Úgy reményli mégis, hogy meg fogja boszúlni a rajta ejtett meggyalázást.»**

E kis történeti elbeszélés is mutatja, milyen vala Havaselföldnek állapota a XV. század másik s a XVI. század első felében. Lássuk még az Oláhok saját történeteit.

Mindjárt itt jegyezzük meg, hogy az «*oláh*» tulajdon-

* Deo sibi propitio confugit ad Mathiam regem, qui, ut ab ipsomet patre et Joanne Bornemisza ac Ambrosio Sárkán comitibus in Hungaria, qui cum patre una sub rege militabant, postea audivi, decreverat eum saepe numero ad regnum cum exercitu reducere.

** Oláh Miklós ezt Brüsselben írta, 1536 tájban.

névvé lett, mint a Corvinoknál volt, mielőtt Hunyadról kezdtek magokat nevezni. Tehát *Oláh István* Erdélyben élt, mint olvastuk. Első okleveles megemlézése — tudtomra — 1504-ben történik, midőn szászvárosi király-bíróságra kívánt jutni. A szászvárosiak ellenezik; a királyhoz is folyamodnak, mert nekik nemes ember nem kell, mi a kiváltság ellen volna. A király azt felelé, hogy se Oláh István, se más nem fog királyi bíróvá lenni, a kiváltságok megsértésével.*

Mind a mellett Oláh István már 1505-ben királyi bíró a szászvárosi székben. Úgy látszik, tisztét a szászok megelegedésével vitte. A székelyek ellen, kik a királyfiú születésére az ökörsütés miatt fellázadtak, Istvánunk 16 lovassal ment Tomori Pálnak segítségére (in ejus auxilium sedecim equites Stephanus Olahus pater meus misit — írja Oláh Miklós).

Oláh Istvánnak, mint láttuk, két fia vala, Miklós és Máté. Amaz az egyházi pályára lépett, Máté úgynevezett világi állapotban maradt. Atyjok, István, 1520-ig viszi a királyi bíróságot, de akkor már öregnek mondja az oklevél. Mert II. Lajos király azt írja a szebenieknek, hogy nemes szászvárosi Oláh Mátét a szászvárosi királyi bíróságba nevezte ki, hogy atyjának halála után, a ki már öreg, következék abba a tisztbe. Ugyanazon 1520. évben Zápolyai János, erdélyi vajda, is ajánlja a szebenieknek Oláh Mátyást, különösen azért is, mert annak édes bátyja, Miklós, a pécsi püspök, Zápolyai Györgynek nagyérdemű titkára. (Quare nos propter servitia magistri Nicolai Oláh secretarii Reverendissimi domini episcopi Quinqueecclesiensis, fratris nostri charisimi, has nostras (literas) ad amicitias vestras dandas duximus, rogantes, velint nostri etiam respectu id negotium habere commendatum, et Matheum ipsum ad possessionem ipsius judicatus introducere et in eo tueri et conservare juxta regiam commissionem.) Még maga, a pécsi püspök is ajánlja Mátét a szebeni tanácsnak.** Többet nem is tudok Oláh Mátyásról, mint azt, hogy 1536 tájban még élt a tisztben.

* «Præterea introitum *Stephani Oláh* in judicatum regis Zazwaros percipimus contra privilegia nostra. Regiæ maiestati declaravimus; sua majestas nobis superinde consensum dedit responsum ita, quod nec ipse neque alius in aliquo judicatu contra privilegia nostra se debet.» Amlacher, Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt Broos etc. A 71. lapon.

** Urkundenbuch der Stadt u. des Stuhles Broos. A 91—93. lapokon.

Oláh Miklós tehát 1520-ban a pécsi püspök, Zápolyai Györgynek secretariususa vala. Nemsokára Lajos király és neje, Mária királyné Budára hívák, hol a secretariusok és tanácsosok között foglalt helyet (in Secretariorum et Consiliariorum suorum numerum cooptaverunt). A szerencsétlen mohácsi ütközet után Mária királynét követé, ki őt annyira megkedvelte, hogy magával vitte Belgiumba, midőn őt 1531 október 4-én V. Károly császár és bátyja az ország kormányzójává tette.

Oláh Miklós, a tudománya, a görög és latin nyelvben való jártassága által (ob excellentem omnium bonarum artium ac linguarum Græcæ et Latinæ cognitionem ac.) kitűnt ott. Mária követül küldvén Ferdinándhoz, hol sokáig kellett tartózkodni, ez elkérte Máriától s zágrábi püspökké és magyarországi kancellárrá tevé. 1543-ban Oláh Ferdinánd királyt Német- és Csehországba elkísérvén s mind nagyobb érdeművé válván, az eгри püspökséget nyere el, vagy, mint maga a király írja, őt a zágrábi püspökségből az egribe tette által, mely első az országban a két érsekség után (cuius secundum archiepiscopatus in eodem regno Nostro prima semper dignitas et amplitudo fuit). 1548-ban a király Miklóst, az atyjafiát Mátét és húgait, meg Máténak és ezeknek minden örökösait új nemesekké tevé (nova nobilitate donamus).

Végre Oláh Miklós 1553-ban esztergami érsekké és primássá lőn, tehát az országnak legmagasabb egyházi méltóságára emelteték.

Oláh Belgiumban 1536 tájban írta meg a «Hungaria» című munkát, mely két könyvből áll. Az első *Magyarország leírása*; a másik *Attilának történetei*. Csak az első könyvet ismertetem egy-két tollvonással. — Magyarország részei:

1. *Nyugati Magyarország* (Hungaria occidentalis), a Duna jobb partján;

2. *A Száván inneni és túli rész*. A Száván innen, tehát a Száva és Dráva közt, nyugat felé van *Tótország* (Sclavonia Hungarica), melynek megyéi: Zágráb, Varasd, Posega, Valpó és Valkó. — Kelet felé van a *Szerémség* (Sirmium).

A Száván túl van *Horvátország* és *Bosznia*; a boszniai püspökség, Nándorfejérvár, hasonnevű várossal, mely Szerbország fővárosa. Ez a vár, Magyarország köfala, 1521-

ben veszvéen el, útja nyílt a töröknek az ország pusztítására.

3. *Tiszántúli Magyarország* (Hung. Trans-Tibiscana). Úgy-mint:

a) *Oldhország* vagy *Havaselföld* (Valachia major, quo et Transalpinia vocatur). Az én időmben, úgymond, *Rad* a vajda, ki *Tirgovistben* székel (*Radwl in Targavistya*). — «Az oláhok keresztyének, csak hogy a Sz. Lélek származására nézve a görögöket követik, s némely tűrhetőbb czikkeben különböznek a mi egyházunktól».

b) *Moldávia*. Ennek vajdája most Péter. A moldovai vajda a magyar királynak hűséget esküszik, mint a havaseli. (Haud aliter hic quoque, quam ille, iuramentum prostat regi Hungariæ fidelitatis exhibendæ.)

c) *Erdély* (Transilvania). Ebben négy nemzet lakik: magyar, székely, szász, oláh. A szászok, úgymond, német kolóniák, kiket Nagy Károly vitt oda (per Carolum Magnum eo traductæ). Az oláhokat római kolóniáknak mondják, a mit nyelvök, meg az ott talált római pénzek bizonyítanak. Már előbb mondta Oláh, hogy Havasel hajdan *Flaccianak* neveztetett volt, Flaccusról, ki a római kolóniákat oda vitte. (Transalpina olim a *Flacco*, qui colonians Romanorum eo deduxerat, *Flaccia* vocata fuisse dicitur.) — Nagy Károly, mint az erdélyi szászok telepítője, és Flaccus, mint az oláhok telepítője, csak mesébe valók.

d) *Temesi vidék* (provincia *Themesiensis*). Íme Oláh Miklós diplomatai hűséggel írja le a magyar korona országait a XVI. század elején. Leírásában meg-megemlíti azon kornak nevezetességeit, gyakran Mátyás királyról közölvén jeles tudnivalókat, s magáról sem feledkeztél meg. P. o. Nagy-Váradon Sz. Lászlónak nagy lovas ércszobrát (statua equestris divi S. Ladislai ærea, ingentis molis) meg az épületek nagyszerűségét dicséri, melyeket Turzó Zsigmond püspök «az én hajdani nevelőm (meus olim nutritius), úgymond, rakatott». Dévény váráról beszélvén, Bornemisza Jánosról emlékezik, kit mintegy második atyjának (mihi certe alterum parentem) tisztel. Hozzá teszi, hogy a gyermektelen Bornemisztától se nem kért, se el nem fogadott volna örököt, mint más sokan tettek (apud quem, licet ἀτεκνον ὄντα nec captavim, nec acceperim,

ut plerique alii, hæreditatem). — Szászvárost nemzetsége örökös biróságának nevezi (*Zaz-varos, cuius præfectum, nobis-hereditaria*, Matthæus Olahus frater fungitur), mit ugyan nem lehet vala mondani.¹

HUNFALVY PÁL.

HEGEDŐS SEBESTYÉN.

Egy XVI. századbéli — minden valószínűség szerint — magyar versszerzővel találkozunk Kassa város 1561-ik évbéli jegyzőkönyveiben. Gúnyverset írt s a város magyar nemzetiségű lakosait felháborítja vele. Vallási és politikai okok játszottak közre. A magyarság 1536 óta, mikor Kassát árulással János király kezére játsszák, 1552-ig, mikor a város Ferdinándra visszaszáll, uralkodó elem volt s fájt neki, hogy az utóbb említett évvel leszorúlt az első helyről; talán nem is egészen ok nélkül gyanúsítják őket a németek azzal, hogy János Zsigmondhoz szítanak; másrészt a kálvinizmus nálunk karöltve lép fel a magyarsággal. Itt Kálvin vallását talán benzédi Székely István (1550), de minden bizonynyal Szegedy Gergely (1557) hirdette. Huszár Gál is (1560) hajolhatott e nézetekhez; versszerzőnket azzal gyanúsítják, hogy «éneket mondta volna, hogy szerez az eretnek Gál paprul».²

A magyarságot megbotránkoztató gúnyvers 1561-ben a napyhétén látott napvilágot s a dolog vizsgálat alá kerül.³

¹ Nicolai Olahi, metropolitæ Strigoniensis, Hungaria et Attila. Libri duo. Nunc primum ex codice Cæsareo, Olahi manu emendato, conjunctim editi. Ab Adam Francisco Kollario, Pannonio Neosolensi. Vindobonæ, 1763.

² Figyelő. 1885. 330. lap.

³ FERIA sexta Magna. Venerunt in domum domini iudicis notario præsentate statim post summam missam domini civis Sigismundus Zaba (= Szabó) literatus, Joannes Lippai, Ladislaus Zabo pannicida, Joannes Nehez, Benedictus Pap, Benedictus Nitray, Franciscus Zech, Paulus Apotecarius et accusarunt accersitum Sebastianum Hegedeos, quomodo ipse in contumeliam et opprobrium civitatis totius et præcipue ipsorum cantilenam quandam ipsorum famæ in derogamen edidisset et composuisset. Cui ipsi contradixerunt omnino, affirmantes se nunquam factiosos fuisse, sed fideles sacratissimæ Maiestatis cupieruntque, ut ille in carcerem statim mitteretur tamdiu, donec ipsi probarent ipsius hoc esse factus ad caput ipsi loquentes. Si hec ille non probaverit, quod de ipsis in ea cantilena scripsit. Itaque ipse Sebastianus omnino negat hec et dixit: Bator feiemwel yryem meg, ha en zerzettem. Et sic ivit in carcerem. Ipsi autem petiverunt literas ad oppidum Galzeechy, ut testimonia colligerent, quas iudex illis scribere iussit. (Kassa város 1561. évi jegyzőkönyvéből.)

Különösen Nyitrai Benedek nevű polgár követeli a megtorlást, kit a vers megnevezve gyanúsít árulással. Lantosunk eltagadja a szerzőséget: «Bátor fejemmel érjem meg, ha én szerzettem» — mondá.

A szerzőség azonban kisült reá s az ítélet úgy szólt, hogy vagy visszavonja a rágalmat, vagy nyelvét kivágják.* Lantos Sebestyén megkérlelte Nyitrai uramat.

Ifj. KEMÉNY LAJOS.

MI AZ A HÉTTOLLÚ BUZOGÁNY?

Jól mondja Macrobius Saturn. II. 7. 2: potestas non solum si invitet sed etiam si supplicet cogit. De nem úgy vagyunk-e minden kedves kéréssel? Bár milyen kevés az időm, mégis meg kellett ígérenem a t. szerkesztőnek, hogy e folyóirat I. számában legalább valami apróságot közlök. Czikkecském, melylyel kötelezettségemnek annyira-mennyire eleget teszek, a héttollú buzogány magyarázatát adja, amely fegyvernév, amint tudnivaló, Arany Toldijának XI. énekében fordul elő s Ilosvai Toldijából került oda. Ilosvai héttollú botnak is mondja. Ezt az utóbbit Nyelvtörténeti szótárunk nem ismeri. Csak ezeket találjuk benne: tollas bot I. 299. tollas buzogány és héttollú buzogány I. 330.

Lehr Albert Arany Toldijához írt kommentárjában a 398. lapon elmondja, hogy miután sem szótáraink sem archæologusaink nem tudtak neki határozott feleletet adni, hogy mi az a tollas bot, tollas buzogány, a maga eszétől elgondolta, hogy a buzogány «tollai» mik volnának egyebek, mint a fején lévő kiálló fokok? Megerősítette e feltevésében az, hogy a múzeumi régiséggyűjteményben őrzött buzogányok nagyobbbrészt hét-fokúak.

A dolog maga el van találva; de hogy miért nevezték el a fokos fegyvert tollasnak, az még feleletre vár. A felelet pedig nagyon egyszerű. Mihelyt eszünkbe vesszük, hogy bipennis dicitur, quod ex utraque parte habeat acutam aciem,

* Egyetemes Philologiai Közlöny. 1887. 739. lap.

quasi duas pennas (Isid. or. XIX. 11.); hogy a kalapács fokát az olasz penna del martello-nak, a német Pinne am Hammer-nak mondja, egy perczig sem fogunk kételkedni rajta, hogy a szóban forgó toll nem egyéb mint ennek a penna, pinne mesterműszónak egyszerű fordítása.

Deák Farkas (Nyelvőr V. 206.) valami régi oklevélben réz pinnata-t talált; de nem bírta megérteni, hogy mi. Szarvas Gábor (u. o. 210.) így magyarázza: pinnata = olasz pennato: falx vinearia. Kár hogy nem tudni, milyen egyéb tárgyak közt van az a réz pinnata említve. Hogy Szarvas magyarázata nem helyes, az kétségtelen. Először a falx vinearia nem lehet rézből, másodsor pinnata nem pennato. Az olasz szó himnemű (Du Cange szerint: *pennatus* genus gladii ab Ital. Pennato falx), pinnata pedig nőnemű főnévvel congruál. Régi szakácskönyveinkben sütőformát vagy tepsit jelent.

Végül megemlítem, hogy a Schlüsselbart-ot is kulcs tollának mondjuk.

PONORI THEWREWK EMIL.

KOCSI CSERGŐ BÁLINT ÉLETÉHEZ.

A magyar protestáns gályarab-lelkészek szenvedéseinek egyik részese s ezen szenvedések történetének megírója, *Kocsi Csergő Bálint* pápai tanár, a gályarabságból kiszabadulta, illetőleg Helvétiaiból hazatérte után, eddigi tudomásunk szerint, jóformán elveszett szemünk előtt, idevonatkozó tudományos műveink és kézikönyveink csakis annyit említvén róla, hogy «*hazajövele után ismét Pápán volt tandr haláláig*». Ezelőtt hat évvel azonban *Thaly Kálmán* a «Századok» 1885. évf. 65—68. lapján egy meglepő adalékkal szolgált Kocsi Csergő Bálint életéhez, amely szerint a gályarabságból megszabadult tudós tanár, meglehetősen előhaladott korában, *1708-tól kezdve a híres kurucz generális, Bottyán János tábori titkára volt*, sőt a generális halála után ennek özvegyét is szolgálta s még a szathmári békekötést is túlélte. Thaly Kálmán ezen közleménye után minden kétségen felül áll, hogy Bottyán János kurucz generálisnak volt egy Kocsi Csergő Bálint nevű

«deák»-ja, tábori titkára; de ahhoz már szerintem igen erős kétség férhet, hogy *Bottyánnak e deákja egyazon személy volt legyen a gályarab és pápai tanár Kocsi Csergő Bálinttal. Megkísérlem idevonatkozó kétségeimet igazolni.*

A mi Kocsi Csergő Bálintunk, mint tudjuk, 1647-ben született, tehát 1708-ban már 61 éves ember volt. Nagy kérdés, hogy a gályarabság rettenetes kínait s testi és lelki erőt egyaránt fogyasztó szenvedéseit elejétől végig átélt férfiúban volt-e több mint hatvan éves korában annyi testi erő, vállalkozási kedv és képesség, hogy egy oly állást, amilyen a tábori titkárság, elfogadhasson, illetőleg kellően bétölthessen. Ne feledjük, hogy Kocsi Csergő Bálint, mint a gályarab-lelkészek közt legfiatalabb, társai helyett is sok szenvedést vett magára; egyszer tüzes fákkal verték össze; jéggel és hóval borított hegyeken keresztül mezítláb kellett átmennie; éhen, szomjan, félmertelenen hajtották társaival együtt egész Nápolyig, hallatlan nyomorúságok között, úgy hogy többször azt hitték, hogy «teljesen meg kell emésztetniök». Már az ilyen szenvedéseken átment ember, a hatvanas évek elején, alig határozza el magát, hogy ismét beleugorják a hadi élet vészes forgatagába.

De ne elégedjünk meg ez egyszerű, bár bizonyára nem alap nélküli feltevessel; hanem a rendelkezésünkre álló, eddig még nem ösmert adatok alapján állapítsunk meg egy pár határpontot Kocsi Csergő Bálint életének, kiszabadulása utáni korszakában.

Hogy a gályarabságból 1676 február 11-én szabadult meg s több társával együtt elébb Velenczébe, majd Zürichbe ment, hol Hottinger tanárnál talált szíves fogadtatásra s itt írta meg a gályarabság történetét; hogy végre 1678-ban Zürichből Genfbe is ellátogatott, mindez több helyen olvasható. De már arra semmi adatot nem találunk, hogy melyik esztendőben tért vissza hazájába. Elvesztjük szemünk elől egész 1693-ig, tehát másfél évtizeden keresztül. Hol volt, mit tett ez idő alatt, semmi nyoma. De az már, a pápai főiskola könyvtárában található, de fájdalom, minden személyes vonatkozás nélküli «inauguralis dissertatio»-jából bizonyos, hogy pápai tanári székét másodízben *1693 november hó 26-án* foglalta el. Azonban korántsem maradt élete végeig Pápán. Hogy legalább is három évet itt töltött, az bizonyos, mert a pápai

egyház 1696. évi számadásaiban június hó 3-ról találunk egy bejegyzést, amely szerint a számadó gondnok «*Kocsi Bálint kályhája rakásáért Gerencsér Györgynek 40 pénzt fizetett*». Két év múlva azonban már mint a (györmegyei) pázmándi ref. egyház lelkipásztorával találkozunk vele. Ugyanis a dunántuli ref. egyházkerület pápai egyházmegyéjébe kebelezett pázmánd-peér-sági 1784-ben egyesült egyházaknak, jelenleg a pázmándi parochián őrzött protocollumában, a címlevél második lapján, szóról-szóra a következő feljegyzés olvasható:

«A Csallóközben Lakszakállason, odavaló Predikátor Tiszt. Tóth Dániel úrnál írásban ezt találtam: *Cursus vitae Johannis Tatai, ex multifariis diversorum temporum notatiunculis fideliter excerptus, compilatus et puræ chartæ mandatus. Anno 1718 die 16. Aug. in Nemes Oltsa. Mellyben a Pázmándi Refta Ekkleziára nézve ezt ítéltém méltónak feljegyezni, és ezen Protokollumba beírni.*» Ego Johannes Tatai, Scholæ Tataiensis honeste valedictus, in Congregatione Reformatorum Pastorum Kotsini habita d. 8. Martii 1698. ad Motsaienses ordi natus, transii 13. Martii, secuto Textu Rom. 1:7. Inde tandem veni Pazmandinum, ad inspiciendam virginem nobilem Rever. Dni. Danielis Farkasdi, Confessoris Christi, tandem pie defuncti. Quæ virgo, utpote Juditha Farkasdi, tum sub cura Cl. Dni. Valentini Cs. Kotsi Pastoris tum Pazmandiensis fuit constituta. Die 17. April 1698. Quam in Præsentia Rndi. Dni. Johannis Ujváry Ecclæ Tapensis Pastoris, tamquam Tutoris, ex gratia Dei in Sponsam nactus sum 29. Aprilis, eamque ut vitæ sociam abduxi 3-a Junii 1698. Sign. 15. sept. 1817. Steph. Bernáth, Past. Eccl. Pazm.»

E teljes hitelességű feljegyzésből nyilván kitűnik, hogy K. Cs. B. 1698-ban pázmándi lelkész s mint ilyen, hivataltársa, a szintén gályákon szenvedett Farkasdi Dániel árva hajadon leányának Judithnak gyámja, gondviselője volt.

Nőtlen, özvegy, vagy teljesen családtalan embert valamint most sem, úgy kétszáz évvel ezelőtt még kevésbé bíztak meg egy férjhez menendő árva leány feletti gyámkodással, ennél fogva K. Cs. B. pázmándi lelkész 1698-ban mindenesetre nős, vagy ha özvegy is: családos ember volt. Mint rendes lelkészi állással bíró, családos és koros emberről aligha lehet feltenni, hogy odahagyva egyházát, családját és nyugalmát, a mozgal-

mas tábori életre adja fejét s beálljon Bottyán generáliszhoz. «deák»-nak. S épen ez a «*deák*» cím, melyen a Bottyán Kocsi Csergő Bálintja említették, újabb nehézséget okoz előttem. Ugyanis a *mi* Kocsi Csergőnk, ha koránál fogva nem is, de előbbi (professori és lelkipásztori) hivatalainál fogva, mint Bottyán titkára, a «deák»-tól különböző, ennél valamivel nagyobb «titulust» kapott volna, — inkább «Bálint pap», vagy «Bálint mester» név alatt szerepelne.

Mindezek alapján én azon véleményemnek adok kifejezést, hogy a Bottyán mellett tábori titkárként szolgált Kocsi Csergő Bálint a pápai tanár, gályarab és pázmándi lelkész Kocsi Csergő Bálinttal *nem egy ugyanazon személy, hanem amaz ennek vagy fia, vagy rokona, vagy csupán névrokona volt.*

Ezen véleményemben nem ingathat meg azon körülmény sem, hogy épen a Thaly Kálmán egyik jeles gyűjteményében: «Adalékok a Thököly és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez», az I. kötet 286. és következő lapjain van közölve egy állítólag 1700-ban készült, «Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet» című költemény, melynek 18-ik szakaszában, több szomszédos egyházak mellett, a *pázmándi* ref. eklézsia templomának elfoglalásáról és «lölkipásztorának» elűzetéséről is emlékezik az ismeretlen szerző; — amiből aztán azt lehetne következtetni, hogy Kocsi Csergő Bálint a pázmándi papságból elűzetése után csapott fel Bottyán generális deákjának. Nem ingat meg — ismétlem — ez adat fentebb előadott véleményemben, mert először is nem látom magából a kérdéses költeményből teljesen bebizonyítottnak, hogy az *épen 1700-ban* íratott volna; másodszor az sem bizonyítható be, hogy az abban érintett templomfoglalások és pap-elűzések *épen 1700-ban* történtek légyen. De még ha minden kétségen felül állana is, hogy a pázmándi ref. lelkipásztort 1700-ban üzték el parochiájából, az már bizonyára kérdés tárgyát képezhetné, hogy ekkor is Kocsi Csergő Bálint volt-e az ottani lelkipásztor s ha csakugyan őt üldözték ki onnét, ismét újabb kérdés lehet az, hogy valóban a Bottyán táborában keresett és talált-e alkalmazást?

Végül megjegyzem, hogy a dunántúli egyházkerület pápai levéltárában van egy igen közelkorú feljegyzés, amely szerint a pázmándi és környékbeli ref. templomok 1711 *junius* havá-

tól kezdve foglaltattak el, részint a jezsuiták, részint a pannonhalmi benczések által. (Ekkor, valamint 1708-ban *Szeli Sámuel* a pázmándi lelkész.) Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy 1700-ban hasonló sors ne érte volna ugyanazon egyházakat; de ha figyelembe vesszük, hogy ez igen részletes feljegyzés egyetlen szóval sem említi, hogy ez üldözés rövid 11 év óta már a második: aligha tévedünk azon véleményünkben, hogy ama templomfoglalások idejét, melyekről a fentebb érintett költemény emlékezik, a gályarabságot közvetlenül követő időszakban, az úgynevezett «gyászévtizedben», vagyis Kocsi Csörgő Bálint pázmándi lelkipásztorsága *előtt* kell keresnünk.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

EGY LANTOST ÁBRÁZOLÓ KÉP 1630-BÓL.

Az Archæologiai Értesítő februári számában Miskovszky Victor a fricsi (Sárosm.) várkastély sgrafittóiról, vagyis vakolatból faragott díszítményeiről értekezik. A kastélyt Berthóty Bálint 1630-ban építtette Sorger Mihály építész tervei szerint. Faldíszítményeit Axmann Márton készítette ugyanakkor. A keleti sarktorony keleti oldalán németes nevű mesterünk a hat fülkére osztott mezőben hat magyar alakot szerepeltet. Az egyik baljával kardját emeli, jobbában pedig lantot tart, miből azt kell következtetnünk, hogy a kép olyan énekmondót akar ábrázolni, a ki egyszersmind hadi ember is volt. Miskovszky merész következtetései szerint ábrázolhatja Tinódi Sebestyént is, ki a XVI. század derekán Kassán lakott, tehát a szomszédos Sárosban szintén ismert egyén lehetett. Mivel az érdekes alak főnemesekkel és királyokkal egy sorban áll, a közlő szabad következtetéseit tovább szöve, Balassa Bálintra is gondolhatnánk. Ámde a keleti torony déli oldalán Attila, Hunyadi János, László és Mátyás XVII. századi öltözetben szerepelnek, folytatásul pedig görög bölcsek, hadvezérek, római imperatorok, továbbá Justitia, Temperantia, Fortitudo, Fides stb. allegorikus alakjai következnek: világosan látjuk tehát, hogy Axmann mester csak képzelem után dolgozott s

még a magyar történelem régi ismert alakjaiban sem tudott XVII. századi típusoknál egyebet nyújtani. Ugyanezt mondhatjuk főnemeseire és a lantosra is. Ezzel a kép jelentősége semmit sem veszít, mert eddig ez a második magyar képzőművészeti adalék, melyben régi ének-mondó szerepel. Az elsőt Barna Ferdinánd egy lőcsei kalendáriomban találta meg. (L. A finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre. Akad. Ért. III. k. VI. sz. 119. l.)

—ÉN.

AZ ELSŐ GEOGRAPHIA MAGYAR NYELVEN.

Első, nem ugyan megjelenése (1757), hanem írása idejére (1741). Szerzője *Vetsei Pap István*, a nagy tudományú Vetsei Istvánnak, a Bochartus-féle Hierozoicon ügyes átdolgozójának, hasonnevű fia.

Mathematikai földrajzot a magyarországi középiskolákon (a philosophiai tanfolyamban) már a XVII. században is tanítottak. A jezsuiták Ratio Studiorum-ja megszabta, hogy a physikusok, miután Euklidesben jártasságra szert tettek, a mathesis folytatása mellett, *valamit* a geographiából vagy a sphaerákról is tanuljanak. Rákóczi Zsigmond pedig, mindjárt Comenius megérkezése (1650) után, nagy költséggel meghozatta Amsterdamból, a sárospataki iskola számára a földrajz reformatorának, Mercatornak Atlasát.*

Ez a valamicske földrajz tisztán matematikai földrajz volt. Physikai és politikai földrajzot, saját állítása szerint, ifj. Csécsi János sárospataki tanár tanított először az országban, és pedig első ízben 1713-ban, természetesen csak rendkívüli tárgyképen. Az esti órákban múzeumába hívta tanítványait és ott latinul lediktálta nekik az egész föld (totius orbis) leírását.**

* Molnár Aladár, A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest 1881. A 166. és 410. ll.

** In emolumentum ac commodum suorum discipulorum in Ill. Reformatorem Collegio S. N. Patakino privatim in suo proprio Musæo, a die 6. Martii Anni 1732 ad diem usque 10. Julii anni ejusdem, horis extraordinariis vespertinis dictavit ad calamum Cel. Clar. ac Doctissimus Dominus Johannes Tsétsi, Johannis Fil. seu II-dus Professor ejusdem Coll. (Sárospataki könyvtárban).

Ez időben járt a sárospataki főiskolába az ifjabb Vetsei Pap István. Tanulmányait végezve, ref. predikátor lett; később azonban katholizált s a pécsi püspök és káptalan kegyeibe ajánlotta magát. Tudományát s használhatóságát bizonyítandó, benyújtotta kéziratban egy nagy munkáját, mely «Magyar Geografia» címet viselt. Új patronusainak szerette volna dedikálni; a kéziratnak akkoriban (1741.) nem akadt kiadója, de többen lemásolták s egy ilyen példány elkerült Patakra is, az akkor már nyugalomban élő Csécsi kezébe.

Csécsi megbotránkozással tapasztalta, hogy a Vetsei Magyar Geografiája semmi egyéb, mint az ő latin diktandóinak magyarrá fordítása s itt-ott belekontárkodó kibővítése. Haragjában, hogy róla nincs is benne említés, kemény szavakkal ráírta a kézira a tényállást.* E példány a pataki könyvtárból elkallódott ugyan, de emlékét megmentette Szombathi János, a Biographia Professorum című kéziratában.

A Vetsei-féle kézirat, miután *Zanathi József* «számtalan hibáiból megjobbította» és *Z. J.* betűkkel megjelölve, itt-ott egy-két historiai adattal megbővítette, 16 évvel később, 1757-ben» nyomtatásban is napvilágot látott. Hosszú lélegzetű címe így hangzik:

Vetsei P. István Magyar Geografiája. Az-Az: Ez egész világ négy reszeinek, úgymint: Európának, Asiának, Afrikának és Amerikának, 's benne lévő sokféle országok nemzetségek; azoknak eredetek, természetek, 's nevezetesebb szokásainak, vallásainak, imperatorinak, királyinak, 's több egyéb elmét vidámitó hasznos dolgainak

* «*Libri huius manuscripti (össze volt kötve a Bartha Boldizsár szintén kéziratban levő krónikájával) partis anterioris, idest geographiæ, ego sum auctor, quam cum prima vice, in hac schola Patakina (antea vero bis in Belgio in Academia Franequerana omnibus hungaris et transylvanis academicis 1711. et 1712.) docerem 1713 (ante quod tempus nemo in Hungaria geographiam docuit) ex aliquo studioso meo, infelici alias raptore, infelicus rapuit aut potius furatus est, tunc Debreczini, antea vero hic Patakini studiosus Stephanus Vetsei, viri docti, qui Bocharti Hierozoicon contraxit et edidit Franequeræ 1692. filius sat degener, ex studioso quidem scholæ rector, postea pastor et quidem academicus, demum vero, occisa a se uxore, turpis apostata, qui rapta illa a me, hungarice versit, sed male et valde interpolata, qui tamen jam Pontificius famelicus, missa tamen Hungaria tota ex multis nugis, hallucinationibus imo et mendaciis commaculata edidit ex novis suis patronis dedicavit, me penitus inconsulto, qui non tantum errores correxissem sed et lacunas complevissem ac opus longe accuratius ac perfectius reddidissem. Quod ita attestari et hic ut ad posteritatem transeat, describere volui.*» (Szinyei Gerzson s.-pataki könyvtárnok úr szives közlése.)

rendes és rövid le-írása. Melly a' külső dolgok' olvasásában gyönyörködő Magyarok' kedvéért még 1741-ben Pétsen irattatott volt. Most pedig számtalan hibáiból meg-jobbíttatván meg-bővítettett; sőt Zanathi Josef ur T. N. Szathmár Vármegye perceptora, 's ezen M. Grófi Typographia egyik delegált Censora jegyzésivel meg-ékesítette kibotsáttatott Nagy Károlyban. — A' M. N. Karolyi Gróf, Karolyi Ferentz ur ő Excell: Priv: Typographiájában. Sz. N. Pap István, és Biró Mihály Typogr. által. 1757. Esztendőben. 8 r. 435 l. Végül Mutató Tábla 2 számozatlan l.

Vajjon volt-e és mennyiben volt alapja azon súlyos vád-nak, melylyel Csécsi Vetseit illette? Toldynak van tudomása Csécsi reclamatiojáról; de ítéletet nem mer mondani, csak annyit jegyez meg Irodalom-Történetében: «Csécsi e művet magának tulajdonítja, Vetseit plágiummal vádolva».

Addig nem is lehet a kérdésben végérvényes ítéletet mondani, a míg Vetsei munkáját a Csécsi diktandóival össze nem hasonlítjuk. De maradt-e ebből példány reánk? Igenis, maradt.

A sárospataki ref. kollégium könyvtára Polgárdi Vajda András pataki diák, később miszlai oskolamester és notárius kezeirésében örzi Csécsi János geographiáját, ily cízzel: «Geographia, concinnata studio Johannis Tseetsi Joh. fil. Coll. Ref. S. Patakini Professoris et dictata Auditoribus ad calamum Anno 1732.»

Kérésemre Szinyei Gerzson úr, a s.-pataki akadémia tanára és könyvtárnoka, nemcsak e kézirat meglétéről értesített, hanem szives is volt azt hosszabb időn át rendelkezésemre bocsátani, hogy így a szándéklott összehasonlítást alaposan elvégezhessem.

Az összehasonlítás Vetsei munkájára nagyon balul üt ki. Az egésznek beosztása, programmja pontról-pontra megegyez a Csécsi előadásaival, s e tekintetben nincs is egyéb különbség köztök, mint az, hogy Vetsei egy 12 lapra terjedő Bevezetéssel (Általmenetel a Geographiára) kezd, a mi Csécsinél nincs meg, és az, hogy Vetsei Magyarország leírását, Csécsi előadásainak ránk nézve legérdekesebb részét, noha két helyen is (170. és 257. ll.) igéri, «bizonyos okoktól indítatván», teljesen mellőzi. Maga a szöveg, kivéve a Z. Ź. bővítéseit, több mint $\frac{9}{10}$ részében Csécsi előadásainak szó szerinti fordítása s nem ritkán értetlen elferdítése. Ime egy-egy példa:

Irodalomtört. Közlem.

*Csécseinél Franciaország
jellemezése:*

«Terra hæc amœnissima plane est et temperatissima totius Europæ, non tam calida, quam Hispania et Italia, nec tam frigida quam Germania aut Anglia, et nulla in orbe Terra Hungariæ nostræ similior. Aëre gaudet bono, fluviis et fontibus irrigua, vino supra fidem abundans, quo præter se totam fere Europam alit; frumenti insuper fertilissima, fructuum omnium nec non pecorum, ex quorum lanis pannos et omnes manufacturas conficit; omnique mechanicorum subtilissimorum multitudinem abundat; salem ubique ex mari coquit: ita ut licet nullas habeat metalli fodinas, regnum tamen hoc supra omnia regna opibus abundat. — Incolæ forma elegantes, natura leves, agiles, faceti, jucundi, temperamenti partim ignei, partim sanguinei, generosi, ad studia Literarum aptissimi, sic et ad artes bellicas. Novitatis supra omnes homines studiosi, ita ut quicquid rari et novi in vestitu, victu, gestu occurat, hoc omne in Gallia nascitur etc.»

Ugyanaz Vetseinél:

«Ennek Földe, Európának minden földje felett legkiesebb és mértékletesebb, nem olly Meleg, mint Spanyol és Olasz Országok; nem-is olly hideg, mint Német Ország és Anglia, Magyar Országhoz hasonlóbb ennél sohol nintsen. Bír jó levegő-éggel, sok szép folyó-vizek és források nedvesítik, Borának bővsége majd épen hihetetlenesség; mellyel magán kívül majd egész Európát táplálja. Bő gabona termő, mindenféle gyümölcsökkel és barmokkal bővös; mellyeknek gyapjaiból külömb-külobbféle posztókat s egyebeket készít. Minden jeles és ritka Mesterség benne feltaláltatik; sőt elégedendőt főz a Tengerből, és noha Bányái nincsenek, még-is minden Országok felett bővölködik pénzzel, gazdagsággal. — A Frantziák ékes termétek, természet benne a magok alkalmaztatása, könnyű-testűek, furtsák, játékosok és jádзи-beszédűek, pirossak, a társalkodásban nemessek, Tudományra alkalmasok és a hadi praktikákra, újságnak találóji; mert valami új és ritka dolog találtatik az öltözetben, eledelokban, és a magaviselésben, már az a Frantziák között nem újság, stb.»

Csécsi a diktandó-kézirat 16. lapján azt mondja, hogy a francziák «duella nullis poenis intermittunt» vagyis hogy a párbajozással, akárhogy büntetik őket, *föl nem hagynak*, a szerencsétlen plagiator ezt így fordítja (24. l.): «a viadalra való egyik a másiknak ki-hívását semmi büntetés alatt *meg nem szenvedik.*»

Nyelve sem különb, mint a tudománya; terjengős, ízléstelen s hozzá még nem is magyaros. «Ezen szakaszok tehát ötek» (5 l.), «tavai Abyssiniának hármak» (412. l.), a passivum szertelen használata s több efféle magyartalanság igen gyakori benne. Műszavai teljesen hasznavehetetlenek. *Aequator*: az eget két részre szakasztó linea; *zodiacus*: a 12 égi-jegyeknek lineája; *horizon*: a látásnak határozatjának lineája; *continens*: egyé lett nagy föld; *peninsula*: sziget mássa (már Comeniusban, sőt Calepinusban is félsziget); *fretum*: szoros tenger (már Káldinál tenger szorossa); *sinus maris*: öblös tenger (már Pápai-Páriznál tenger öbli) stb.

Ezek után irodalom-történetünk, azt hiszem, habozás nélkül kimondhatja Vetsei Magyar Geographiájára, a plagium vádjában, az elmarasztaló ítéletet.

SZILY KÁLMÁN.

EGY ÉRDEKES TANKÖNYV.

Fiatalabb nyelvtudósaink figyelmébe ajánlom feldolgozásra a könyvet, melynek címét alúl teljesen közlöm.* Nem ritkaság e munka; magam régtől használom a tanítás mellett s egyre ajánlgatom tanár-társaimnak; a budapesti antiquariusoknál mindig található is egy-egy példánya. Csakhogy mégis megesett rajta vagyis inkább tudósainkon az a szerencsétlenség, hogy az akadémiai nagy *Nyelvtörténeti Szótár* szerkesztésénél nem igen vették kellőképen hasznát. Pedig a mű ritkítja párját; egész szótár-irodalmunkban alig készült még szókönyv oly magagyűjtött apparatussal, mint ez. Szerzője, úgy látszik, nem is annyira a latin phraseologia felvilágosítására törekedett, hanem

* *Universæ Phraseologiae latinæ corpus, congestum a P. Francisco Wagner Societatis Jesu sacerdote, secundis curis a quopiam eiusdem Societatis Sallustiana, Cæsareana, Liviana, Corneliiana etc. Phraseologiis, demum apud nos linguis Hungaricâ et Slavicâ locupletatum. Editio Tyrnaviensis Prima. Cum Speciali Privilegio Sacræ Cæs. Regiæque Majest. et Permissu Superiorum Tyrnaviæ, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1750.* Van még egy második kiadás is (1785), mely azonban az elsőnek csak egyszerű lenyomata. Wagner Phraseológiájának későbbi átdolgozásai már egészen eltérő, silány művek.

inkább a magyar szókincset gyűjtötte egybe stílisztikai s általán irodalmi czélokra. Nem elégszik meg soha, mint például a mellékelt német fordítás, a latin szónak megfelelő egy magyar szó közlésével, vagy a phrasis értelmének magyarázásával, hanem rendszerint az összes odaillő synonymákat egybeállítja, a mondatokat változatos formákban, a magyar észjárás különféle árnyalatain gyönyörködve, fordítja; s akár szükséges a latin szöveg megértésére, akár nem, soha sem mulaszt el, a hol csak van rá hely és alkalom, egy-egy közmondást közbeszúrni. Csak ez egy könyvből egész synonyma- és közmondás-gyűjteményt lehetne kivonni, olyan gazdag, bőséges anyaggal rendelkezett szerzője. Ily nyelvi szempontból ízllettetőül közlök egy pár példát. Mily ügyesen, változatosan használja nyelvünket (főképen ha összevetjük a német fordítással), mutassa egy szó phrasisainak fordítása. Dolor: *fájdalom, bánat, bú*. Phras. 1. Ea res mihi magnum dolorem attulit: *Ez engem igen meg-busított, szívemet megsértette*. 2. Gravis me invasit dolor: *Keserves fájdalom ütközött, ötlött szívembe*. 3. Dolorem sustineo gravem: *Tűrhetetlen fájdalmat szenvedek*. 4. Morbi dolores sunt intentissimi: *Hatható kínokat okoz a betegség*. 5. Ingenti mihi dolori est discessus tuus: *Nagy keserűségemre válik a te elmeneteled*. 6. Dolorem de peccatis habeo: *Szívem szerint szánombánom vétkeimet*. 7. Dolorem ferre jam non possum: *meggyözi, lenyomja tűrhető erőmet a fájdalom*. 8. Non decet virum dolori se totum tradere: *Nem illik egy férfinhoz a szüntelen-való kesergés*. 9. Quid dolorem tibi ipse renovas: *Miért ujított meg a magad fájdalmát?* 10. Dolorem lenire: *Buját felejtetni, mértékleni bánattját*. 11. Dolorem deponere: *szívéből a bűt egészen ki rekesztetni*. Usus: Dolor me incessit, *ütközni*; Dolorem alicui dare, *szerezni*; Dolorem capere, *érezni*; Dolorem fovere, *amplificare, öregbiteni, nevelni*; Dolore aliquem liberare, *enyhíteni, megszabadítani*.

Nagyobb jelentőségű mindenestre azonban bősége szólás-módokban, közmondásokban s közmondásos allusiókban. Álljon reá is néhány példa:

Arrogans, *kérkedékeny, kevély, negédes, büszke, hegyke, felfuvalkodott, maga-hitt, nagyravágyó, nyalka, dölfös, fennhéjzós, púposkodó*. Phras. Arrogas tibi plus, quam licet: *többet állítasz magad felett, mint sem igaz*; prov. *mintha a tied volna a dió-*

*fáig; fölhágtál az uborkafára; felső polczra vágyol; hányod-
veted magadat.*

Deformis, rútt, termetű, éktelen, színtelen, ocsmány, undok, csunya, rendetlen, rusnya, szirtos (a német csak: ungestalt). Valde deformis es: éktelen, rútt ortzád vagon, színtelen, tsunya a te ábrázatot, mostohájul bántt véled a természet; prov. *szép vagy, mint a régi Markalf.*¹

Festino. Festinandum est (man muss eilen): sietséggel köll hozzá látni, nem köll mulatni, vagy sokat *darvadozni*,² nem tsak immel-ámmal köll hozzá nyulni. Prov. *A hol malatztot ígérnek, zsákod legyen hozzá, hogy el ne szalaszd.* Item: *mert nem mindenkor pap-sajtja.*

Bonus. Bonam diem sibi facere. Vulg. Jó napot szerezni magának, *fel-tenni az Orbán süvegét.*

Male. Male res nostræ habent. Ebül van dolgunk. Prov. *Szerencse, ha pórúll nem járunk: vel, ha porba nem esik a kontzunk.* Male vertit ea res. Roszsz vége lött a dolognak. Prov. *Farkában törtük a kést.*³

Fistuca, Le-verő kos, sulyok. Prov. *Meszsze veti a nyárfa sulykot*⁴ azaz: hazud jó darabot.

Lucrum. Ex ea re nihil lucri habeo. Semmi hasznomra nem váltt ez a dolog. Prov. *Nyertes voltam benne mint Bertók a csíkban.*

Flagellum. Flagellis hominem atrociter cædi jussit. Kegyetlenül megkorbácsoltatta, feltsapatta, megrongáltatta. Prov. *Redhuzatta bezzeg a deresre, vagy az ebek harmintzadjára.*⁵ A következő mondásait azonban aligha csupán a jó magyarosság mondatja a szerzővel, hanem talán szándékos czélzást is olvashatni belőlök:

Assentatio. Assentationibus et blanditiis se in Cæsaris consuetudinem immersit: *Hizelkedéssel furta be magát a Császár kedvébe.* Prov. *Csaptá a csikot a lentsével: csóválta a farkát a császár mellett.*⁶

¹ A mondás nincs meg a Nyelvt. Szótár-ban.

² A Nyelvt. Szótár csak ezt közli: *Darvadoz = obversor; vor Augen schweben* W. F. A fenn közlött hely szerint aligha nem más e ritka szó értelme.

³ A Nyelvt. Szótár nem közli se fark, se kés alatt.

⁴ A Nyelvt. Szótár nem közli.

⁵ Nyelvt. Szótár nem közli, pedig tanúsága szerint a *deres* szó Faludi előtt nem igen használatos.

⁶ Nyelvtört. Szótár nem közli.

Fiscus. Bona fisco addicta sunt seu confiscata, vulg. A fiskus, a király emberi, a kamara elfoglalta a jószágát, prov: *Lator ember a fiskus.**

Egyébként nem is nyelvi adataiban, bár ezek teszik fő értékét, rejlik a könyv érdekessége. Az irodalomtörténetnek a közművelődés állapotainak méltatásában nem volna szabad annyira mellőzni a tankönyveket, melyek nagy körökben alkalmaztattak, mint ezt általában teszi. A munkák, melyen az ifjuság nagy részének értelme érlelődik, legalább annyiban jelentősek, hogy az olvasó közönség átlagos műveltségére lehet rólok következtetni; s bizonyára sok esetben az írók gondolati körére, ízlésök irányára is világot vethetnek. Ki várná, hogy a mi könyvünknel maradjunk, például valami szótárféléről, hogy soraiból a szellem is kitünnék, melyben a szerzői s alkalmazói a kezökre bízott ifjuságot nevelni törekedtek. A Wagner-féle latin phraseologia e magyar kiadása ép e körülménynél fogva oly kedves jelenség. Fényes bizonyosságot tehet a mellett, hogy az időben is, mely ellen általában a nemzeti érzület sülyedésének vádját szokták emelni, a magyar iskola hazafias kötelességének teljesen megfelelt, még jezsuita collegiumokban is, a melyek pedig egy általános kötelező kozmopolitikus iskolarend jármát húzták. A magyar átdolgozó ugyanis nemcsak hogy egész kincses házát tárta fel a jó magyaros kifejezéseknek s szólásmódoknak, hanem alkalomadtán meg nem állhatta, hogy egy-egy phrasis fordításánál ki ne fejezze meggyőződését is és szive vágyait.

Teszi ezt, a mint várható, felekezeti, egyházi szempontból is. Például a deficio ige (elfogyok, fogyatkozom, elhajlok, megszünöm, tsökkenek, elpártolok, elállok valakitől, elhasonom) ezen összeköttetését «deficere a fide», így magyarázza: az igaz hittől elhasonlani, elszakadni az, Anyaszentegyház ellen pártot ütni, feltámadni, börzenkedni, *mint a délczeg, dagályos Luther*; — Apostata szó alatt e kifejezést defecit a sacri Ordinis instituto, így adja: elszökött a szerzettől, farba-rugta a barát-köntöst, *ki bujtt a csuklyából mint Luter Márton*. Azonban bár jó sok alkalma van szólani az eretnekségről, lapozgatásom közt legalább eddig nem akadtam oly helyre, mely

* Nyelvtört. Szótár nem közli.

határozott türelmetlenségre vallana, különösen magyar protestáns feleivel szemben.

Hanem tele van a könyv a jó magyar hazafi ömlengésével. Bonus szó alatt a «vir bonus est» szerinte; igen jó, emberséges egy ember, *igaz magyar-szívű*. Rus alatt, ruri libenter habito: örömetst lakom a mezőn, a falukon különös kastélokban *magyar módra*. «Milites præclari» (miles a.): annyi mint *vitész katonák a magyarok*; — s az eredetinek megjegyzése «Germani bellicosissimi» nála így hangzik magyarul: *vitész nép volt mindenkor a Magyarság*.

Különösen elismerő a régi jó erkölcs iránt. «Homo est apertissimus: *tettetés nélkül való, igaz szívű ember, mint a régi magyar*. Hospitalis: *gazdálkodó, örömetst befogadó, ingyen szállásadó, mint a régi magyarok*. És ha nincs megelégedve korával, különösen tanulmányok dolgában, mert «bonæ artes contemnuntur»: *megvetik most a szép tudományokat és csak a zsiros konyhára, eszem-izsomra viselnek gondot noha prov. jobb a bölcsesség a káposztás kontznál*, és (eruditus alatt), prov. *sok a tudákos, de kevés a tudós a föld hátán a mostani időben*; — tudja ő, mi módon lehetne e bajon gyökeresen segíteni. Azt sejteti legalább a fohásza, Decrevi, me Philosophiæ dare: *elvégeztem magamban, feltett szándékom az, hogy a világi bölcsességet avagy a természet vizsgáló-tudományt (vajha! valaha az Uri magyar nyelven) meg tanulljam*; — minden esetre nagy hazafias buzgalom jezsuita körben, a hol a törvényes latin szót csak szünet- és ünnepnap válthatta fel az anyanyelv, sőt akkor is kötelezővé tehetette a provincialis.

Jó szótárszerzőnk bizonyára tanítva is buzgón ápolta növendékeiben a honi és nemzeti emlékek tiszteletét, — hiszen még maga a szókönyv is tele van hasznos emlékeztető jegyzetekkel, a legrégebb időktől fogva le koráig. Lássuk csak néhányát, melyek mind úgy lapozgatás közben ötlöttek szemembe.

(Mars): Hadi Isten a Poétáknál, kit a *pogány magyarok* is imádtak. — (Asinus): *szamár, idegen szózat (szó); mert a szittyai Magyarok földén nem termett szamár* (aligha nem humoros megjegyzés, mert egyebütt nem igen törődik a szók származásával). — (Bellatrix): *Hadakozó asszony, mint a régi*

szittyai ám-aszszonyok (amazonok — elmés etymologia). — Pompejus imperium ampliavit): A római birodalmat Pompejus kiterjesztette, *valamint Attila a kunok birodalmát*. — (Deum summa religione colebat): *Istennek nagy buzgósággal szolgált Sz. István*. — (Cæsar rara erat erga omnes humanitate): Julius császárnak a kegyessége nevezetes, csudálatos volt, *valamint II. András királynak*. — (Princeps erat clementissimus): *igen kegyelmes Fejedelem vala Nagy Lajos*. — (Virtus multos etiam ignobiles evexit altius): A jó erkölcs, a nemes indulat, a vitézség vagy jámborság vagy tudomány sok nemtelen embert is nagy méltóságra fel-emelt, kivált *midőn annak nagyobb dtsze volt úgy mint Mátyás k. idejében*. (Urbem strenue defendit): *vitéz módon oltalmazta a várost a Zrínyi Miklós*. — (Miles egregius): *Feles, derék, nevezetes, dicséretes, próbált vitéz a G. Nádasdi*.

Azt hiszem, ennyi próba eléggé igazolja állításom, hogy a látszólag rideg szókönyv is lehet érdekes, tanulságos forrásmű. De kétségkívül a legfontosabb kérdés, melyet a könyv e szeretetreméltó, egyúttal naiv és okos eljárásmódja kelt, az, hogy ki lehetett a szerzője? Annyi bizonyos, hogy *Faludi Ferencz* auspiciuma alatt jelent meg? ő állott a megjelenés évében már harmad éve a nagyszombati iskola nyomdájának az élén.* De talán szabad gyanítanunk, hogy a szótár gazdag nyelvkincsét az ő gyűjtésének köszöni, s az ő hazafias lelke szól hozzánk megjegyzéseiből. Néhány adat azt látszik bizonyítani. Egy nyelvi; — «aes» a phraseologia szerint: ércz, réz, pénz; sárga *bányászna*. Ez az utolsó ritka szó, a Nyelvt. Szótár szerint Faludi előtt épen csak szótárban (Calepinuséban) fordul elő; míg Faludi maga művében több helyütt használja. Két irodalmi; — Fortunæ ne nimium fidas fordításához szótárunk hozzá teszi: «*A szerencse kerekén okosan ülj*», Faludi ismeretes versére emlékeztetve, s tudvalevőleg nemcsak a szótár említi dicsőítve *Gróf Nádasdi* vitézségét, hanem Faludi egy költeménye is zengi (*Nádasdi dala*). Kétségkívül e hármasság még nem elég a biztos ítélethez, de feljogosít arra, hogy valamely ifjabb tudósunk, kinek a nyelvészet és irodalom a kenyere, tovább utána járjon a

* Toldy, Magyar költők élete, I. 148. l.

nyomnak s derítse fel ez érdekes rejtvényt. Nagyon örülnék, ha csekély igényű soraim legalább erre felbuzdítanának valakit.

Dr. KÁRMÁN MÓR.

RÁDAY GEDEON.

(Első közlemény.)

Vannak írók, kiknek emlékét nem annyira az tartja fenn, milyen műveket alkottak, mint inkább az, mily hatást tettek másokra, kik nyomukba léptek. Irodalmunk történetének kivált újabb korában nem egy tekintélyes író nevezhetnék meg, a kinek műveit az idő lassankint elfeledteti az utókorral: míg általános hatása, mely a szellemi fejlődés hullámai közé vegyült, tartóssá válik. A magyar irodalomtörténet legnevezetesebb alakjai foglalnak helyet ez írók közt, a kiknek élén Bessenyei, Révai és Kazinczy állanak. Közéjük tartozik Ráday Gedeon is, a híres Ráday Pál fia, a kinek hatása épen Kazinczyban mintegy újra támad, megelevenül s fokozódik. Talán senki sem volt mélyebb hatással Kazinczy írói jellemének alakulására Ráday Gedeonnál, a kinek működésében, mely még nagy részt ismeretlen, gondolatvilágában, mely a magyarság értelmiségének fejlesztésére irányult, jobbara majd mind feltalálhatók azok a vonások, a melyek Kazinczy életét korszakalkotóvá tették.

Ráday Gedeon életének külső körülményeiről nem sokat tudunk: de az a kevés, a mennyit adatainkból felhozhatunk, tökéletesen elég, hogy magunk elé képzeljük a vallásos nevelésű fiút, a múlt emlékeivel foglalkozó férfit s a fölébredt irodalmi mozgalom tanácsadóját s útmutatóját.

„1713. 1. Octobris örvendeztetett meg a felséges Úr-Isten bennünket egy fiú-magzattal — írja Ráday Pál önéletrajzában,* — születettvén 8 óra tájban estve, a haljegy alatt; kit (mivel feltettük magunkban, hogy semmi válogatott nevet nem keresünk neki, hanem a mely a születés napjához köze-

* *Ráday Pál munkái.* Összegegyítette Négyesy László. Olcsó könyvtár. 1889. 181. 182. l.

lebb levén, alkalmasabb lészen) kereszteltették Gedeonnak.» A vallásos atya a következő foházzal kíséri e följegyzést: «Engedje az én Istenem, legyen velem elmúló familiám nevének ő benne és ő általa való kiterjedése, — maga szent nevének dicsőségére, minékünk szüleinek (míg élünk) örvendezésünkre, és az atyafiságnak s magyar hazánknak hasznára! — Amen.» E buzgó kérés fogantossá lőn. Gedeon, mintha csak folyvást fülébe hangzottak volna atyjának e szavai: ezekhez szabta hosszú pályájának vezérelveit. Az atyai ház falai közt bizonyára többször is hallotta a vallás vigasztaló, megnyugtató és bizalomgerjesztő igéit, a melyek a fogékony ifjú lélekben mély gyökeret vertek; többször is látta a fölhevült lélek megnyilatkozását s a lemondó szív csendes buzgalmát s önelégültségét. Mi volt természetesb, mint hogy a fejlődő ifjú életének eszményeit e hatás alatt keresse és találja meg; hogy korán belássa, mikép a pálya, mely számára ki vala jelölve, nem a külső fényben, hanem a csendes munkálkodásban, a másokkal való jótékonyságban, a műveltség világának terjesztésében, a történeti múlt vizsgálatában s a szív egyszerű örömeiben lesz rá nézve gazdaggá. «El volt végezve — írja Kazinczy* — s nagy részben azon veszélyek emlékezte miatt, melyekben atyja oly közel volt az elsüllyedéshez, hogy ő minden idejét tanulásban éli el s erejét egészen a nemzeti műveltség emelkedésének fogja áldozni.» Kazinczy ez állítás alapjáról nem szól bővebben: de úgy látszik, hogy ő a megfutott pálya végéről vont következtetést annak kezdetére. Az a tény, hogy már 17 éves korában az Odera melletti Frankfurtba megy** tanulmányainak folytatására s három évig hallgatja ott az akadémiai előadásokat: még nem magyarázza meg az említett elhatározást. Bizonyára az ifjú egyénisége, neveltetése, hajlamai, az emlékek, melyek az atyai hajlék falai között körülvették, a költészet sugalma, mely iránt korán nagy fogékonyságot mutatott, voltak elhatározók arra nézve, hogy a világtól elvonulva, elnyomja dicsvágyát a nyilvános élet csillogó fénye iránt, melyet ősei akár fegyverrel, akár más téren nyilvánuló tehet-

* *Magyar Pantheon*. Nemzeti könyvtár. XXXVI. k. 25. l.

** *Oratio, quam . . . S. Gedeoni de Ráda monumentum esse volvit Car. Koppi*. Pestini, 1792. 24. l.

séggel szereztek; hogy könyvei közé temetkezve, a múlt irodalmának vizsgálatába merüljön, a régi költészet szépségeit kutassa, a korabeli tudósokkal és írókkal lépjen érintkezésbe s összegyűjtse a magyar szellem minden nyomtatott és írott termékeit, a melyek kutatásaiban és nyomozásaiban segítségére lehettek.

Valóban, a mint az ifjú Ráday, atyja halála után Ludányban megtelepszik: öntudatos működést fejt ki céljainak megtestesítésére. Senki sem volt inkább hivatva, hogy némi központot teremtsen az akkori széthúzó irány követői, a csekély számú szellemi munkások között, mint Ráday. Nemcsak díszes neve, tehetsége, tanulmányai, hanem egyénisége is kiválólag képesítették e szerepre. Nemcsak roppant fogékonysága, melylyel a magyar szellem mindennemű nyilvánulása iránt érdeklődött, hanem a külföldi irodalomban való nagy jártassága is hozzájárult elhatározásának érvényesítéséhez. E mellett, bár éber figyelemmel kísérte a kifáradt nemzet sorsának intézését, szorgalmas látogatója volt a megyei gyűléseknek.* idejének nagy részét mindamelllett öntanulmányainak folytatására fordíthatta; mert a vagyon, melyet atyjától örökölt, ha fényűzésre nem is, tisztességes megélhetésre elég volt. Kétségtől örökségének ránk nézve legfontosabb része az a tekintélyes könyvtár volt, melyben sok magyar munka összegyűjtve, rendelkezésére állott nemcsak magának Rádaynak, de az ország minden részében szétszórva élő más tudósoknak is.

Ráday fölött célját, hogy a tudósok és írók közt némi összeköttetést hozzon létre, bizonyosan már korán foganatba vette. Minden valamire való íróttól fölkeresett leveleivel, részint, hogy munkára buzdítsa őket, részint, hogy az általa ismert, de könyvtárában hiányzó könyveket segítségükkel megszeresse. Mert már ekkor foglalkozott avval a gondolattal, hogy a magyar irodalom történetének anyagát összegyűjtse. Sokáig tartott az előkészület e munkához, sokáig tartott maga a tervezetés is, mert Ráday figyelmét gyakran elvonta saját munkájától akár a mások tevékenységének gyámoltása, akár

* Koppi írja id. művében: «Ventitabat ille (t. i. Ráday) ad regni comitia, atque in horum ternis (!) ita versatus fuit, ut, quod de Attico refert Nepos, et esset partium semper optimarum, et existimaretur.» 27. l.

valamely új jelenség méltánylata vagy segélyezése. Végre is, mikor Bod Pétertől meghallotta, hogy ő már hozzá fogott az irodalomtörténet anyagának összehordásához: készséggel szolgált a saját könyvtára legbecsesb műveivel¹ neki, hogy Bod Péter mennél teljesebb anyagot gyűjthessen össze. Bod Péter e szívességet azzal kívánta meghálálni, hogy mindazon magyar műveket, melyek a Ráday könyvtárában hiányzottak, nagy szorgalommal kerestette össze az országnak minden részéből. Mikor a Ráday könyvtárának katalogusát megkapta: egész tervszerűleg fogott a gyűjtéshez. Érdekes, a mit ez alkalommal Rádaynak ír. «Száz rhénes forintok iránt ír — olvassuk idézett levelében — a Mélt. Úr a magyar könyvek szerzésekre, hogy akar küldeni. *Sok magyar könyvek kellenének annyi pénzre!*»

Bod Péter igyekezete azonban nem járt a kívánt eredménynyel, minek okát így adja elő: «A könyvek szerzéseben igyekeztem, de kevésre lehetett menni, minthogy a régiség és hazánknak sokféle vesződései, a melyek voltak, megemésztették; de csuda, hogy e tatár égette, török hamvasztotta hazában csak annyit is lehet találni, holott itt egymást érte a sok pusztítás ezelőtt.² Ráday nemcsak Bod Pétert bízta meg a régi irodalom termékeinek gyűjtésével, de Szerencsi Nagy Istvánt, Komjáthi Ábrahámot, Veszprémi Istvánt, Szilágyi Sámuel, Kovásznai Sándort, később Bacányit, Baróti Szabó Dávidot s Kazinczyt is. Sőt testvére, Teleki Lászlóné, szintén neki gyűjtött nagy részben. Mert Ráday erre fordította minden jövedelmét.³ Weingand pesti könyvkereskedő beszélte Komjáthi Ábrahámnak, a Kazinczy nevelőjének, hogy «Rádaytól magától annyit veve be, mint vásárlóitól egyetemben».⁴ Felesége (Szentpéteri Katalin), kivel 1740 táján kelt össze, megosztá vele a könyvgyűjtés fáradságát s kiválólag a magyar műveket kísérte figyelemmel, míg maga Ráday a külföldiekre fordította legfőbb gondját. A külföldi könyvkereskedők épen annyit küldtek neki, mint Wein-

¹ L. Bod Péternek 1755 ápr. 16-án Rádayhoz intézett levelét. *Figyelő*, 1876 évf. 173. l.

² L. 1756 febr. 20-iki levelét. *Figyelő*. U. o. 174. l.

³ L. Koppi id. műve 28. l.

⁴ Kazinczy id. műve 26. l.

gand. Fontos művelődéstörténeti tény ez, ha meggondoljuk, hogy akkor még szó sem volt nyilvános könyvtárakról, sőt magánkönyvtárat is mennél kevesebben gyűjtöttek. S a kik gyűjtöttek is: elzárták a kutatók előtt. Ráday megnyitotta könyvtárát. Ő maga küldözgette el a kért munkákat a tudósoknak s így lett a ludányi, később a péczeli kastély némi középpontja az akkori szellemi életnek. Kazinczy nagy elragadtatással beszéli el Rádaynak e tevékenységét, e fontos működését, mely a fiatal Kazinczy szellemi világának fejlődésére is oly jótékonyan hatott.

Ez azonban Ráday életének csak egyik s nem a legfontosabb emléke. A magyar költészet története még nevezetesebb vonását jegyezte föl működésének, a melyről azért emlékezünk meg, mivel az eddigi adatokat erre vonatkozólag egyben-másban kiegészíthetjük, másfelől pedig, hogy a Kazinczyra tett hatását egész mértékben megmagyarázhassuk.

Rádaynak 21—22 éves korából ismerjük első költői művét, melyet 1735-ben írt *Tavaszi estve* czímmel.* Az ifjút nem bántja sem a dicsvágy, sem más hevesebb indulat. Csöndes merengőnek tűnik fel, a milyen későbbi korában volt, a ki hosszan elnézi a természet csodáit, a felhők vándorlását, a ködből kiemelkedő kősziklát, melyre a lenyugvó nap bíbor-sugarait veti. Föleszmél elmerengéséből: de az ember véges létének gondolata újra magába sülyeszti.

Boldog Isten! mi az ember, s mi az ember élete?

Van is, nincs is, mint az árnyék, úgy elnyargal gyors hete,

Mint ez a csörgő patak: Jaj, hát óh, gondatlan lélek,

Hogy fogy így el e világ fényvesztése? bizony félek

S tartok tőle, hogy megbánod, mikor a nem várt halál,

Mint a lesbe vont ellenség kicsap, rád üt s lekaszál.

E meglehetősen útszéli gondolat, mely a XVII. század magyar lyrikusainál sokféle változatban ismétlődik egymás után, Rádaynál még nehézkes külső ruhában is jelenik meg, úgy hogy a rhythmus alig képes előrelépdelni. Azonban, ha sokkal különb volna is a vers tartalma: figyelmünket nem erre, hanem a külformára kellene fordítanunk, mert roppant

* Megjelent a Kazinczy *Orpheusában*, a 4. füzetben.

fontos kezdeménnyel van itt dolgunk, melynek fölmerültét irodalomtörténet-íróink rendszeren Kazinczy fölléptének elejére szokták tenni. Láthatjuk, hogy Kazinczy fölléptétől körülbelül félszázaddal kell előbbre mennünk, hogy a rím és mérték összekapcsolásának tapogatózó kezdetét láthassuk. Arany János az ötvenes évekre, József császár gyermekkorára teszi e kísérlet idejét, Ráday egy másik versének jegyzete alapján¹ s kutat a forrás után, mely mintául szolgált Rádaynak. Következtetés útján helyes véleményt alkot Arany János. Kimondja, hogy mivel Ráday nem volt jártas az angol nyelvben, a formát nem vehette mástól, mint a németektől. Nem merjük eldönteni, hogy Ráday nem ismerte-e az angol nyelvet, mivel forrásaink közül csak Spielenberg Pál jegyzeteiben olvassuk, hogy Rádaynak sok különféle följegyzései maradtak magyar, latin, franczia, *angol* és zsidó nyelven,² a mi kétesnek tűnik föl előttünk is. De annyi bizonyos, hogy a mintát csakugyan nem az angol költészetből vette. Ráday maga megjelöli a forrást: a német és franczia költészet schémáit utánozza.³ Az ifjú bizonyosan Frankfurtban ismerkedett meg behatólag e schemákkal. Már ekkor kezdte vizsgálni a férfi- és nő-rímek tanát, értette a caesura fontosságát, mely az efféle tizenöt szótagú sornak nyolczadik vagy hetedik szótagjára esik a szerint, a mint a sor hím- vagy nő-rímmel végződik. Kiérezte, hogy a trochæus-lábak közé jambus nem vegyülhet, legfőlebb spondæus. Azt is észrevette a franczia költészetből, hogy a jambussal megfér egy sorban a dactylus, anapæstus, kiváltkép pedig a choriambus. «Magam is tapasztaltam — írja Ráday, bizonyosan már hosszabb gyakorlatai után — hogy ez a vegyítés a mi magyar verseinkben nemcsak rút hangot nem okoz, de gyakorta verseinket ékesíti és ez által a német verseknek egyenlő hangzását elkerülvén, változtatóbb harmoniát csinál.»

Kell-e ez észrevétel rendkívüli fontosságát bővebben fejtegetnünk? Íme a magyar vers technikájában egy roppant nevezetes reform, mely csak félszázad múlva kezd ugyan

¹ Prózai dolgozatok. Összes munkái. V. 266.

² Ephemerides Polit. Lit. 1792. Nro 57.

³ A *Tavaszi este* című verse utáni rendkívül becses jegyzetében. U. o.

gyökeret verni költészetünkben, de a kezdet megvan s az ifjú Ráday egy ideig hallani sem igen akar a régi magyar versforma tovább fejlesztéséről, jóllehet Gyöngyösi Istvánnak ő a legértelmesebb magasztalója mindazok között, a kik abban az időben a könnyen folyó alexandrin zengzetességében gyönyörködtek. Ráday méltányolta Gyöngyösi érdemeit. Ifjú korában maga is hatása alatt állott. Tudta és hirdette, hogy a korabeli versszerzők Gyöngyösit csak hibáiban követték. Ismerte Gyöngyösi népszerűségének okait s talán ebből lehet megmagyaráznunk, hogy a huszonnégy éves ifjú fontos kezdeményét csak a nyolczvan felé járó aggastyánnak volt bátorsága közzétenni, mikor már egyéb műveiben adott példák a fiatal költők egész táborát ösztönözték utánzásra.

Mert Ráday nem állapodott meg e gyöngye kísérletnél. Be kellett látnia, hogy a forma fejlesztése s érvényesítése nem közömbös a költészetben. Míg tehát egyfelől a nyugat-európai versformák átültetésén fáradozik, egyszersmind a klasszikai schemák meghonosítását is megkísérli, korábban, mint a később föllépő klasszikai iskola, mely az érdemet magának követelte. Sőt épen Gyöngyösi hatása alatt az alexandrin jogait is fenn akarta tartani, hogy így a magyar vers mennél gazdagabb formákban jelenhessék meg. Azonban mielőtt ez utóbbi gondolat megizmosodott volna benne: fő törekvése a nyugat-európai schémák meghonosítására irányult. Az ötvenes években egy hőskölteménybe kezd Árpádról. A kezdet csak kezdet maradt ugyan: de az a néhány versszak, mely mutatóul a *Magyar Músa* 1787-ki évfolyamában világot látott, nem közönséges haladásról tanúskodik, ha a főntebb idézett sorokhoz hasonlíttjuk. Körülbelül 15—20 évi időköz választ el bennünket a két mű keletkezésétől s ez a nagy időköz azt mutatja, hogy Ráday már némi biztossággal kezdett mozogni ez új formákban. Szabad legyen idéznünk a haladás megbizonyítására az *Árpád kezdetének* első versszakát, mely Ráday reformját már egy lépéssel előbbre vitt fejlődésben mutatja:

Múzsám, kinél tört út már régen Pindus útja,
S tudod jól, hol fakad a szűzek rúgott kútja;
Sőt játszottál te is nádsípon verseket:
Végy már most trombitát, kezdj hangosb éneket.

Írj Árpádról: írd meg, hol volt első hazája:

S új honra vágyó nép vezérévé mint lett?

Beszéld el útjait, számláld elő, mit tett,

S hogy hódolt végre meg a négy folyóvíz tája.

Vessük össze ezzel azt az átdolgozását, mely kétségkívül ismeretes az olvasó előtt, a török ifjú énekét («Valál szerencse mindig hívem» stb. kezdettel), s vegyük még hozzá Gellertből való fordításait, kivált azt, mely így kezdődik: «Jó voltod Isten, felyebb ér, Mint a felhők járása» stb., melyben már jó részben elég tiszta jambus lüktet: előttünk áll a nyugot-európai versforma Rádaynál úgy, a mint ő azt költészetünkbe oltotta.

Körülbelül abban az időben, midőn Ráday a mérték és rím összekapcsolásán, a stropha-szerkezet művészibbé tételén gondolkozott: a görög versformákkal is próbát tett. Kazinczy* nem tudja eldönteni, vajjon Ráday egyszerűen füle után indúlt-e csak, melynek éreztetnie kellett vele, hogy «nyelvünk a görögök példáinak követésére alkalmasabb, mint minden más új nyelv», vagy Sylvester példája után, a kit «a gondos deltophilusnak nem ismerni nem lehetett». Valószínűbbnek tartjuk, hogy a Sylvester bátor kezdeményét kívánta folytatni, melyet a XVII. századon át úgylis többen követtek, ha szinte csak kísérletképen is. A klasszikai költészetnek oly alapos ismerőjét, a milyen Ráday volt, kétség kívül nemcsak a tartalom gazdagsága vonzotta a szépség e kimeríthetetlen forrásához, hanem a forma tökélye is. Nem a belső formáé, mely egy jelentőségű a conceptióval, hanem a külsőé, mely a technikához tartozik. Amabban is folyvást fejlődött ízlése és művészi érzéke, mit levelei bizonyítanak legfőképp, de emebben is mind biztosabbá tette a gyakorlat, úgy hogy megjelent fordításaiban szinte egyenlő színvonalon látjuk a nyugot-európai formákkal tett kísérleteivel. A görög mértékben írt ismeretes versei valószínűleg későbbi keletűek. Ráday ifjúkori művei; a melyek közül még négy—öt darab megvolt 1791-ben, halála után egyéb ismeretlen műveivel s nagy fontosságú jegyzeteivel a tűzbe kerültek ama, korában könnyen érthető álszégényből, hogy azok a «tiszteletes öreg nevére későbbi

* Id. műve 29. l.

verselőink dolgozásai mellett nem fényt, hanem homályt fognak vonni». Így hát csak Kazinczy följegyzésére vagyunk e tekintetben utalva, ki magától Rádaytól hallotta, hogy «ő a görög schemákat még nőtelen korában, 1740 előtt tehát, bátorkodott közénk áthozni». Hogy később e kísérleteket nem hagyta feledésbe jutni: annak bizonyosságát a péczeli kastély nagy termének plafondján olvasható hexameterek mutatták egészen 1825-ig, míg t. i. a kastély nagy terme az akkori tűzvész áldozatává nem lett. Ráday ugyanis a hatvanas évek közepén Ovid Metamorphosisának Picart készítette metszeteit festtette a plafondra s minden egyes jelenet alá egy-egy hexametert írt. Például ama jelenet alá, melyben Phaëton térdepelve kéri atyját, hogy engedje lovait hajtani: ezt a hexametert készítette Ráday:

Többet kérsz Phaëton, mint sem próbátlan erőd bír.

A másik ajtó fölött Phaëton húgai sírdogálnak, s ezt a képet a következő sor kíséri:

Itt igazán bétölt, hogy bújárása bolondnak. stb.¹

Talán nem tévedünk, ha azt véljük, hogy ugyanez időben kezdte Zrínyi *Ádriai Syrenáját* is hexameterekbe önteni Ráday. Ő maga csak annyit mond erre vonatkozólag, hogy még Mária Terézia korában hozzá fogott az átdolgozáshoz, de «foglatosságai miatt csak a három első részt végezhetette el». ² Azonban kétségkívül a királynő uralkodásának nem utolsó éveit kell értenünk e bizonytalan megjelölésen, hanem az 1760-tól 1770-ig tartó időközt, Ráday életének e legmunkásabb szakaszát, mikor az 1764-iki országgyűlésen amúgy is némi népszerűsége telt szert. Az átdolgozás kezdő sorai így hangzanak:

Én, ki játszadózám ifjantan a szerelemnek
Édes verseivel s könyörületlen Violámnak
Büszke keménységét ostromlám énekeimbe':
Harczokat éneklek most már hangosb hadi verssel...³

Nemcsak az itt idézett sorok, de későbbi éveiből ismer-

¹ L. Rádaynak Kazinczyhoz 1790 ápr. 9-én intézett levelét. M. tud. Akadémia könyvtára: M. Irod. Lev. 4-r. 191 sz.

² *Kazinczy levelezése*. I. k. 1890. 201. l.

³ Közölve a *Kazinczy levelezése*. I. kötetében. 202. l.

retes fordításai is mutatják, hogy Ráday nem volt tisztában a magyar prosodiával, mit korábban Földi, később pedig Csokonai nem egyszer megróttak. De hogy volt bátorsága a régi nemzeti versidomot hexameterrel fölcserélni: ez minden- esetre oly tény mely Rádayt a klasszikai iskola egyik leg- korábbi hírnökévé avatja.

Harmadik nevezetes kísérlete Rádaynak az *Aeneis* fordí- tása, melyből egy mutatvány a *Magyar Műzsa* 1787-ki évfolya- mában. jelent meg s később némi javításokkal a Kazinczy *Orpheus*ában. Úgy tetszik, hogy e fordítással a klasszikai isko- lát akarta mintegy ellensúlyozni, a mely megvetett mindent, a mi nem görög vagy római mértékben volt írva. Fiatalabb éveiben ő is szakított a magyar versidommal, de később, mintegy küzdeni látszott jogaiért, mikor az új formák tetsze- tössége mellett arról többé hallani sem akartak azok, kik a magyar ízlés fejlesztését irányozni kívánták. Az *Aeneis* fordí- tása nem kisebb merészséget mutat, mint a Zrínyi átdol- gozása. Bizonyára ebben is francia minták után indult Ráday, hol az alakhoz és tartalomhoz hű fordításnak leg- kevesebb hívei voltak akkor is, mint később. Ráday magyar alexandrinokban kívánta megszólaltatni a híres latin költőt s nem osztozott Földinek abban a felfogásában, mely szerint a fordításnak követnie kell vala az eredetinek nemcsak tar- talmát, de alakját is. Ráday maga is csak próbának nevezi e fordítást, melyet nem azért tett közzé, hogy az *Aeneis* fordításán buzgólkodók abba hagyják önszándékukat, mert «mentől többen fogják ezen nagy poetát fordítani, annál több hasznot remélhet abból nyelvünk», sőt ígéri, hogy nem fogja tovább folytatni munkáját. Tehát csak példát kívánt adni, de oly példát, mely költészetünk történetében majdnem oly fontos, mint említett más nemű kísérletei. Álljon itt mutat- ványúl e fordításnak egy versszaka, melyet Ráday megjaví- tott:*

Mondd meg, Músám, e jó ember mit véthete?
 Hogy útjának Junó anyyi gátlást vete.
 S mért forgott olyan sok veszély közt élete?
 Egy mennyei lélek ily bosszús lehet-e?

* Ráday levele Kazinczyhoz. Kelt 1791 febr. 14. Akad. könyvt. M. Irod. Lev. 4-r. 191. sz.

E fordítással kívánt áldozni Ráday ifjú emlékeinek és Gyöngyösi szellemének, a ki nyelvével és verselésével, könnyen folyó soraival és eleven színezésével oly mély hatást tett rá is, mint majdnem minden korabeli fiatal költőre.

Valóban Ráday előtt a régi költők közül csak kettőnek volt igazi tekintélye: Zrínyinek és Gyöngyösinek. Márvány emléket akart nekik állíttatni angol kertjében s mindegyikre egy-egy hexametert vésetni, a melyeket Kazinczy előtt föl is olvasott, de ez évek mulva nem tudta azokat följegyezni. Gyöngyösit ifjabb éveiben tanulmányozta, mikor még forma-érzéke fejletlenebb volt, Zrínyit férfikorában magyarázgatta, fejtegette és tanácsolta olvasását mindenkinek, a kivel érintkezésbe lépett. Gyöngyösinek előbb épen oly bálványozója volt, mint később Zrínyinek. Az előbbit ő maga kívánta kiadni, életét megírni s a művek szövegét megjavítani. E munkát tőle várták az akkori írók. Ráday sokáig készült e munkához is, mint annyi máshoz, de itt is csak a szándéknál maradt. Azonban, midőn Kovásznai Sándor vállalkozott a kiadásra: * folyvást biztatta, hogy a kiadás elé legalább előszót ír, de ez a szándéka is hajótörést szenvedett. A méltánylat æsthetikai szempontjait azonban már ő kijelölte mind Gyöngyösit, mind Zrínyit illetőleg, úgy hogy e tekintetben a mai felfogást először Ráday foglalta szavakba. És ez bizonyára előnyös színben tünteti föl művészi érzékét, helyes ízlését s a római és görög költők művein élesedett értelmi tehetségét, ítéletalkotó képességét, melynek leveleiben annyi szép bizonyosságát olvassuk. Szóval: Rádaynak e felfogása, helyes szempontja mindenkép méltó a Kazinczy egyik mesteréhez, kinek ez annyit köszönhetett.

Mert mestere volt Ráday Kazinczynak sokkal inkább, mint akármelyik más írónknak abban a korban. Nemcsak a híres ember, külföldi és hazai költészetben jártas és fejlett ízlésű æsthetikus, nemcsak a roppant olvasottságú műkedvelő, a fordító, a levelező, a formalismus nagy híve, a külforma gazdagítója vonzotta a hasonlóan roppant fogékonyságú ifjú Kazinczyt, hanem az ember finom és gyöngéd modora, a férj példaszerűsége, az atya kegyessége, a jó barát hűsége

* Leveli Rádayhoz. *Figyelő*. 1876. évf. 367-374. l.

s az alattvalók nemes szívű ura is. Soha sem felejtette el Kazinczy azt az órát, melyben 1772-ben, mint sárospataki deák, először látta Rádayt. Oly mélyen vésődött emlékébe minden, a mi e jó lelkű, nyájas mosolyú, már akkor a férfikorban túllevő, mindenki iránt leereszkedő, a gögöt még nevééről sem ismerő embernek működését, nyilvános és magánéletét illette, hogy önkéntelenül is utánozta nemcsak nyilvános, írói pályáján, de a mindennapi életben is. Nemcsak költészetére, írói jellemének fejlődésére volt Rádaynak igen nagy hatása, de mint æsthetikuséra, mint tisztán nyelvművésze, mint az írók központosítójára, a nyugat-európai versformák művelőjére, sőt a művészibb ízlés követőjére is.

Mikor Kazinczy Pesten volt patvarián 1782. és 1783-ban: szabad idejének nagy részét Ráday körül töltötte. Ekkor ismerkedett meg szorosabban a nagy tekintélyű báróval, kinek e méltóságot épen ez évben adományozta József császár. Ráday nagy barátja levén a színészetnek: ritkán mulasztotta el a színházba való menetelt. Kazinczy szorgalmasan eljárt vele a német előadásokra s itt szokta Ráday neki és környezetének az előadás jóságát vagy hibáit magyaráztatni. Egyébiránt Kazinczy sokat hallhatott már róla S.-Patakon, Eperjesen, mindenütt, a hol a reformátusok legelőbbkelő embereit emlegették. Tudós tanárai bizonyára nem egyszer emlegették a «nagy tudományú» embert, ki oly készséggel küldözgette könyvtárának legbecsesebb műveit a mult emlékeivel foglalkozó tudós tanároknak, papoknak s mindenkinek, a ki csak hozzá ily kérelemmel fordult. Mert Rádaynak még az akkori lanyha szellemi élet mellett is híre volt az országban mindenütt, a hol a könyvvel való foglalkozás némi becsületben részesült. A ki oly gazdag könyvtárnak volt birtokosa, mint Ráday s a ki annyi tudóst ellátott forrással, útmutatással, jó tanácssal: nem lehetett ismeretlen épen Sáros-Patakon, az akkori tudományos életnek egyik fészkeben. Kassán, Győrben, Komáromban, Kolozsvárott, Pesten és Bécsben, hol az irodalomnak habár csak parányi központja is volt, mindenütt ismerték a Ráday Gedeon nevét, nemcsak mint tudósét, hanem mint versszerzőét is. Sőt aligha állítunk valótlant, ha azt véljük, hogy a mennyire Mária Terézia uralkodásának két utolsó tizedében s József császár alatt az

irodalom valakit híres emberré tehetett: Rádaynál alig dicsekedhetett akkor bárki is előbbkelő s tiszteltebb névvel. Pedig Rádaynál kétségkívül nem egy nagyobb tehetség működött a nemzetiség erősítésén s művelésén. Mégis ő hozzá fordultak a korabeli tudósok és írók új terveikkel, ha akár valami központosító közlöny megalapításáról volt szó, akár valamely kiválónak tartott munkának kellett kiadót keresni. Még «az erősen megromlott nyelv ékesítésére s megerősítésére» is tőle vártak segílyt.¹ Nála kopogtatott Bod Péter, hogy más nemzetek példájára «valami literata societast» kellene fölállítani; tehát a tudós társaság eszméjének kivitelét tőle várták először. Az ő tekintélyének ægise alatt kívánt Bod Péter egy jó magyar grammatikát összeállítani s a régi historiás énekekből egy szemelvényt szerkeszteni, a melyben deák vagy más idegen szók nem fordulnak elő, hogy a zagyva nyelv hajdani épségébe visszaálltassék. Bod Péter keserűen panaszkodik előtte, hogy már a parasztok is deák szókkal élnek s a magyar nemes ifjak, a kik a katonaságtól hazakerülnek, megtámadják a nyelv tisztaságát. «Az Isten tehetséget adott a Méltóságos Úrnak — írja Bod Péter² — azokból a Heltaitól régen kiadott versekből, a melyeket kedvesebbeknek lehetne ítélni, nyomtattatna ki a Mélt. Úr Budán, vagy a hol helyesnek ítélné, hogy az afféléknek olvasásokkal egyenesednének a megdeákosúlt s francziásúlt szólások módjai».

Dr. VÁCZY JÁNOS.

SIMAI KRISTÓF, PÁLYÁJA KEZDETÉN.

Jelen értekezésemben az *Igazházi* szerzőjének, a derék «úttörők» egyik legderekabbjának, kiváltképen fejlődési időszakát szándékozom lehetőleg megvilágítani, melyről az eddigi ismertetések alig vagy csak fogyatékosan említettek holmit. Anyakönyvi hiteles kivonatok szerint³ Simai 1742. nov. 8-án

¹ L. Bod Péternek 1756 febr. 20-án hozzá írt levelét. *Figyelő*, 1876. évf. 175. l.

² Id. levelében. 176. l.

³ Németh Vilmos sz.-Benedek-rendi t. komáromi gymn. igazgató-tanár volt

született Rév-Komáromban polgári szüléktől. A keresztségben Márton nevet kapott. Ezt a szerzetbe léptekor Kristóf névvel váltotta fel. Atyja Sima István, kertész, anyja Szöcs Borbála, keresztyja Böhm Keresztély, megyei táblabíró.

A családi érzület s nevelési irány jellemzésére egyéb e nemű adatok hiányában nem lényegtelen az, hogy hősünk bátyja, az öt évvel idősebb Sima József, a gymnázium végzetével trinitariussá lett, meg hogy öccse, a három évvel ifjabb Sima Ignác, ki Benyáknak volt iskolatársa, 1756—60-ig szintén gymnáziumi tanuló volt a syntaxista osztályig.* Azon családnak, mely 3 fiút iskoláztat, anyagi állapota nem lehetett épen fogyatékos. Azonban ezt talán valamely csapás némileg mégis megrendítette utóbb, minthogy 1760-ban egyszerre mind a két tanuló fiú abba hagyja az iskolázást. A komáromi gymnázium akkori jegyzőkönyveiből merített adatok szerint Sima Márton, ki 1752-ben a «*declinisták*», 1753-ban a «*minor parvisták*», 1754-ben a «*maior parvisták*», 1755-ben a «*principisták*» osztályában volt bejegyezve, — már 1756- és 1757-ben nem fordul elő a névsorban.** Nem lévén följegyezve, hol s minő foglalkozásban töltötte e két évet, csupán hozzávetőleg kockáztatjuk azt a véleményt, hogy a családfentartás gondjainak enyhítése végett egy ideig a kertészetre adhatta magát.

Már 1758-ban folytatólag a megszakított gymnázium következő osztályában, t. i. a *syntaxistákéban* van bejegyezve, 1759-ben a *poéták*, 1760-ban a *rhetorok* osztályában lelhető Sima Márton neve. S e szerint a komáromi gymnáziumot már 1760-ban bevégezte. De a mint az odább említendőkből látható, aligha mehetett nyomban át a bölcséleti tanfolyamra. Az sincs róla följegyezve, hogy azonnal valamely életpályára lépett.

Szerzetessé csak 1765-ben lett, a mint ezt nemcsak a rendi protokollum följegyzéséből látjuk, hanem egyszersmind a komáromi plébánia irattárában lévő jegyzetből is, mely így szól: «Datum attestatum ituro ad R. R. P. P. Piaristas gratis 25. Septembris 1765».

szíves ezeket, valamint az odább említendő gymn. irattári adatokat is közölni Takács Sándor k. r. t. által, egyszersmind a Benyák Bernátra vonatkozókat is megküldvén.

* Németh Vilmos közlése szerint.

** Németh Vilmos közléséből.

Az a *gratis* szócska, mely azt jelenti, hogy ingyen adatott ki neki a keresztelési bizonyítvány, a föntebbiekre nézve is némi bizonyoságul vehető, hogy t. i. csakugyan a «*res angusta domi*» okozhatta a tanulási pálya megszakítását. A keresztlevél kivételéről szóló jegyzettel összeűt a rendi protokollumnak róla szóló jegyzete is, mely szerint Privigyén 1765 okt. 8-án vette fel a szerzet öltönyét. Nem érdektelen reflexióra nyújt alkalmat az a kissé felöltő tény is, hogy ha már az alkalmasint nehéz élmények közt folyt öt évi interstitium sanyarú küzdelmei őt a szerzetesi pálya választására bírták, vajjon miért nem lépett azok rendjébe, kiknek tanítása alatt serdülvén föl szülővárosában, feladatukat sokkal inkább ismerhette, mint a piarista rendét, mely a szomszéd Tata városában csakis akkor, t. i. 1765-ben telepített meg.

Erre nézve tényleges adatok hiányában, hozzávetőleg föl- említhetjük, hogy földije, Benyák József Bernát, ki három évvel volt fiatalabb s a komáromi gimnáziumban három osztályal alább járt mint Simai, már 1764-ben lépett a piaristák rendjébe. Talán némi baráti viszonyból fogva valamelyes indokul szolgálhatott arra, hogy Simai is arra határozza el magát. Az is lehet, hogy Simai már a gimnáziumi tanfolyam derekán két évet annak abbahagyásával kertészeti segédkezésben töltött, s alkalmasint a kényszer viszonyoknál fogva a retorika végeztével ismét arra lőn késztetve. Azonban minthogy tanulmányait jelentősebben kívánta hasznosítani valamely reális irányú pályán: a szenczi intézetet kereste föl, mely akkoriban, t. i. 1763-ban keletkezvén, legott hírnévre kapott. S ha tán csak kevés ideig figyelhette is meg Simai ezt az intézetet, alkalmasint itt történhetett azon elhatározása, hogy abba a rendbe kívánozzék, melyben reális irányú hajlamát ő is jelentősebben értékesítheti. S erre sajátoságos coincidensként épen azon évben határozta rá magát, midőn a szomszéd Tata városában is olyféle célzatú intézet keletkezéséről hallhatott rebesgetni.*

De ha tán némi habozás ingadoztatta volna is pálya- választási tündéseit, az a «*deliberandum est diu, quod statuendum est semel*» (Publ. Syr.), végre is oly határozott meg-

* Révai M. élete. I. 116 s köv. ll.

állapodásban lelte megoldását, hogy valóban példányszerű kitarítás igazolta egy egész magas korig jutott életen át. Az erről szóló tényadatok már mindegyre világosabb bizonyítékokul szolgálnak.

A rendi jegyzőkönyvek hiteles adatai szerint, tehát 1765 okt. 8-án vette fel a rend öltönyét Privigyén, midőn *Márton* keresztnevét a *Kristóf* névvel váltotta fel. Számos tagból álló volt akkoron a privigyei rendház, és különösen az újoncz növendékek száma 28 vala, közülök első évi pályatársa 15. Ezeknek névsorán figyelemmel végig tekintve, úgy látom, hogy Simainak jó alkalmá nyílt ott a nálánál fiatalabb, de tehetség dolgában derekás pályatársakkal versenyezhetni, mint a minők különösen Sárváry Ferencz, Kámánházy Ignác, Peer Jakab, Zimányi Lajos, Simonchicz Incze, kiknek utóbbi tudományos értékökről jeles tanúságok szólnak.

Katsor Keresztély és Lelovics Ignác, mint tüzetesen az ő tanítóik, illetőleg magisterek, az akkori közoktatás igényeihez képest, a mily serényen, oly alkalmasan is megadták nekik az alapvető oktatást, különösen a középiskolai tanulmányok terén. E mellett külön szorgalmi feladatokra nézve is nyertek kellő útmutatást, főleg a műveltebb nyelvekre,¹ meg a reál irányban a geometria elemeiben.²

Az ének és zene is jól avatott mesterét bírta ott Uramcsik Tamás rendi tanárban, ki egyszersmind karmester vala abban a privigyei díszes templomban, melynek olyanná alakításában kiváló érdeme vala P. *Hanghe Fáczi*-nak.³ Nem ok nélkül említem föl, hogy e nevezetes férfiú is ott működött még ekkor, fáradhatlanul sürögve a jeles templom föl-diszesítésén. Mert a mint nem egy lelkes ifjú növendékre nagy hatású vala e lángbuzgalmú férfiúnak ottani működése, úgy különösen Simai Kristófnak a rajzolás iránti hajlamát is különösen fokozhatta.

A jól rendezett s fegyelmes szerzeti nevelő-intézetekben,

¹ Simai a rendi protokollum szerint a rendbe léptekor az élő nyelvek közül csak a németben volt középszerűen jártas.

² Lelovics Ignác promagister hivatali feladatát akkép jelzi az akkori katalógus, hogy a többi közt a geometria elemeit is kellett tanítania. Katsor K. pedig egyebeken kívül, különösen a történelmiekből adott oktatást és a német nyelv mellett, a francia nyelvet is igen ajánlgatá (l. Révai M. élete. I. 153.).

³ Horányi: *Scriptores Scholar. Piar. II.* 75—77.

a közös tanulmányok mellett, előnyösen gerjesztetik a magán-szorgalmi tevékenység is. Tetemes számú s tehetséges ifjak közt hathatósan folyik az önképzés, a nemes vetélkedés által is fokozva. Katsor Keresztély, a lankadatlan tevékenységű magister, sikerrel biztatta erre növendékeit.¹ Részéről kiváltképen a történelmi s latin nyelvészeti studiumnak volt nagy kedvelője,² valamint melegen ajánlotta a német és francia nyelv tanulását is. Helyén van itt megjegyezünk, hogy Katsor K. különösen kedvelte az iskolai színműveket, sőt maga is készített néhány farsangi vígjátékot.³

A két újonczév elteltével Simai, valódi hivatásáról meggyőződve, már 1767-ben írásbeli folyamodványban kérte a rendi testületbe kebeleztetését. Erre érdemesnek ismertetvén el az ottani rendtagok szavazatai által, ugyanazon év május hó 17-én az áldott emlékü Orosz Zsigmond, rendtartományi főnök, kezeibe tette le fogadalmát.

A következő két évben próbatanításon működve Nagy-Kanizsán, mind a tanításban, mind az önképzésben dícséretes elismerést vívott ki, s egyike volt azoknak, kik a rendnek ezen újonnan nyert (1765-ben alapított) tanintézetében a testület iránti bizalmat fokozták. Mint ilyen igyekvésű, cél tudatosan karolta föl odább is a hivatás igényelte komolyabb tanulmányokat. Jó alkalom nyílt erre különösen 1770 és 1771-ben Nyitrán, hol a philosophiai tanulmányokban versenyt serénykedett a legjobbakkal.

Némi tájékozásúl fölemlítem, hogy itt tanárai voltak a jeles Pállya István, Podhraczký Mihály és Dugonics András,⁴ kik irodalmi műveikből is ismeretesek, meg hogy a 36 tagból álló testületben — minthogy a rend theologiai intézete is ott volt — a gymnáziumi tanárok és rendi tanulótársai közt is oly szép emlékü egyének voltak laktársai, mint Hyros Sámuel, Papanek János, Sárváry Ferencz, Gegő Adolf, Raab Adalbert, Vildt Leonard, Blaho Ignác, Simonchicz Incze, Schreyer Norbert, s földije, Benyák Bernát, kik többnyire ismeretesek a rend történetében.

¹ Révai M. élete. I. 73.

² Horányi: Scriptorum Schol. Piar. II. 186 s. köv. II.

³ Horányi: Scriptorum Schol. Piar. II. 192.

⁴ V. ö. Révai M. élete. I. 159.

Végig pillantva nyitrai szerzetes laktársainak névsorán, gyanítható, hogy a rendtörténeti adatok és hagyományos említések közül meglehetősen ismeretes egyének közt, minő önmívelődési verseny folyhatott az idétt abban a nyitrai collegiumban, mely a rendnek egyszersmind tanárképző intézete vala, úgy hogy a hozzá csatolt convictusban a tanárjelölt bölcséleti és hittani hallgatók egyszersmind próbatanítást is gyakoroltak, különösen pedig kiségitőkül szolgáltak a catecheták és exhortatorok mellett, valamint a convictorokra való felügyelésben is. Jelezve van ez némileg a katalogusokban is. Így leljük Simai neve mellett a «*Studens philosophiæ*» jelzésén kívül, hogy «*Coadjutor Catechistarum, Alumnus Professorii*».

Abban a meglehetősen népes convictusban színjátékra való terem és készlet is levén, időnként szini előadások is tartattak. Ezeknek betanításában nem csekély rész jutott a rendi tanulóknak, kik közül különösen ügyes volt Simonchicz Incze: már mint ottani gymnázista tanuló Gusztinyi püspök figyelmét is kiválóan megnyerte előadásaival.

Dugonics, ki épen ez idétt írta «*Tárházi*»-t (Holberg után),* kétségkívül lelkesítőleg biztatta őket a magyar színművek előadására is. — Méltán fektethetünk arra súlyt, hogy ez különben is mint ama «*szittyá magyarság*» bajnoka, ki e tekintetben a szerzetbeli hallgatóira is erős hatást gyakorolt vala, bizonyára Simait is nem kis mérvben befolyásolhatta. S ugyan ő alkalmasint a mathesis, geometria és rajz kedvelésében is hathatósan erősítette őt. Ifjabb társai közül pedig Sárváry Ferencz és mások, de különösen Simonchicz Incze barátsága bizonyosan eredménydús volt rá nézve, szintűgy mint utóbb Révaira is. Említettem ennek élete tárgyalásában (I. 157., 306—308. l.), mily kitűnő komikai alakítás telt Simonchicztól ifjabb korában. Érdekes tanúságot nyújt erről különösen Hannulik Chrysostom, a jeles latin lyrikus, egy hozzá intézett verses epistolája jegyzeteiben,** melyekből egyebekre nézve is sok becses tanúság meríthető, meg különösen arról is, mikép kultiválta a

* Bayer J.: A nemzeti játékszín története. I. 52.

** Ennek a becses íratnak czíme: «*Epistola de recta, pravaque institutione iuventutis ad Innocentium Simonchicz e Schol. Piis Professore... quum intimato Exc. Consilii R. L. H. collaudaretur propter singularem in docendo diligentiam et iuventutis curam mense Maio 1788.*»

nyitrai tanintézet az iskolai színjátékot, főleg Gusztinyi János püspök nagylelkű mecenássága folytán.

Im e körülmények csak így nagyjából való érintése is mintegy indokolását adja annak, a mit Bayer József* a piarista rendről, mint «a hazai iskolai drámának akkoriban egyedüli letéteményeséről» mond e soraiban: «Ezen légkörben nevelődik föl Simai Kristóf, Endrődy János, Egerváry Ignác, kik Dugonicscsal egyetemben ellátják az első magyar színjátszó társaság műsorát eredeti darabokkal, helyesebben átdolgozásokkal». A magyar színművészet történetében méltán kiemelhető az, hogy száz év előtt a többi közt oly tisztos férfiak, mint a minőkül ismeretes a főntebb említett négy koryphæus, példaadókul buzgólkodtak a magyar színjáték emelésére. Valóban erkölcsi tekintélyvel is nyomatékolta ez annak küzdelmes primordiumait, a mi akkor csakugyan igen lényeges dolog volt az ellenkező elemek czáfolására.

A rajzolás illetőleg megjegyezhetem, hogy valamint a kalligraphia s a mértan elemeinek tanítását már akkor mind buzgóbban űzték a rendi tagok, úgy a tehetséges hajlamokat a rajzolásra, főleg pedig az építészeti rajzolásokra hathatósan lelkesítették. Főleg a convictusokban nagyon jól értékesíthető ez. Ilyetén impulsusnál fogva szorgalmasan képezte magát a realiákra egyébkint is erős hajlamú Simai már a noviciatus óta is a rajzban. E végett utóbb Bécsbe is fölment, alaposabb tájékozódás végett.

Elméleti s egyúttal gyakorlati képeztetése ilykép jelentősen gyarapodván, minthogy kora is jól előrehaladott már, 1772-ben tanítás végett Kecskemétre rendeltetett, 1773-ban pedig Kalocsára, hol szintén volt convictus. Mindkét helyen a syntaxisták osztályát tanítván, e mellett még a theológiát is tanulgatván, legott áldozó pappá szenteltetett. 1774-ben tüzetesen a theológiával foglalkozott, Debreczenben a jeles tanultságú Temlényi Remigius és Volako Marcellus oktatásait élvezvén nyolcz pályatársával együtt. Mellékesen a szépírásban is oktatást adott a convictoroknak.

1775-ben és 1776-ban Pesten a grammatikai osztályokban tanárkodott Conradi Norbert s aztán Valero Jakab ház-

* A nemzeti játékszín története. I. 52.

főnöksége alatt. Laktársai között valának a hírneves Schaff-rath Leopold, Horányi Elek, Dományi Mark, Dom Florián, Koppi Károly, Benyák Bernát, kik Horányi «Scriptores Schol. Piar.» művéből jelesen ismeretesek. Ekkor már nyomtatás alá is adott volt színművei zsengeiből, t. i. a *Mesterséges ravaszsgot*.

1777-ben ismét Kecskeméten működött, mint a retorika osztálytanítója. Itt érte őt azon kitüntetés, hogy a felsőbb tanhatóság kívánalma következtében Kassára jutott rajztanítás végett, melyet aztán 1791-től Körmöczbányán folytatott 1829-ig.

De ezen utóbbi pályája már eléggé ismeretes. S itt főleg kiképeztetése időszakát szándékoztam némileg megvilágítani.

CSAPLÁR BENEDEK.

KISFALUDY SÁNDOR REGÉI.

Kisfaludy Sándor a jelenkor fölfogásában a *Himfy* szerzője; Vörösmarty föllépéseig a *Himfy* és a *Regék* költője volt. A magyar lyra nagyszerű fölvirágzása századunkban nem tudta a lyrikus Kisfaludy Sándor érdemét és értékét elfeledtetni; a magyar epika jeles termékei elhomályosították elbeszélő költészetének még azon alkotásait is, melyeket a kortársak a legnagyobb lelkesedéssel fogadtak és költői érték szempontjából a *Himfy* dalaival egy sorba helyeztek volt. A nemzet æsthetikai érzéke nem ítelt helytelenül. Kisfaludy Sándort nemcsak tehetsége és hivatása, hanem életének viszonyai és műveltsége is kiválóan és majdnem kizárólag lyrikussá tették; a külső világ jelenségeinek és eseményeinek költői megalkotása, akár az éposz, akár a dráma keretében, kívül esett természetere korlátain és csak kivételesen sikerült neki egyes részletekben. A ki kifogyhatatlan volt a kesergő és boldog szerelem gazdag hullámvásának hangulatos rajzában, a ki szívének belső életéből szebbnél-szebb és (az alaki egyhangúság ellenére is) igen változatos hangokat és képeket tudott méríteni, — elbeszélő műveiben rendkívül egyhangú, sablonos, szűk körű maradt; sohasem tudott sem közvetlenül, sem

közvetve saját énjétől megszabadulni; kedves főalakjai mind azonosak saját alakjával, szájukkal mindig a költő maga beszél, érzéseik forrása mindig a költőnek magának meleg szívéből bugyog. A mit Kisfaludy Sándor *Balassa Bálintjában*, e nagy, de még mindig nem eleget dicsért s még kevésbé eléggé ismert költő dalairól — kétségtelenül nem helyesen, csak korának rendkívül fogyatékos ismerete alapján — mond, hogy t. i.

Bennök hely- s névváltozattal

Egy a romlás és veszély —

ez a szónak legmerészebb értelmében teljesen áll a saját elbeszélő költeményeiről, melyeknek értéke, elég jellemzően, darabról-darabra fogy és, összeségüket tekintve, egyáltalában megfordított arányban áll számukkal.

Pedig a költő épen a rege-költészet terén volt legtermékenyebb. A míg csak a költészet művészetét szolgálta, mindig írt regéket is, bár észrevette és fájalta, hogy későbbi regéit nem nagy tetszéssel fogadta a kor, melyet a fiatalabb költői nemzedék, Vörösmartyval élén, a verses beszély, a ballada és románcz, a kisebb és nagyobb keretű éposz, — szóval az epikai költészet egész tág mezején, sokkal értékesebb termékeivel válogatósabbá és szigorúbbá tett. De nemcsak költészetünknek e hatalmas emelkedése, nemcsak a külföld számos jeles termékének hazánkban is meghonosodása okozták az epikus Kisfaludy Sándor népszerűségének korai és folytonos hanyatlását, — bár a költő maga csupán e tőle nem függő körülményeknek tulajdonította a közönségnek fokozódó elfordulását; hozzájárult, hogy a költő maga nemcsak hogy nem emelkedett kedvelt és előszeretettel ápolt fajában, hanem lépésről-lépésre, regéről-regére hanyatlott. Első regéi, melyek 1807-ben jelentek meg (*Csobáncz, Tátika, Somló*), azonnal epikai erejének legmagasabb fokán mutatják a költőt. Az ezekre következő három rege (*Dobozi Mihály, A szentmihályhegyi remete, A megboszult hitszegő*), melyek 1822—1824-ig az *Aurorában* jelentek meg,* leggyengébb da-

* E korszakban jelent meg, 1833-ban, ugyancsak az *Aurorában*, *Antiochus* is, a költőnek egyetlen nem-magyar tárgyú regéje, mely csupán alak és modor, de sem irány, sem tartalom, sem hangulat tekintetében nem tartozik a *Regék* csoportjába.

rabjai közé tartoznak. *Gyula szerelme*, 1825-ből, mint epikai munka igen kifogásos alkotás, de oly gazdag *Himfy* legszebb részleteire emlékeztető lyrai szépségekben, hogy a költőnek részben legalább visszahódíthatta a kortársak tetszését. Legközelebbi három regéje (*Kemend* 1832, *Döbrönte* és *Szigliget* 1833) némi emelkedést mutatnak ugyan, de távol sem az első három rege magaslatáig. Utolsó regéiben pedig, melyeket 1838-ig közzé tett (*A somlói vérszűret*, *Eseghvár*, *Micz bán*, *Frangyepán Erzsébet*, *Balassa Bálint* és *Viola és pipacs*) ismét hanyatlóban látjuk a költőnek alkotó erejét, a mi az olvasó közönséget annál kedvezőtlenebbül érinthette, mivel 1825 és 1831 közt *Vörösmartynak* összes epikai dolgozatai, az epikai költészetnek e minden tekintetben hatalmasabb alkotásai, jelentek meg és századunk második tizede óta a külföld epikusai közül első sorban *Lord Byron* művei folyton fokozódó hatással hódítottak egész Európában és nem maradtak ismeretlenek és hatástalanok hazánkban sem.

De ha *Kisfaludy Sándor Regéi* összeségükben nem is biztosítanak a költőnek kiváló helyet nemzetünknek számos jeles epikusai közt, egyes regék és mások egyes részletekben még mindig sokkal értékesebbek, semhogy megérdemelnék azt a mellőzést, melyben a közönség is, az irodalomtörténet is e műveket részesítik. Történeti jelentőségek meg épen kétségbevonhatatlan, valamint bizonyos az is, hogy *Kisfaludy Sándor* költői egyéniségének oly lényeges alkatrészét teszik, hogy már e szempontból is az eddiginél nagyobb figyelemre tarthatnak igényt.

Kisfaludy Regéi minden tekintetben a kor gyermekei. Nemzeti irányuk, romantikus tartalmuk, elegikus hangulatuk, dalszerű alakjuk — mind a század elején uralkodó politikai, nemzeti és költői szellem kifolyásai.

Nem szükséges itt bővebben fejtegetnem, hogy a nemzeti szellem ébredése, főképp *II. József* félszeg politikájával szemben, mint hatott az egész magyarságra, de főképp *Kisfaludy Sándorra*, ki a régi Magyarországnak, a nemesi osztály birodalmának egyik legkiválóbb képviselője, egyúttal egyik leghívebb, legtántoríthatatlanabb védője és dicsőítője volt századunkban. *Regéi* a nemesség romantikáját dicsőítik; hősei kivétel nélkül e kiváltságos osztály tagjai; a mely sze-

replő e költeményekben ismeretlen vagy gyanúba fogott jellemét minden kétely fölé akarja emelni, egyszerűen kijelenti, hogy ő nemes; még a molnármester és piros pozsgás leánya (*Eseghodár*) is nemeseknek bizonyúlnak, valamint Sümeg jeles tanító mestere és tanult leánya (*Somló*) is csupán nemesi címerek alapján nyernek jogot arra, hogy a költő regéiben kedvező világításban szerepelhetnek. Kisfaludy politikai és költői ideálja a középkori magyar vár,

Hol a büszke magyar nemes, Egy kis király várában,
Boldogul élt szabadsága S kedvesei karjában . . . .
Honnan hajdan a földesúr Kevély szemmel tekintett
A környékre, hol több falu Parancsokat tőle vett.

(*Somló*, prologus.)

Az új szellem, mely a múlt század végén nyugotról kiindulva, átalakította az európai társadalmat, Kisfaludy Sándor politikai meggyőződését és világnézetét érintetlenül hagyta. A szabadság, testvériség, egyenlőség jelszavai őt el nem ragadták. A hol *Naplójában* a francia forradalomról és nagy hatásairól megemlékszik, ellenszenvvel teszi azt; ő csupán nemzetének ősi alkotmányában él; ennek régi épségben megóvása, illetőleg teljes visszaállítása politikai kátéjának első, talán egyetlen czikkelye. E konzervativizmus, mely a világ folyását semmibe sem vette és Magyarországot az óceán közepére helyezett Robinson-féle szigetnek vélte tekinthetni, idővel ferde helyzetbe juttatta a politikus Kisfaludy Sándort; a *Regék* költője épen e fölfogásból merítette ihletének erejét, hangulatának egységét, és a *Regék* nagy hatása az olvasó közönségre, mely majdnem kivétel nélkül a nemesi osztály tagjaiból került ki, szintén jó részben a költőnek ez álláspontjában gyökerezik.

Erős nemzeti iránya, mely a kilenczvenes évek mozgalmai közepette már a serdülő ifjút lelkesítette, hazájának kétes homályban derengő múltjára utalta a költőt. De e tekintetben külső befolyások is irányozták fejlődését. A középkornak áhítatos fölkeresése és regényes dicsőítése nem a múlt század utolsó tizedében alakuló romantikai iskola műve, mint rendszeresen állítják. Már az előző nemzedékek is léptek volt viszonyba a múlttal, ha más alapokon is, más eredménynyel

is, mint a szorosb értelemben vett romantika, mely hatalmas befolyást a jelen század eleje óta fejtett ki.

A XVIII. század általában kevés történeti érzékkel bírt. A történet mint tudomány esoterikus, csupán a szakkörökre szorítkozó, leginkább anyaggyűjtésre irányzott disciplina volt, melylyel a művelt közönség még nem igen törődött. Csak a század vége felé fordúlnak a történetírók, de rendszerint nem czéhbeli szakférfiak, nem a történetbúvárokhoz, hanem magához a nemzethez; így legelőször Voltaire Franciaországban, így Hume Angliában és Schiller a németeknél. De ezeket is voltaképen nem a történetírás közvetlen feladata foglalkoztatta; hanem eszmék vezérelték őket, első sorban eszmék indokolására, fejtegetésére, megtestesítésére törekednek. Az egész század csupán az eszmék kultuszát ismerte és legnagyobb tettében, a francia forradalomban, eszméinek megtestesítését kísérte meg. Bölcsekedő, vagy jobban abstraháló, theoretizáló iránya a priori alkotta meg az emberiség fejlődésének menetét és folytonos, lépésről lépésre előbbre vivő haladásnak fogta föl e fejlődést. Nézete szerint minden következő korszak nemcsak időben, hanem értékben is túlhaladja az előzőt, mely teljesen megfelelt rendeltetésének és pontosan teljesítette föladatát, midőn egy újabb epochát létesített és maga ezen újabb epochában elveszett. Innen a múltnak az a sértő megvetése, mely e századot jellemzi. Haladásának, fölvilágosodottságának, műveltségének túlbecsült magaslatáról büszkén tekintett a múlt századokra, melyeket, mint az emberiségnek éretlen és meghaladott gyermekéveit szánalommal vizsgálta és semmibe sem vett. A középkort épen ezredéves sötétségnek bélyegezte; nem ismerte e hatalmas évezrednek bámulatos szellemi életét, és ezen kényelmes alapon azt következtette, hogy e korszaknak számba vehető szellemi élete nem is volt.

E fölfogás mellett, mely a múltnak helyes megítélését eleve lehetetlenné tette, egy egészen más, sok tekintetben ellentétes irány mégis a múltra utalta az embereket, első sorban a költőket. Ezek fölkeresték és dícsőítették a múltat, de nem mert nagyszerűségében, igaz fényében fölismerték, hanem mivel ideáljaikat, melyeknek a reális élet, a köznapi jelen meg nem felelt, naivúl áthelyezték az eltűnt századokba.

Nem a múltat bámulták ők, hiszen ezt nem is ismerték, hanem bámulták a saját képzeletök alkotásait, melyeket csak azért kapcsolnak össze a középkornak akkortájt még sötét homályba merült századaival, mivel a jelenkorban sem föl nem lelheték, sem ebbe bele nem helyezhették. Ez irány hívei költőietlennek, mindennapinak érezték a jelent és nem találtak korukban sem tárgyakat, sem alakokat, melyek őket költői alakításra lelkesíthették; — a költészet nem volt még képes vagy csak kivételesen tett kísérletet a való élet realismusának költői megalakítására, — azt is csekély sikerrel, mert a dráma fejlődését még mindig hátráltatta a téves szabályok uralma, a regény pedig alig hogy gyermekéveit élte. Hozzájárult a jelennek siralmas állapota, melyhez képest a csak fölületesen ismert, és többnyire öntudatlanul ugyan, de mégis erős színekkel idealizált középkor annál fényesebb világítást nyert. A viszonyoknak e rajza első sorban a német életet tartja szem előtt, mert hazánkra közvetlenül és legnagyobb erővel e szomszédunk hatott, de a többi nyugoti nemzeteknél is hasonlóak voltak az állapotok. Klopstock-Madarász Henrik királyt akarja egy nagy éposz hőségévé tenni, utóbb Hermannt, népének félig mythikus megszabadítóját dicsőíti drámai trilogiájában, bárdokról álmodik a régi germánoknál és fölújítja a skandináv népek mythológiáját, melyet csak igen fölületesen ismert és tévesen tekintett egyúttal németnek. Ugyane korai romantikus föllendülés gyümölcsei *Götz von Berlichingen* és a későbbi, hihetetlen számmal gyártott lovag-, rabló- és kolostordrámák meg regények. Hathatósan fejlesztette ez áramlatot a rideg és üres klasszicismus ellenében a népiesre és nemzetire irányult, mind erősebben nyilvánuló törekvés, melyet szomszédáságunkban főképp Herder képviselt és melyet a Percy-féle ó-angol és ó-skót balladák és Ossian mélabús ködépei borongós hangulatukkal és a múltnak költői kedélylyel föltételezett dicsőségén csüngő bánatukkal is ébresztettek s egyúttal élesztettek. Ugyane törekvés lelkesítette utóbb Scott Waltert, a későbbi romantikának egyik fötényezőjét, ki a múlt iránt táplált rokonszenvet első sorban Percy gyűjteményéből, Bürger balladáiból és Goethe *Götz*éből merítette.

Ez ellentétes irányok — a századnak történetellenes és a történetet megvető aprioristikus okoskodása, és a költőknek

az ~~idealizált~~ múlt felé fordúlt tanulmányai s a multat dicsőítő alkotásai — egymás mellett haladnak egészen a jelen század elejéig, midőn végre a második áramlat teljes diadalra jut. Mert a francia forradalom és Napoleon bukása után egészen másképen fordultak a dolgok. A leigázott népek, mielőtt szabadságukat és önállóságukat karddal kivívniok sikerült volna, önmagukat is, a hatalmas hódítót is meg akarták győzni önállóságuk s szabadságuk jogáról. E törekvés a múltnak komoly és alapos tanulmányozására vezetett egész Európában, mire a XVIII. század philosophiai szelleme helyébe a történeti szellem lépett, mely a XIX. század első felének egyik legjellemzőbb vonása.

Hazánkban e szellemet még a politikai viszonyok is érelték, — Kisfaludy Sándorban gyermekkorának vidéke, lakó helyének környéke, merengő és melázó természete még fokozták. Magyarország nincsen, talán nem is lesz többé, de bizonyára volt, volt nagyságban, fényben, dicsőségben, — ez Ferencz király és a reactió korában a magyar ember meggyőződése, míg Széchenyi István e költői, de egyoldalú fölfogást politikai, de nem kevésbbé egyoldalú fölfogásával ki nem szorítja.

De Kisfaludy Sándor és az ő kortársai csak úgy nem ismerték a magyar multat, mint Klopstock, Goethe és Herder nem ismerték a német középkort. A költői alakítás mind a két nemzetnél megelőzte a történeti kutatást. Kisfaludy derült verőfényben látta maga előtt Zsigmond és Mátyás korát — mert rendszerint ezeket rajzolja regéiben --; a társadalmat tisztán magyarnak gondolta, melyben az «ősi erények» és az «ősi jog» az életnek egyedüli faktorai. Jellemző is, hogy egyetlen igazi, lényegesebb történeti eseményt nem dolgozott föl regéiben; a múltnak realismusával csakúgy nem bírt, mint a jelenével. Ő is egy képzelt világot rajzol, mint Klopstock az ő ködös *Hermann*jaiban, mint még Goethe is *Götzében*. Nem történeti tudományán alapulnak regéi, hanem nemes szívének hazafias ideáljai, melyek oly éles ellentétben álltak a rideg, minden igaz magyart mély fájdalommal sujtó valóval. Regéinek rendkívüli hatása a korra abban rejlik első sorban, hogy fájdalmas bánata, hogy ideáljai és kívánságai az egész nemzet bánata, ideáljai és kívánságai voltak, hogy

e regék nemes alakjai, hazafias szelleme és mélabús hangulata minden magyar ember szívében visszhangra találtak, mert a költő csak kora legjobbjainak szószólója volt. A mit ezeken éreztek, fájlaltak, kívántak, — e regékben nemzeti lélekkel, nemzeti alakban talált kifejezést. A mi tehát e regéket a kornak kedves olvasmányává tette, az az összhang volt, mely e költeményeket az egész kor hangulatával összekapcsolta. E hangulat változtával megváltozott a nemzet viszonya a *Regék*hez is. Nem mintha az ifjabb nemzedékek e költemények nemzeti tartalmát és irányát nem tudnák méltányolni; — de mi nem szorulunk többé hazai ügyeinkben sem vígaszokra, sem lelkesítésre, s így æsthetikai ítéletünket nem vesztegetheti meg többé a költőnek hazafias ihlete. Ez objektív æsthetikai bírálat pedig igen kifogásosoknak találja e regéket, melyekben a cselekvény szegény és sokszor valószínűtlen, a kompozíció csak elvétve művészi, a jellemzés egyhangú és sablonszerű, az előadás terjengős és bőbeszédű, a nyelv sokszor prózai, a verselés nem egyszer igen kezdetleges. Hogyan vetekedhetnék tehát Kisfaludy Sándor az epika terén ma Vörösmartyval vagy Arany Jánossal, kik minden tekintetben, mint költők és művészek, óriási magasságban állnak fölötte? . . .

Kisfaludy Sándor *Regéi* ama fent jellemzett romantika előtti romantikus áramlatban gyökereznek; a német szabadságharcok korában hatalmas virágzásnak indult igazi romanticismus egyes költeményeinek csupán kidolgozására gyakorolhatott, nézetem szerint, nem nagy befolyást. Nem tartom ugyan lehetetlennek, de nem igen valószínű, hogy e regék kompozíciójára már a költőnek gyermekkori emlékei, menyéjének regényes vidéke és szórványos hagyományai befolyással voltak; de igen is kétségtelen, hogy e műveknek első, bár homályos nyomai még a múlt századba esnek, mielőtt a német romantikai iskola szerveződött, mielőtt Scott Walter első nagy hatású műveivel* föllépett volna. Ezt legjobban bizonyítják Kisfaludy *Naplója* és *Hattyúdala*.

Már 1796. márcz. 11-én** említi Schottwienben a «mohos

* *The lady of the lake* 1810, *Waverley* 1814.

** *Kisfaludy-Társaság Évelapjai*. Budapest 1883, új folyam, XVIII.

váromladékokat, maradványit a lovagidőknek»; márcz. 19-én pedig Judenburgban e sorokat írja *Naplójába*: «Ezen tekintetere nézve régi város hegyen fekszik. Környéke igen romános, nem kies, hanem vad, — a lelket szilaj indulatokra bírja. Mái útunkban egy olly meredek kőszikla-oldalon látám nyomait egy régi várnak, hogy sokáig töprenkedtem azon, miként lehetett tsak oda jutni, holott régenten laktak is ottan. A mostani ember bámulva nézi, hallja a régieknek minden téteményekben kimutatott bátorságát, és vakmerőségnek mondja. Tsak hijába! Az elővilágot* nagyobb lélek éleszté közönségesen, mint a máit. Általában véve igen el vagyunk kitsinyedve — a hajdani nagylelkűség hatalmas tüzének tsak alig pislog immár bennünk gyenge szikrája. Ha vizsgálódó elmém századról-századra vissza repül, milly éktelen változásokon kell akadoznia! Képzelő erőm magát eltéveszti, s lelkem elbódúl hánykódásában.» Ez teljesen a Klopstock-Goethe-Herder-féle romantikus szellem, melyet házánkra alkalmazva Kisfaludy 1807-ben *Somló* prologusában, e vár romjaira vonatkozólag, így juttat kifejezésre:

Hahogy ide vetemedik Egy mostani hazafi,
 Ki a régi magyarokhoz Igaz rokon s atyafi,
 Hah! miket kell éreznie Feldagadó keblébe,
 Ha Hunnia, a hajdani, A dicső jut eszébe!
 Hej, barátim! őseitől A magyar, a mostani,
 Azoktól, kik fenn laktak, ez Be el tudott fajzani!
 Be leszállott a magasról Természete, termete,
 Szerencséje, tehetsége, Hire, neve, kelete! . . .

És három nappal később — 1796. márczius 21. — Unzmarktban így ír: «Szállásomnak szobájából felséges kilátásom van egy magas hegyre, mellynek innenső meredek partján egy régi várnak dőledéke kevélyen láttatik truttzolni az időt pusztá magánosságában, — hajdan büszke vitézeknek, most varjak és csókáknak lakóhelye. Ha a hajdani kornak regéiből, mellyeket Veit Weber olly eredetien és szépen ád elő, némelly scénákat ezen vár-omladékokba helyeztetek, — mellyeknek olvasása tavaj Béttsben nékem, Wlassits és Waldsteinnak annyi téli estvéinket el-elfoglalá, — és szárnyára

* A német *Vorwelt*, e kornak kedvelt kifejezése. (L. alább.)

keltt képzelő-erőm eleven színekkel rajzolja körülöttem a történeteket, mellyekből annyi nagy olly ditső tétemények tündöklenek: nagy érzemények támadnak bennem is, és lelkem emelkedik.» De a század «fölvilágosodott» gyermeke siet nyomban hozzátenni: «Elmúlatom azonban vizsgálni e nagy téteményeknek indító-okait, ne hogy divatjokban tsorbát szenvedjenek előttem, és gyönyörűségemet fölháborítsák . . .» Friesachban (márcz. 24.) is elbájolja «Karinthia e legrégeb városának igen szép, romántos» fekvése. «Ebben a kis kerületben négy helyen láttatik és tsudáltatik nyoma az ősz előidőnek, a hol a mohos falak és füvel benőtt kőboltok komoly gondolkodásba merítik az érzékeny vándort» . . . s később sem hiányzanak a rokon tartalmú és irányú czélzások, melyek bizonyítják, hogy a költő már a múlt századnak utolsó tizedében, ha nem is járt még a *Regék* eszméjével, de teljesen át volt hatva attól a hangulattól, melyből azok utóbb fakadtak. És midőn három évvel később «Némethonban csavargott tétova», a délnémet vidék regényes tájai biztosabb alakot adtak romantikus hangulatának. A hajdani lovagkor számos emlékében a sváb földön a «regények tanyáját» látta Kisfaludy, melyek öt nyomban hazájának hasonló romjaira emlékeztették:

Érdekes volt látnom itt-ott A német őserdőkből
Meredő váromlékokat Az ős lovagidőből.

(Hattyúdal, XIII, 13.)

Láttam s laktam a hajdani Lovagkor szép hazáját,
Az ököljog váromlékit, A regények tanyáját,
Milyeket a tatárjárás Honunkban is keleszte
S elmém magyar előidők Regéivel éleszte.

(U. o. 10.)

Ily váraknak ott s hazámban Keblemre bús hatási
Lőnek utóbb Regéimnek Költeményes forrasi.

(U. o. 16.)

Kisfaludy regéknek nevezi a fönt fölsorolt tizenhét költeményt, melyek közül csak az egy *Antiochus* nem veszi tárgyát a középkori magyar történetből. *Rege* alatt a költő mondát ért, azaz történeti egyéniségekhez, eseményekhez vagy emlékekhez fűződő hagyományt. Ő maga ismételve *agg regéknek* nevezi beszélyeinek tárgyait, mégis, *Micz bán kivé-*

telével, nincsen műve, melynek tárgyát biztosan vissza lehetne vinni valamely történeti alapú hagyományra, — bár, nézetem szerint, nem valószínűtlen, hogy a dunántúli vidéknek számos regényes fekvésű várromjaihoz valóban fűződött némely mondai hagyomány, melyet az ezen tájakon otthonos költő még gyermekkorából is ismerhetett vagy utóbb hallhatott. E kérdés különben nem lényeges és a költemények értéke nem áll szoros kapcsolatban tartalmuk mondai igazságával. A világnak összes költői folyton éltek azzal a jogukkal, hogy a nép eszejárását ellesve és utánozva, mondai irányú és jellegű történeteket alkottak, melyek nem alapultak hagyományon, de igen sokszor utóbb maguk valóságos néphagyománynya lettek. A legérdekesebb példa erre a Lorelei története, melyet Heine

Ein Märchen aus alten Zeiten

nevezhetett, pedig 1824-ben, midőn a nagy lyrikus e gyönyörű és ritka népszerűsége jutott költeményét megírta, az úgynevezett Lorelei-monda épen 22 éves volt. E történetnek ugyanis semmi hagyományos alapja nincsen; önálló feltalálója Brentano Kelemen, a romantikus iskola különcz tagja volt, ki 1802-ben egy hóboros regényt* adott ki, melybe *Lore Lay* címmel románcz volt beleszöve, mely a «mondának» legrégebb forrása és alapja.

Tehát az magában véve nem volna baj, hogy Kisfaludy legtöbb regéjének tárgyait nem a hagyományból merítette, hanem, az ismeretes mondaszerű elemek és tényezők önálló egybefűzésével, maga költötte; — nagyobb baj az, hogy «föltalálásában» ritkán volt szerencsés. Elbeszélései legnagyobb-részt nem viselik magukon az igazi monda jellegét; események azok, melyek bárhol és bármikor megtörténhettek. Alig egy-kettő, mint *A szentmihályhegyi remete* vagy *A somlai vérszüret*, közelítik meg a népies monda valódi természetét. Hogy a költő tárgyainak megalkotásában néha milyen szerencsétlen volt, legjobban mutatja *A megbosszult hitszegő*, melynek tartalma csakis humoros földölgozásra alkalmas tréfa s melyet a

* *Godwi oder das steinerne Bild der Mutter. Ein verwilderter Roman von Maria.* Bremen, 1802, I, 392. l.

költő mégis, nem tudván megszabadulni stereotyp modorától és hangulatától, tragikus historiává alakít. A többi regék (mindig *Antiochus* kivételével) romantikus történetek, melyeknek főgyengéje, hogy igen csekély az epikai magvuk. És Kisfaludy, kiváló lyrai természeténél fogva, még e szerény epikai anyagot sem tudja érvényre juttatni. Főkép két sajátsága áll útjában annak, hogy mint epikus kiválóbb sikert arathasson.

Először: Kisfaludy sohasem tárgyalja a cselekvényt magát, hanem mindig vagy annak előzményeit hősei kedélyében vagy, és ez a legrendesebb, hatásukat hőseire festi. Az események fölött inkább elmélkedik és kesereg, semhogy azokat igazán elmesélje; folyton saját szívének hazafias vagy erkölcsös fájdalomát vagy lelkesedését hangoztatja, holott hőseinek érzéseit és ez érzésekből eredő tetteit kellene rajzolnia s mesélnie. Világos, hogy ez eljárása folyton kedélyállapotok lyrai rajzára vezeti a költőt, ki e téren sokszor megható és igaz költői erővel találja el a kétségbeesés, bánat, elhervadás mélabús hangját, — de természetesen lyrikus marad, holott az elbeszélés és a külvilág leírása volna voltaképen föladata.

Másik sajátsága az indokolásnak és szerkezetnek oly ügyetlen, mondhatni gyermekien naiv volta, mely történeteit rendszerint már eleve megfosztja hatásuknak egy tetemes részétől. Ezt az egyes regék fejtegetésében darabról darabra ki lehet mutatni; legyen itt elég csak *Gyula szerelmére* utalnom. Gyula és Rózsa viszonya tragikai megfejtést igényel, — de sehol semmi cselekvény, semmi összeütközés. Gyula elvesztette kedvesét, még mielőtt hazájába visszatért; mégis majd megőrül, midőn ez, szolgájának jól szándékolt, de rosszul tervezett cseléből tudatja vele, hogy teljesen lemondott róla és belenyugodott sorsába. Sehol semmi nyoma annak, hogy Gyula mást akart, mást várt volna, hogy ő maga sorsuk megváltoztatását nem tettel, de még nem is gondolattal vagy szándékkal megkísérelte volna. Honnan tehát mostani kétségbeesése? Orbán, Rózsa férje, midőn Gyulával először találkozik, rögtön kérdi tőle, nem látták-e már valahol egymást? Az olvasó csakugyan kikombinálhatja, hogy Nápoly alatt találkozhattak egymással, mert mind a kettő részt vett Nagy Lajosnak a véres Johanna megbüntetését célzó hadjáratában; — de a költő e

motivumot teljesen elejti s még legkisebb célzással sem tér reá vissza. Morgay, a rege intrikusa, ki Rózsa kegyét áhítozza, előbb Rózsa és férje, utóbb Rózsa és Gyula közt látszik a cselszövő szerepére vállalkozni; — de épen semmit sem tesz és igazi intrigue nem is jön létre. És így tovább. A költő többször mintha alkalmazni akarná az epikusnak ismeretes szerszámát; de alig hogy hozzáfog, a lyrai hangulatok terjen-gős festése máris elfeledteti vele igazi föladatát, s minden rege, a háttér csekély módosulásával, a Himfy keserveinek lesz ismétlésévé.

Hozzájárul a jellemzés gyengesége és egyformasága. Kisfaludynak tulajdonképen mindössze csak négy alakja van: a komoly, nemes gondolkodású, őseire büszke apa; a páratlan daliás hős, ki rendesen szerencsétlen szerelemnek lesz áldozatává; a páratlan angyali leány, ki folyton szenved és többnyire bánatában elhervad; végre a hím- vagy nőnemű ördög vagy sátáni vagy pokol magzatja, ki a szerelmesek boldogságát földúlja. Csupán utolsó regéjében (*Viola és pipacs*) találkozunk egy (költőnknel) igazán új, életteljes alakkal, az eleven, piros orcájú Margittal, ki kedvese után érzett bánatában el nem hervad, sőt midőn azt hallja, a mi különben csak tréfás megpróbáltatás, hogy szeretője megtagadta vallását, törökké lett s már hat feleségre tett szert, el nem ájúl, még nem is jajgat, csak «méreg cseppekkel tűzes szemében» fölkiált:

Istennyila sújtson bele És hat feleségébe!

és midőn megtudja, hogy kedvese sem törökké nem lett, sem hűségét meg nem szegte, ekkor sem küzd az ájulással, hanem csak rátekint visszatért hívére, sikolt egyet és karjaiba röpül.

Kisfaludy Sándor, erényeivel és gyöngéivel, legeredetibb költőink egyike. A hol *Hattyudalában* régibb költőinkről kegyelettel megemlékszik és érdemeiket szépen hangsúlyozza, mégis hozzáteszi:

Egy nem tetszett írónkban, Az hogy művök többnyire
Csak fordítás; és csak kevés Kapott eredetire; —
Holott a fajt, mely keleti, Csak az érdekelheti,
A mi kelet-eredetű S a mi kelet-nemzeti.

Kisfaludy regéinél azért forrásokról vagy mintákról alig szólhatni; legkevésbé pedig tekinthető mintájának Veit Weber, kiről *Naplójának* fönt idézett soraiban oly nagy dicsérettel megemlékszik. Veit Weber¹ a múlt századnak nyolczvanas és kilenczvenes éveiben a régi romantika legismertebb és legnépszerűbb képviselője. *Regék az előidőből* című gyűjteménye,² melynek címét Kisfaludy átvette, nagy és általános tetszésben részesült. A kritika is dicsérte gazdag találékonyságát, ügyes dialogusait — regéi t. i. nagyrészt párbeszédekben vannak írva, — elevenítő és a régi kort szemléletesen festő tehetőségét, szabadságért, jogért és derékségért lelkesedő szellemét, nyelvének eredetiségét; — sőt még azt is találta, — mit báró Eötvös József Kisfaludy regéivel szemben is hangoztatott, — hogy az olvasót a középkor szokásaiba és szellemébe híven bele tudja varázsolni. Így nyilatkoztak főkép az első kötetekről; de már a későbbiekkel szemben szigorúbb és józanabb a bírálat: helyteleníti Weber ízléstelen és modoros előadását és a folyton ismétlődő motívumok és alakok egyhangúságát. Nem kis mértékben emelte különben Voltaire századában Veit Weber regéinek népszerűségét a szerző tendenciózus iránya, mely főkép a papsággal szemben erős ellenszenvben nyilvánult: történeteiben rendszerint a papok képviselik a gonosz, aljas, erkölcstelen elemet; ők a regéknek czéhbeli ördögei, intrikusai. Ma Veit Webernek és kortársainak, kik közül főkép Goethe sógora, Vulpius Keresztély is nagy hatást tett egyik gyűjteményével,³ középkori tárgyú művei teljesen olvashatatlanok. Nem tekintve azt, hogy a rajzolt kornak egészen ferde, hamis képét adják, előadásuk is oly affektált és modoros, prózájuk annyira hosszadalmas és költőietlen, hogy a mai olvasó csak kellő tanulmányok alapján képes megérteni, miképen lelkesedhettek valaha a nemzet gondolkodóbb fiai is e férczmunkákért. Történeti valóságban, stilben és előadásban

¹ Igazi nevén Leonhard Wächter, szül. 1762-ben Ülzenben, Lüneburg vidékén, eredetileg lelkész, utóbb katona hannoverai szolgálatban, végre egy hamburgi nevelő-intézet vezetője és birtokosa; megh. 1839-ben.

² *Sagen der Vorzeit*, Berlin, 1787—98, hét kötet. Még 1840-ben harmadik kiadásban jelentek meg nyolcz kötetben.

³ *Romantische Geschichten der Vorzeit von Chr. A. Vulpius*, Leipzig, 1792—98, tíz kötet.

Veit Webernek s számtalan utánzóinak¹ e művei, melyeknek száma rendkívül nagy, voltaképp még mindig Ossian hatása alatt állnak; azért Kazinczy Ferencz meglepően helyes érzéket tanusított, midőn Veit Weber egyik elbeszélésének (*A vak lantos*) fordításában, saját nyilatkozata szerint (Kishez 1794. máj. 11.), «egy Rembrandi fényben festett komor tableaut akart festeni; azért hordta belé a régi, elavult szókat».

Kazinczynak e fordítása még jobban fordíthatta Kisfaludy figyelmét a Veit Weber elbeszéléseire; saját regéinek eszméjét még jobban éleszthette benne a Veit Weber egyik utánzása, mely voltaképp, legalább címében, máris megoldotta a magyar költőnek még csak derengő tervét: *Sagen der ungarischen Vorzeit. Ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit von Veit Weber.* (Wien 1800, 168 l.) E névtelen gyűjtemény szerzője Gleich József Alajos, ki 1772-ben szül. és 1841-ben megh. Bécsben, hol 1830-ig hivatalnok volt.² Gleich hihetetlen termékenységgel írt össze rengeteg lovag- és varázs-regényt, melyekben a romantika egész gazdag tárháza (párbajok és megszőktetések, tömlöczök és kínszások, de különösen lovagok, rablók és szellemek) föllelhető. Nem tehetségtelen ember, de semmi magasabb iránya, æsthetikai szempontból pedig nem eshetik beszámítás alá. «Regék a magyar előidőből» című könyve tíz elbeszélést³ tartalmaz, melyek egy-egy magyar várromhoz vagy föltünőbb sziklához fűződnek, de legkisebb történeti alap nélkül. A szerzőnek sejtelve sincsen a magyar népmondáról vagy a magyar nemzet jelleméről és észjárásáról. Többnyire varázshistoriák, melyekben szellemek viszik a nagy szót, s melyeket ép úgy nevezhetett volna el regéknek az osztrák vagy porosz vagy kelta előidőből. Ma teljességgel

¹ Ilyenek, melyek már a címben is fölismerhetők, rendkívül nagy számmal jelentek meg. Ime csak egy kis mutató: *Meklenburgische Sagen der Vorzeit* 1796, *Sagen der Vorzeit, nach Veit Weber* 1802, *Romantische Sagen der Vorzeit, nach Veit Weber* 1803, *Sagen der böhmischen Vorzeit* 1808, *Sagen der oesterreichischen Vorzeit, ein Gegenstück zu Veit Webers Sagen* 1808, *Sagen der Vorzeit aus Herzyniens romantischen Gegenden* 1809, stb. stb.

² Leányát a langeszű, de boldogtalan Raimund Ferdinánd bírta nőül, de házasságuk nem volt boldog s elválással végződött.

³ 1. *Mazarna oder die Wunderhöhle.* 2. *Der Drachenfürst.* 3. *Der Erdgang zu Herregrund.* 4. *Die Wassernixe bei Trentschin.* 5. *Das Schloss Theben.* 6. *Der Räuberberg.* 7. *Theodor von Hatvan.* 8. *Das tobende Gespenst zu Madár.* 9. *Die Krystallenkette.* 10. *Die Wassernixe bei Trestnick.*

olvashatatlanok. Ismerte-e a magyar költő e gyűjteményt, nem tudom; de ha ismerte, csak fényes bizonyosságát adta józan értelmének és ízlésének, midőn Gleich lapos ízléstelenségei által tévútra nem vezettette magát. . . .

Kisfaludy Sándorra Veit Weber tehát legfeljebb irányával és hangulatával gyakorolhatott befolyást; egyebekben pedig a korabeli ballada és románcz, illetőleg költői elbeszélés azok a fajok, melyek neki stylt és alakot szolgáltattak, mint az főképp a kisebb regéknél, milyenek pl. *Csobáncz* vagy *Dobozi Mihály*, vagy a nagyobb regényekbe beleszórt románczoknál első pillanatra is észrevehető. Regéi általában románczok, eshetőleg románcz-koszorúk. A német románcz a múlt század végén (Bürger óta) és a jelen század elején hasonló vagy azonos alakban és szellemben dolgozta föl előszeretettel a regényes múltból vett tárgyait, — csak hogy nincs Németországban költő, ki hangulatban és alakban oly egységes, de egyúttal oly egyhangú volna, mint Kisfaludy Sándor. E hiánynak egyik főoka a költő versformájában is rejlik, melynek mondhatni kizárólagos lyrai jellegét *Himfy szerelmei* fényesen bizonyítják. A költő azonban annyira ragaszkodott hozzá, hogy nemcsak összes epikai műveit öntötte ez alakba, hanem még önéletrajzát is bele erőszakolta e versszakokba. Főképp e célszerűtlen alak teszi őt hosszadalmassá és terjengőssé úgy a számtalan lyrai áradozásokban, mint a többnyire halvány leírásokban. Csak a hol hazafiságról gyűjtő lelkesedéssel szól, hol a korcs jelent ostorozza és a dicső előkort magasztalja, — hol a szerelem boldogságáról vagy keservéről énekel vagy néha meglepően sikerült genreképeket fest: ott mindenütt élénk, megragadó, sokszor fenkölt; költői ereje főképp az ily részletekben nem egyszer hatalmas.

A *Regék* nagy hatása és irodalomtörténeti jelentősége első sorban a korban, melyben megjelentek, és e korhoz való viszonyukban gyökerezik; de alapszik az e költemények belső, költői sajátosságain is. Az előbbieket szépen és általában helyesen jellemzi B. Eötvös József: «Kisfaludy legnépszerűbb költője hazánknak», — mondja egy évvel a költő halála előtt az ő tiszteletére Pesten rendezett dalünnepen, 1843. márcz. 2-án.*

* *Magyar Írók és Államférfiak. Br. Eötvös József emlékbeszédei.* Pest 1868, 273. l.

«A várban s kunyhóknak szalmafedelei alatt olvastattak regéi, s ezernyi kebel dobogott fel hazája előkorának emlékénel, melynek a költő hű képét vezeté elébe. S miért lön ismert Kisfaludy neve oly hamar a két országban? honnan van, hogy a székely havasoktól Dévén várfokaig, merre csak magyar él és nyelvünk értetik, a költőnek neve egyenlő tiszteletben áll? Miért nincs közöttünk e teremben senki, kinek, midőn e nevet kimondom, egy pár sor nem jutna eszébe, melyet Kisfaludy írt? — az ok: mert Kisfaludy nem írt egy sort, melynek minden szava ne volna magyar; mert művei között vannak dicsők és gyengébbek, fenségesek és kevésbbé sikerültek talán, de olyan, mely ne e hazának földjéből termett volna, mely minden gondolatban s érzelmében ne volna honi, — nem található közöttük. S ez az, mi Kisfaludyt kortársainak kedveltjévé tévé, mi szavainak annyi hatást szerze, mi nevét megörökíté e hazában».

Kisfaludy Sándor tehát regéiben a nemzeti közérzületnek volt költője, nemzeti maga is tárgyban, alakban, hangulatban. A *Regék* belső költői vonásai: mindenek előtt az elbeszéléseken keresztülvonuló mélabús hangulat, melyet a költőnek rokonszenves alanyiséga még vonzóbbá tesz és mely még ma sem tévesztheti hatását, főkép a fiatalabb nemzedékre; az érzések és eszmék fenkölt nemessége, mely Kisfaludy Sándort, daczára annak, hogy Wieland lelkes tisztelője volt, a világnak egyik legtisztább és erkölcsi szempontból legkifogástalanabb epikusává teszik; a nagyszámú, kiválóan szép lyrai részletek, melyek egyes versszakait, pl. *Gyula szerelmében*, valóságos lyrai remeknek tüntetik föl; végre egyes sikerült genreképek és hatásos epikai vonások, melyek még kevésbbé sikerült regéiből sem hiányzanak teljesen. Mind e jelességek nem teszik Kisfaludy Sándor *Regéit* jeles epikai költeményekké, mert e jelességek legnagyobbbrészt jóformán kívül esnek az epika terén és így nem dönthetik el e költemények értékét; de sokkal kiválóbbak mégis, semhogy e művek költői és történeti értékét a nemzeti érdeklődés magaslatán fön tartani képesek ne volnának.

HEINRICH GUSZTÁV.

KISFALUDY ÉS PETRARCA.

Csak rövidség kedvéért választjuk e címet. Mert nem akarunk párhuzamot írni, vagy általános fejtegetésekbe bocsátkozni. Csak újabb adalékokkal kívánunk azon kérdés tisztázásához járulni, hogy mennyiben hatottak a *Canzoniere* egyes költeményei a *Kesergő Szerelem* egyes dalaira vagy énekeire.

E kérdéssel már Rényi és Imre S. is foglalkoztak. Rényi Kisfaludynak néhány kézirati füzetét használta, melyekben Petrarcából s másokból vett mottókkal vannak ellátva a *Kesergő Szerelem* bizonyos számú dalai és énekei. (Petrarca és Kisfaludy. Budapest, Aigner 1880.) E füzetekből kiindulva hasonlítgatja össze Rényi az olasz és magyar költő verseit. Mi nem láthattuk e kézirati füzeteket, de Kisfaludy Árpád egyetemi tanár úr szívésségéből a *Himfy Szerelmei* egy teljes kézirati példányát használhattuk. E példányban a *Kesergő Szerelem* majdnem minden egyes darabja el van látva jeligével s ezek segítségével próbáltuk kiegészíteni Rényi és Imre S. fejtegetéseit. A nem Petrarcából vett jeligéket mellőzzük, sőt ezek közül is kihagyjuk az olyanokat, melyek nem utalnak valami említésre méltó hasonlóságra.

A 6. dal jeligéje:

Morte o mercè sia fine al mio dolore.

A 102. sonetto (Parte I.) 4. sora. A dalból csak az utolsó két sor emlékeztet némikép az idézetre, a mennyiben Kisfaludy is feltalálni reményli «kínja végét, halálát».

A 7. dal jeligéje:

Qual cervo ferito di saetta,
Col ferro avvelenato dentr' al fianco
Fugge, e più duolsè, quanto più s'affretta.

A 155. sonetto 9., 10. s 11. sorai.

Már Imre Sándor is megjegyzi, hogy e sonettóval egyezik Kisfaludy hetedik dala. Egyezik egyes részleteiben is, csakhogy a kép, melyet Himfy egész dalában tárgyal, a sonetto második felébe van foglalva. (Az olasz költészet hatása a magyarra. Budapesti Szemle. Szerk. Gyulai P. XVI. k.)

A 8. dal jeligéje:

Ma pur sì aspre vie, ne sì selvagge
 Cercar non so, ch'amor non venga sempre
 Ragionando con meco, ed io con lui.

A 22. sonetto (P. I.) utolsó sorai.

Vessük össze ezekkel a dal utolsó sorait:

De oly helyre, haszontalan,
 Nem juthatok, boldogtalan!
 A hová a szerelem
 Ne bujdosnék én velem.

Különben a dal kezdete is emlékeztet a sonetto első soraira:

A világot futosom,
 S tétovázva, csavarogva
 A vádságot bújdosom,

mondja Kisfaludy. Petrarcában pedig ezt olvassuk:

Solo e pensoso i più deserti campi
 Vo misurando . . . . .

A II. ének jeligéje:

I fior vermigli, e bianchi
 Son per me acerbi, e velenosi stecchi.

A 31. sonetto (P. I.) első sorának fele s harmadik sora. V. ö. ezekkel az ének e fordulatát: «A virághim... velem csak mérget nyelet». Hasonló gondolatok körül forog az ének nagyobb része, a sonetto ellenben új fordulatokra tér át.

A 12. dalt Imre s Rényi a 3. canzone (P. I.) harmadik szakaszával vetik össze. Jól mondja Imre, hogy a hasonlóság csekély. V. ö. a dal első öt sorát a canzone e soraival: *Quante montagne ed acque, quanto mar, quanti fiumi M'ascondon que' due lumi.*

A 13. dal jeligéje:

Vago augelletto, che cantando vai.

A 89. sonetto (P. II.) első sora. Kisfaludy is a «cifra madarat» szólítja meg s csak ennyiben egyezik dala a sonettóval.

A 17. dal jeligéje:

Quand'io son tutto volto in quella parte
Ove 'l bel viso di Madonna luce.

A 14. sonetto (P. I.) kezdő sorai.

Vessük össze e sorokkal a dal elejéről a 3., 4. s 9. sorokat:

Valahányszor szemeimet
Azon tájra fordítottom, ...
Szép szemei ott ragyognak.

Vessük még össze a sonetto végét: Tacito vo, chè le parole morite... a dal végével: Nyelvem itten megakad... (Rényi 76., 77. l.)

A 20. dal mottója:

Or vedi Amor, che giovenetta Donna
Tuo regno sprezza.

Petrarca 4. madrigájának (P. I.) kezdete.

V. ö. ezzel a 20. dal első négy sorát:

Amor! s hát csak szenvedheted,
Hogy így megvet egy leány?
Hatalmadnak, elnézheted,
Hogy negéddel füttyöt hány?

V. ö. még a madrigál végét: «L' arco tuo saldo, e qualcuna saetta, Fa di te, e di me, signor vendetta» a dal e soraival:

Bosszúld meg rajt sérelmedet,
Hogy fenntarthatd győzelmedet,
Lódd nyiladat szívébe. (Rényi 77. l.)

A 23. dal jeligéje:

Lasso, che mal accorto fui da prima
Nel giorno, ch' a ferir mi venne Amore!
Ch' a passo a passo è poi fatto signore
Della mia vita, e posto in su la cima.

A 42. sonetto (P. I.) első négy sora.

E sonettóval egyezik a dal a főgondolatban s az egyes fordulatokban is. A dal első nyolcz sora megfelel az idézett négy sornak. Vessük össze még a sonetto e soraival:

Da ora innanzi ogni difesa è tarda,
Ma che sua parte abbia costei del foco.

a dal utolsó négy sorát:

De késő most eszmélkednem ;
Csak az a mód menekednem,
Hogy tüzemben, melly emészt,
Ő-is vegyen egy kis részt.

A 25. dal jeligéje ez:

Non credo, che pascesse mai per selva,
Si aspra fera, o di notte, o di giorno,
Come costei, ch'io piango all'ombra, e al sole.

Az 1. sestina (P. I.) 4. szakaszának első három sora.

Imre is hivatkozik e sorokra, megjegyezvén, hogy ezekből van átvéve a 25. dal, s hogy csak végére van vetve oly részlet egy sorban, mely amott nincsen.

A 26. dal jeligéje ez:

Miro pensoso le crudeli stelle,
Che m' hanno fatto di sensibil terra.

Az 1. sestina (P. I.) harmadik szakaszának 3. s 4. sorai. Kisfaludy is a dal első nyolcz sorában panaszosan kérdi a teremtőtől, hogy miért formálta ily «érzékeny agyagból?» A dal 5—8. soraiban pedig szintén felidézi azon kor emlékét, melyben élete még vígan folydogált «az ártatlanság ölében». Továbbá a dal eleje egy dombot említ a költő szülőföldjén, mint Petrarca említi a sonetto elején a Laura szülőföldjén emelkedő dombot.

A 28. dal jeligéje ez:

Talor mi assale in mezzo a' tristi pianti
Un dubbio, come posson queste membra
Dallo spirito lor viver lontane.

A 11. sonetto (P. I.) 9., 10. s 11. sorai.

Megfelel ezeknek a dal első négy sora, melyekben költőnk azt kérdi, hogy mikép vonszolhatja terhét félholt teste, mikor távol esett attól, ki «lelke testének»? A «félholt testre» nézve vesd össze a sonettből ezeket: Col corpo stanco, ch' a gran pena porto. A dal következő négy sora

ugyane gondolatot variálja. Vessük össze még az utolsó négy sort:

A szerelem indulattját
A szerelmes állapotját,
Nincs a ki megfejthesse ;
Maga magának mese.

a sonetto ez utolsó soraival:

Ma rispondemi Amor: non ti rimembra
Che questo è privilegio degli amanti
Sciolti da tutte qualitati umane?

A 29. dal jeligéje:

Intendami chi può, che m' intend' io.

A 9. canzone (P. I.) 2. szakaszának 2. sora.

V. ö. ezzel a dal két utolsó sorát:

Értsd, ki érthetd szavamat, —
Értem én jól magamat.

A 4. ének jeligéje:

A qualunque animale alberga in terra,
Tempo da travagliare è quanto è 'l giorno:
Ma poi, ch'il ciel accende le sue stelle,
Qual torna à casa è qual s' annida in selve
Per aver posa almeno infin all' alba.

Az 1. sestina 1. szakasza. A sestina első két szakasza azt mondja, hogy minden állata a világnak nappal bolyong s fárad a földön, éjjel pedig nyugalomra tér, csak a költő nem nyughatik se éjjel, se nappal. Ugyanilyet mond a mi költőnk is az ének 2—4-ik szakaszaiban, részletezve az állatok különböző nemeit.

A 32. dal jeligéje:

Quand avrò queto il cor, asciutti gli occhi,
Vedrem ghiacciar il foco, arder la neve.

A 2. sestina (P. I.) 2. szakaszának 3. s 4. sorai.

V. ö. ezekkel a dal befejezéseit:

Előbb megég tehát a jég,
Mefagy a tűz, bomlik az ég —
Előbb porrá hamvadok,
Mint sem rajta tüladok.

A 41. dal jeligeje:

O poggi, o valli, o fiumi, o selve, o campi,
O testimon della mia grave vita.

A 6. canzone (P. I.) 3. szakaszának 7. s 8. sorai. Kisfaludy is megszólítja a hegyeket, völgyeket s fákat, hogy tegyenek tanúságot ritka szenvedéseiről.

A 42. dal jeligeje:

Così potess' io ben chiuder in versi
I miei pensier, come nel cor li chiudo;
Ch' animo al mondo non fu mai sì crudo,
Ch' i non facessi per pietà dolersi.

A 64. sonetto (P. I.) négy első sora. Kisfaludy is csak annyit mond dalában, hogy ha versekbe úgy szedhetné gondolatait és indulatait, mint azok szívében és elméjében élnek:

Hát minden szív ömledezne...
Megsajnálna engemet.

A 44. dal jeligeje:

Per alti monti, e per selve aspre trovo
Qualche riposo: ogni abitato loco
E nemico mortal degli occhi miei.

A 13. canzone (P. I.) 2. szakaszának három első sora. Költőnknek is «csömört okoz» a társaság és a «kietlen magánosság» Elizium lelkének.

A 45. dal jeligeje Tibullból van véve. Azonban e dalra s nem a 44.-re (mint a *Szemlében* olvasható) vonatkozik Imre azon megjegyzése, hogy a dal egész gondolatában megfelel Petrarca 23. sonettójának. (S'io credessi per morte esser scarco.) Különben az «egész gondolattal» sok van mondva, csak a sonetto 3. s 4. sorainak felelnek meg Kisfaludynál a dal 6—8. sorai. Petrarca:

Con le mie mani avrei già posto in terra
Questa membra noiose, e quello incarco.

Kisfaludy:

Ennen kezem kergetné-ki
Lelkemet fogházából,
Hogy lenne már béke néki,
Szabadúlna kinnyából.

A 47. dal jeligéje:

Ed a pena vorrei
Cangiar questo mio viver dolce amaro.

A 13. canzone (P. I.) 2. szakaszának 7. s 8. sorai.

V. ö. ezzel a dal e sorait:

Most nehezen cserélem el
Édes kínos életemet. (R. 78.)

A 6. ének jeligéje:

S' Amor non è, che dunque è quel ch'i sento?
Ma s'egli è Amor, per Dio, che cosa, e quale?
Se buona, ond' è l' effetto aspro, mortale?
Se ria, ond' è sì dolce ogni tormento?

A 88. sonetto (P. I.) négy első sora. E sonetto hat első sorát híven követi költőnk a 6. ének első tizenhat sorában:

Szerelem-e az, avagy nem,
... S vallyon, ha ez nem szerelem... stb.

(Imre S. id. h. 295.)

Az 51. dal jeligéje:

Che se l' error durasse, altro non cheggio.

A 13. canzone (P. I.) 3. szakaszának utolsó sora.

V. ö. ezzel a dal e sorait:

Egek, melly nagy boldogságom!
Tartana bár kábaságom! —

Különben is emlékeztet az egész dal a canzone 3. s 4. szakaszára. Ezekben Petrarca szintén «megismeri tünetmény formájában» Laura «alakját» a patakban s másutt. (Disegno con la mente il suo bel viso).

Az 52. dal jeligéje:

Sarò qual fui, vivrò com' io son visso,
Continuando il mio sospir trilustre.

A 95. sonetto (P. I.) két utolsó sora.

V. ö. ezekkel a dal 10. s 11. sorait:

Csak az vagyok, a ki valék,
S az maradok, míg élek.

A 12. sort (Bár mi sorsot cserélek) a sonetto fordulatai kivonatának is vehetjük. A dálnak kezdete Petrarca 76. so-

nettójának (P. I.) négy első sorára emlékeztet. (Rényi 78., 79. ll.)

Senuccio, i' vo' che sappi in qual maniera
Trattato sono, e qual vita è la mia.
Ardomi e struggo ancor com' io solia ;
Laura mi volve ; e son pur quel ch' i' m' era.

Az 53. dal jeligióje ;

Esser può in prima ogn' impossibil cosa,
Ch' altri che morte, od ella sani l' colpo,
Ch' Amor co' suoi begli occhi al cor m' impresse.

A 143. sonetto (P. I.) három utolsó sora.

V. ö. ezekkel a dal kezdő sorait :

Minden inkább lehetséges,
Mint sem hogy mást szeressek ;
Hogy én beteg, egészséges
Más szív által lehessenek.

Vessük össze még e sorokkal :

A tengerek kiapadnak, —
A csillagok leszakadnak.

Petrarca e sorait :

Senz' acqua il mare, e senza stelle il cielo. (R. 79. l.)

Az 54. dalnak, mint Rényiből látjuk, Petrarcaéból vett jeligióje is van :

E se 'l tempo è contrario ai be' desiri,
Non fia ch' almen non giunga al mio dolore
Alcun soccorso di tardi sospiri.

Ez idézetből csak a «késő sóhajok» vigaszának van nyoma dalunkban.

Az 56. dal jeligióje :

E l' angelico canto, e le parole
Col dolce spirito ond' io non posso aitar mi
Son l' aura innanzi a cui mia vita fugge.

A 89. sonetto (P. I.) három utolsó sora. Van némi hasonlóság a sonetto s a dal egyes fordulatai közt. Mint a

IX sonetto

nap szaggatja a ködöt, mint a szelek felforgatják a tengert, úgy szaggatja költőnk keblét a szép szem hunyorgása s úgy zavarja eszét a bájos hang éneke. (Com' al sol neve, E come nebbia al vento, Dagli occhi vostri uscio 'l colpo mortale, E l'angelica canto...)

Az 57. dal jeligéje:

Nè spero i dolci dì tornino indietro:
Ma pur di male in peggio quel ch' avanza.

Kisfaludy is sóhajtva emlékszik vissza az elmúlt «édes napokra».

Az 58. dal jeligéje:

Ite, calde sospiri, al freddo core
Rompete il ghiaccio.

A 102. sonetto (P. I.) kezdete. Így küldi Kisfaludy is szívének forró kívánatait «Szűz mellyének jegébe», hogy «törjék a jeget». Szomorú gondolatait is elküldi, hogy meggyőzzék a kegyetlen eszét. (Ite dolci pensier parlando fore.)

Az 59. dal jeligéje:

Questo per amar s' acquista.

A Trionfo d'Amore Capitolo Primo 42. sora.

V. össze ezzel a dal két utolsó sorát:

A ki szeret, ezt nyeri:
Rabját Amor így veri.

(Vége következik.)

ANGYAL DÁVID.

TOLDI XII. ÉNEKE.

Arany Jánosra rendkívüli szükség van a magyar nyelvi és irodalmi tanításban; mi tanárok nem is tudnánk nélküle el-
lenni. Nemcsak azért, mert a magyar nyelv és vers haszná-
latára nézve ő a szabályunk és példánk, az a mester, a kinek
szavára esküszünk, nem is csak azért, mert több műfajra,
balladára, népies elbeszélésre, naiv époszra elévülhetetlen
mintákat hagyott reánk, hanem azért is, mivel a hazai közép
iskoláknak nem minden rétegében magyar ifjúságába az ő

nyelve és szelleme önt igazán magyar és teljesen nemzeti tartalmat.

A tősgyökeres, de kissé nyers magyar fiú megneimesedik az ő művészien népies stylusától és a magyar életből merített, de az idealizmus magaslatára emelt jellemeitől; az idegen származású, de magyar szóban és érzésben kissé vérszegény tanulónak pedig éppen Arany műveiből kell magába szívnia a magyar nyelv és a frázis nélküli magyarság éltető nedvét. Aranyra vonatkozólag csakugyan bele kell vésnünk a magyar tanuló lelkébe, a mit Horatius hirdetett a görög írókról honfitársainak: *Nocturna versate manu, versate diurna*; hadd váljék Arany tanuló ifjainknak igazán testévé és vérévé. Sőt a nagy költőnek minden finom szépségét, összes apró czélzásait magunk is leginkább tanítás közben fedezhetjük föl és élvezhetjük szívünk szerint. Viszont a költőnek akár nyelvi botlása, akár jellemzési hibája, ha még oly csekély, soha hamarabb szemünkbe nem tűnik, mint éppen a tanítás folyamán. Ezúttal magam is oly észleletekkel akarok előállani, melyek azt bizonyítják, hogy néha-néha a mi Home-rusunk is szundikált. Azt vettem ugyanis észre, hogy Arany János, mikor a Toldi XII. éneke készült, minden valószínűség szerint igen sietve dolgozott.

Itt mindenekelőtt a verselésnek némely szálkái szúrják a szememet. Arany már költői pályája kezdetén is a legnagyobb gondot fordítja a külső formára; különben is, mikor a nyilvánosság elé lép, akkor már évek óta gyakorlott mester, a ki a versszerzést, kivált a kádencia-készítést otthon és debreczeni diák korában még rímkovács Kovács József iskolájában tanulta. S íme a XII. éneknek összesen 20 strófájában nagy számmal és feltűnően rossz rímek fordulnak elő, mint: *király — miá* (1. str.), *nem lenne szép — becsületét* (2. str.), *felesége — érte* (4. str.), *felséges — beszédet* (6. str.), *minap — inast* (9. str.); más szempontból, de azért szintén hibáztatom az utolsó rímpárt: *ökre — örökre*. — Jól ismerem Toldit elejétől végig, de mondhatom, hogy hasonló gyöngé, még assonance-számba sem vehető rímekre nem emlékszem; azt pedig bizonyosra merem mondani, hogy az előző 11 énekből annyit együttvéve sem kutathatunk föl, mint a mennyire könnyű szerrel is reábukkantam a XII. énekben.

Arany azonban nemcsak a legkitünőbb rímelő, hanem még inkább figyelmére méltatja a magyar versnek némely belsőbb sajátságait, melyeket elméletileg is ő fejtett ki legelőször és a melyek közé tartozik többek között, hogy a magyar verssor a gondolat követelményei szerint szakad ízekre, és hogy minden vers-íz vagy legalább is minden verssor egymaga különállva is értelmet foglal magában. — Éppen azért a magyar alexandrinus vers legelemibb kellékének mondható, hogy a sor közepén, ha lehet, értelem, de mindenesetre szó végződjkék. De ki mondhatná, hogy a diaeresisnél értelmi megnyugvás van e következő sorokban?

De ily erőt, mint a || mely van e vitézben. (2. str.)

A mire szükségem || leszen, avval tartom. (13. str.)

Csak a legfeltünőbbeket válogattam ki, hogy nagyon is pedáns hírbe ne keveredjem, s mert különben is vannak sorok, melyek az idézetteknel sokkal súlyosabb kifogás alá esnek, mert bennök a hatodik szótag szót szakít ketté:

Toldi György pedig le || süté fejét mélyen,

De ingét is oda || adta barátjának.

De bármily hibás legyen is e két sor, mégis van annyi mentsége, hogy a költeményben akad néhány párja; az igaz, hogy nem sok, az összes tizenegy énekben, az előhangot is beleszámítva, nem több, mint nyolcz; fordulnak elő azonban a XII. énekben olyan gyarló verssorok is, melyek nemcsak Aranynál, de a verselésre csak kevésbé ügyelő költőnél is szembe tűnének, mint:

Akkor az urakhoz fordult a felséges

Király s ekkép tartott hatalmas beszédet. (7. str.)

Mert villogott szeme és iszonyú pogány

Harag sötétellett a király homlokán. (12. str.)

Hiába vizsgáltam végig az egész Toldit, a legnagyobb figyelem mellett sem találtam e két sorpárhoz hasonlókat, a melyekben t. i. oly szoros értelmi és mondattani kapcsolatban álló szavak, minő a jelző és jelzett, szakadjanak el egymástól és kerüljenek külön-külön sorba.

Ha Arany, a forma legnagyobb mestere, ilyen gyors

egymásutánban annyit vét a rím, a metszet, a sor szabályai ellen, bizonyára könnyen támadhat bennünk az a gondolat, hogy mindez nem a véletlen műve. De ha a külalak elleni vétségek nem is győznének meg e föltevés helyességéről, súlyosabb beszámítás alá eső hibák, melyek irodalmunk legfinomabb érzékű kritikusaiknak figyelmét vonták magukra éppen a XII. ének hangjában, jellemzésében, szóval tartalmában, e hibák bizonyára reakényszerítik velem együtt az olvasót is, hogy a költemény utolsó éneke fölől gondolkodóba essék és feltűnő fogyatékoságainak valamilyen magyarázatát keresse.

A XII. éneknek, jobban mondva a költemény befejező két szakaszának hangja ellen Toldy Ferencz emelt kifogást mindjárt a költemény megjelenésekor, midőn a «Magyar Szépirodalmi Szemlé»-ben (1847) Aranynak pályanyertes művét ismertette. A költeményre halmozott magasztalás közben sem tudja magát visszatartani a következő megjegyzéstől: «Szerzőt finom ízlése híven megőrzi ugyan a pórias vagy aljasba sülyedéstől; mégis néhány apróságot változtatva óhajtánánk egy második kiadásban látni. Így a többek között a berekesztésben «a világ ökre» képnék mással felcseréltetését várjuk, mert a hely, ha valahol, itt komoly s méltó gondolatokat kíván.»

Ha a többi kifogásaiban nem is, ebben az egyben nagy igaza van Toldy Ferencznek. Lehr Albert, a ki a «Toldi»-hoz írt nyelvi és tárgyi magyarázataiban a Toldy Ferencz megrovásait sikeresen czáfolja, «a világ ökré»-nek igazolására nem tud egyebet fölhozni, mint hogy: «népies metonymia, melyet csak az elegantián kapkodó hibáztathat»; aztán ilyen példákat sorol föl: *Hat ökrös polgár, négy ökrös gazda, hat ökör jár ki az udvarából* stb. Mintha Toldy Ferencz a megrovott kifejezésnek népies, avagy éppen használatos voltát vonta volna kétségbe? S mintha «a világ ökre» azért, mert népies, már magától érthetőleg oda illenék egy komoly költeménynek záró soraiba, melyen csak kevéssel előbb is pathetikus hang uralkodott?

Különben én már a hibás rímekről szólva, fennakadtam a befejező sorpáron:

De, kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fenmaradt örökre.

E két sor rímjében azonban nem az összehangzást kevesellem (inkább sokallom), mert zenei szempontból a rímpár kifogástalan, hanem igenis megütköztem a rím banális voltán, mert e rímek erősen emlékeztetnek a ponyvahistóriák *talál — halál* és a felköszöntők *harcsa — tartsa* kádencziáira. Sőt, ha már ki kell mondanom, hát kimondom, hogy nekem úgy rémlik, mintha a Toldi berekesztő strophájában a falusi búcsúztatókat irogató Aranyból is maradt volna egy kevés.

Ahhoz az igazán költői képhez, melyet az előhangban rajzol elénk Arany, midőn az őszi éjszakákon égő, tenger pusztaságon át lobogó pásztortűzhöz hasonlítja Toldi Miklós dicső emlékét, bizonyára nem méltók és költői hatásra véle nem is mérkőzhetnek ez utolsó sorok:

Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is odaadta barátjának.
S ha nem ellenkedett senki az országgal,
Örömet tanyázott a víg czimborákkal.
Nem hagyott sok marhát, földet és kincseket,
Nem az örökségen czivódó gyermeket,
De kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fenmaradt örökre.

Nem is e sorokban foglaltatnak Toldi Miklós igazi jellemvonásai, annak a Toldi Miklósnak, a kit a költő úgy akart lelkünkben megörökíteni, mint a jó gyermeknek, a romlatlan föld fiának, a középkori magyar vitéznek (lovagnak) mintaképét, hanem az utolsó előtti strophában:

Így szerette anyját a daliás gyermek . . . .

Rettenetes vitéz támadott belőle,
Kalász módra hullt az ellenség előtte,
Védte az erőtlent, a király, országot
Csuda dolgairól írtak krónikákat.

Ezek a Toldi Miklóshoz igazán méltó sorok; és a költő bátran elhagyhatta volna a költemény legutolsó stropháját, melyre bizonyynyal a symmetriához való túlságos ragaszkodása csábította, úgy gondolkozván, hogy az előhang két strophájának megfelelően a berekesztő résztől is — melyet az elbeszélés tulajdonképeni testétől nemcsak ezen «—» nyom-

dai jelnek kellene elválasztani, hanem az «Utóhang» fölrásnak is — két strophányi terjedelmet követel a műszerkezet arányossága.

Azonban az utolsó énekben a költeménynek komoly, értelmes hangját zavaró végső rímpáron (*ökre — örökre*) kívül más hibáztatni valót is talált Kemény Zsigmond, a ki a költői szépségek kiérzésére Toldy Ferencznél is kiválóbb fogékonysággal volt megáldva.* Kemény ugyanis a Toldi Miklós egyenes jellemével nem igen tartja megegyeztethetőnek e két sort:

Én meg ide jöttem feladni tettemet

S várni vagy kegyelmet vagy büntetésemet. (5. str.)

«Mi tudjuk — úgymond Kemény — hogy Toldi nem ezért indult Nagyfaluból Budára. Az utazás alatt, sőt Pesten sem törte fejét ily szándékon s egyáltalában nem is tőn a véletlen bűn az ő lelkiismeretére akkora hatást, mely miatt sürgetve ösztönöztetett volna e nemére a loyaltásnak. Következőleg vallomása csak az à proposnak ügyes felhasználását tanúsítja. Ildomos fillentés az egész, melyet az ő helyzetében minden elmés lovag csalhatatlanul elkövetett volna; de az Arany Toldijának őszinte és ravaszság nélküli jellege nem hasonlít az à propos-kat felhasználni tudó lovakéhoz.»

Gyulai Pál egyetemi előadásain és Lehr Albert, a ki különben kötelességének tartja az Aranyak akár műalkotására, akár nyelvére eső legcsekélyebb foltot is lemosni: a Toldihoz írt magyarázataikban igyekeznek Kemény kifogását megczáfolni. Az igazat megvallva, magam sem tartom valami nagy bűnnek azt, a mit Toldi az idézett két sor elmondásával elkövet, de annyi bizonyos, hogy Miklósnak a király előtt tett nyilatkozata, mentegetődzése mindenesetre csak mesterségesen illeszhető bele a Toldi jellemébe, és tagadhatatlanul némi érdességet alkot a jellemnek különben kristálytisza felületén, melyet, ha Kemény Zsigmond éles szeme észrevett. bizonyára nem a kákán keresett bogot. — Szóval e két sorra reáfért volna egy kevés csiszolás, a mikor aztán a rosszakarat sem akadhatott volna fenn rajta.

* Kemény Zs. Tanulmányok. Kiadta Gyulai Pál II. köt. 147—191. lap.

Van ennek a talán nagyon is apróra bonczolt XII. éneknek még két sora, melyek nem annyira a kritikusokat, mint magát a költőt akasztották meg és a melyekről Arany bizonyára jobb szeretne volna, ha soha ki nem siklottak volna a tollán. Azon két stropha közül, a melyeket «Utóhang»-nak neveztem, az első foglalja magában e sorokat:

Nem is lön asszonynyal tartós barátsága
Azután sem lépett soha házasságra.

E két sor majd hogy útját nem vágta a Toldi szerelmének, de legalább is akadályozta és késleltette, a mint azt Arany maga vallja a Toldi szerelméhez írt előszavában. Nem sok megfontolás mutatkozik tehát e két sorban és talán ha higgadtabb megfontolás vezetí Aranyt e két sor papírra vetésekor, valószínűen előre is belátta volna, mennyi zavar-
nak lesz majd kútforrása e hely. Mert azt bizonyosra vehetjük, hogy a költőnek már Toldi írása közben is eszében forgott az egész mondának a feldolgozása, a mi mellett elég tanúság, hogy a Toldi megjelenése után azonnal hozzá fog Toldi estéjéhez.

Az olvasó bizonyára már türelmetlenül kérdi, hová akar mindez vezetni? Mire való volt engem fáradságos úton végig kísérnie, a míg én a Toldi XII. énekéből összebongésztam a hibás rímeket, kiszedegettem a zökkenős verssorokat és egybegyűjtöttem minden kifogást, a melylyel csak ez ének hangját és tartalmát valaha illették?

Mindezzel én azt a meggyőződésemet akarom kétségte-
lenné tenni és az olvasóra is mintegy reákényszeríteni, hogy a XII. éneknek külalakbeli fogyatékoságait és tartalmi hibáit nem tulajdoníthatjuk csupán a véletlennek, hanem magyarázatát kell keresnünk. A magam részéről nem tudok jobb magyarázattal előállani, minthogy Arany, köztudomás szerint, Toldit pályaműnek szánván, kénytelen volt a sürgős határidő miatt költeménye végső részét elhamarkodni, sietésében a versek utolsó csiszolásáról, a legtalálőbb hang megválasztásáról, az apróbb jellemvonások harmonikus egyeztetéséről lemondani.

E föltevésében csak megerősít a költő sógora, Ercsey Sándor, a ki Arany János életéből (Bp., 1883.) című művé-

ben érdekes megjegyzéseket ad elő a Toldi készüléséről, de a kinek könyve csak akkor került kezembe, mikor fejemben már rég megfogamzott a föntebb kifejtett hypothésis. (E sorok külső egymásutánja különben belső gondolatmenetemet is híven tükrözi.)

Ercsey szerint ugyanis Arany hivatalos teendői miatt a Toldi megírására csak az éjjeli és kora reggeli órákat, azokat is úgyszólván csak lopva fordíthatta; a mű az 1846. év nyarán készült, aránylag igen rövid idő alatt. S e rövid időből is sokat elrabolt az, hogy a tőszomszédban lakó csizmadiának legényfia ugyanazon nyári éjszakákon, alig néhány lépésnyire Arany dolgozó szobájához, késő éjjelekig fújta a klarinétot, a mi az Arany türelmét gyakran nehéz próbára tette és őt vérig boszantotta. (I. m. 38. l.)

Nem a mindenáron hypothésis-alkotás vágya vezetett e sorok írásában, hanem hogy valami csekélységgel én is hozzájáruljak a Toldi megszületése külső körülményeinek ismertetéséhez és a költemény némely részletének méltányos megítéléséhez; és ugyane szempontokból fejezem ki azt az óhajtásomat, vajha Aranynek még élő hozzátartozói, jó barátai és költőtársai, a kik talán e tárgyban bizonyosabbat tudnak, nyilatkoznának föltevésém helyessége vagy helytelensége felől.

KARDOS ALBERT.

ÉSZREVÉTELEK KARDOS ALBERT CZIKKÉRE «TOLDI XII. ÉNEKÉ»-RŐL.

Folyóiratunk egyik belmunkatársa cikkíró utolsó sorai által felhivatván az észrevételre, pótlásúl ezt írja. Arany a Toldi XII. énekét gyorsan írta, mert köztudomásúlag pályamű levén, 1846 deczember közepére be kellett fejeznie, hogy az akkor igen hátrányos póstaviszonyokat is tekintetbe vévén, a munka idejében érkezék Budapestre, a pályázatra. A pályaművek 1847 január legelején kiadattak a bírálóknak s ezek már január 23-án kihirdették az eredményt, mely *Toldit* jelölte ki győztesül. Erdélyi János aznap rögtön ír Aranynek és tudósítja őt győzelméről. (L. *Arany J. hátrahagyott iratai és levelezései* III. k. 30. l.)

Miért fordított Arany az utolsó énekre kevesebb gondot, mint a többire, azt a sietségen kívül még más körülmények

is megmagyarázzák, melyekre nézve a hivatkozott levelezés 22. és 23. lapjai adnak kellő felvilágosítást. Arany ugyanis ekkor hivatalos teendőin kívül ezer más irodalmi tervvel volt elfoglalva, melyek mellett *Toldi* csak melleleg — magánszorgalomból — készült lassacskán mindaddig, míg a pályázati határidő a költőnek körmére nem égett. Szilágyi Istvánnal rengeteg terjedelmű munkásságba fognak. Sophoklest, Platot, Aristophanest, főleg pedig Shakesperet olvassa s részben fordítja Arany, ezenkívül Szilágyi egy *Zrínyi* című drámáját is fésülgeti, inkább a maga dolgát hanyagolván el kissé, mintsem tekintélyes barátja iránt legyen késedelmes.

Hogy aztán a XII. ének miért maradt úgy s miért nem simítottatott át a különben oly gondos Arany által, arra is felel a *Levelezések* 59. és 67. lapja. Petőfi ugyanis ezt írja új barátjának: «Hallom, visszakérted *Toldit*, *javítani* vagy mi. (Arany maga is írja Szilágyinak, hogy *Toldin* itt-ott javítani akar.) *Ugyan minek?* Hanem ha már ott van, legalább iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarabb kinyomhassák s aztán *hadd bámulhassa két ország!*» Azonban Aranyt e dicséret se szédítette volna meg, bizonyosan átjavítja a bírálók által is kifogásolt helyeket (az egy «ökre-örökre» kivételével, melyben nem engedett), ha az ápr. 17-iki tűzvész Szalontát le nem égeti. E hangulat, mely Aranynak Petőfihez írt ápr. 21-iki levelében tükröződik, nem volt alkalmas az aprólékos javítgatásokra, de meg a leégettnek most már minél előbb pénz is kellett, azért ment *Toldi* úgy a hogy s Petőfi gondjai alatt végre június végén kikerül sajtó alúl. (79. lap.)

A nagyon is népies kifejezések meghagyását ismét megmagyarázza Petőfi néhány levele s különösen a 64. lapon olvasható, melyben elragadtatását fejezi ki a fölött, hogy mikor *Toldi* alszik, a nyál folyik szájából. («Ezért sokan le fognak köpni, de én megcsókollak».) Hogy változtatott volna ezeken Arany, mikor Petőfinek meg épen ez tetszett legjobban. Ezek az okok tehát, melyek miatt a XII. ének olyan, a milyen.

A BETEG KIRÁLY.

(Greguss Á. meséje.)

Greguss Ágostnak 1878-ban, az Athenæum kiadásában megjelent «Meséi» között van egy, «A beteg király» című darab, melyet, mint nagyon is párhuzamosnak nevezhető művet egy 1799—1873-ig élt holland költő, P. T. Helvetius van den Berg

«A boldog» (De gelukkige) című költeményével szembeállítva óhajtók bemutatni. (Ez utóbbi megjelent egy «Proza en Poëzie, bij A ter Gunne te Deventer» című kötetben.) Mindkét költeménynek tárgya az, hogy egy király megbetegedvén, egy bizonyos csoda-doktor azt tanácsolja neki, hogy ha meg akar gyógyulni, egy magát boldognak hirdető ember ingében aludjék egy éjjel. Hosszas keresés után találnak is udvaronczi egy ilyen magát boldognak tartó embert, de a kiről inget lehúzni a király számára nem sikerül, azon egyszerű okból, mert inge nincsen.

Hogy honnan vette Greguss e tárgyat, ő maga nem említi, de nagyon valószínű hogy nem a saját találmánya. Igaz ugyan, hogy a melyik meséhez Greguss a tárgyat máshonnan vette, e körülményt ő maga, rendesen felemlíti és pedig vagy beleszöve magába a mesébe, mint a hogyan ezt «Az orosz-lán és szamar meséje» című darabnál teszi, egyenesen megnevezve Lachambeaudie francia író, kitől tárgyát kölcsönzi, vagy «A toll meséje» című darabnál, hol az utolsó versszakban nyíltan bevallja hogy: «e tollhistoriát Britanniából hoztam át»; vagy pedig a margón jelzi a forrást, melyből merített, mint p. o. «A patkány házassága» című darabnál, melyről megjegyzi, hogy «az angol udvarnál élt breton Marie de France meséje a XIII. századból, mely azonban csak egy hindu eredetinek a változata»: mindazáltal én a fentebb említett «A beteg király» című mesét, bár a forrásra utaló megjegyzés nincs beleszöve, sem a margón nincs jelezve, nem tartom eredetinek, avagy a nagy szellemek pusztá találkozásának.

Ez utóbbi feltevésnek a tárgy szembeszökő azonosságán kívül ellene szól maga a kidolgozás is, mely a holland írónál sokkal természetesebb, közvetlenebb s egyúttal költőibb s ha közös forrásból való merítésről lehetne is szó, az utóbbiét sokkal eredetibbnek kell mondanunk. De beszéljen maga a mese, mely Gregussnál röviden a következő: Szamarkand jó királya számos év óta várja nyavalyája jobbrafordulását. Az orvos urak szereit, javas asszonyok kuruzslása s bűbajos asszonyok ráolvasása után egy férfiú, a bölcs Ukkabor remete, volt még hátra, ki megvizsgálván a királyt, azt mondja, hogy: «egyszerre kigyógyulnál, mihelyt egy oly alattvalódnak üngét felöltni nem átallanád, a ki boldognak hirdeti magát». Nosza a porosz-

lók s inasok fölkatják a várost, de a boldog embert föl nem lelhetik. Majd a falvakat, a vidéket kotorják fel, de a siker kudarcznál nem egyéb. S már épen haza készül az ingyen keresők hada, midőn egy rozzant putrihoz érnek, melynek bel-sejéből dana hangzik ki, olyan imádság, ének féle, melyben egy félig csupasz ember így dalol: «hálám vegyétek óh egek, hogy boldogságban élhetek». Majd elmondja e szegény, hogy ő boldog, mert van erős karja, egészsége, jó gyermeke, felesége, feleivel békében él s egyébre nincs szüksége. Ekkor az inasok bemennek hozzá, ingét kérik tőle, ki erre megütődve kérdi hogy: «hát üng is kell a boldogsághoz?» Erre a kétkezdők bemennek a putriba, felkutatják, de inget nem találnak sehol. Szomorúan térnek vissza urukhoz a királyhoz, jelentve hogy találtak egy boldog embert, de annak nincsen ünge. Ezt így elbeszélve kivonja Greguss a meséből a tanulságot, t. i. hogy «némely bajoknak nincsen gyógyulások» s a király soha le nem veti királyi üngét és királyi gondját. Másik tanulságként még azt vonja le a meséből hogy: «kevés a boldog, fájdalom, igaz, az sem vagyon s hatalom által az». Így Greguss.

A holland költő azon kezdi, hogy pár századdal ezelőtt élt egy hatalmas, népe által szeretett fejedelem, kinek bár ellensége nem volt, a királyi pálcza mégis ingott kezében s fején nehéz volt a diadém. A betegágy volt trónja. Egész sereg Aesculáp sürgött-forgott körülötte hónapok óta consiliumokat tartva, de hiába; hanem azért a barbár korban, a mikor az orvostudomány még nagyon fejletlen volt, az orvosok már jól értettek ahoz, hogy egymással békében éljenek, hogy szép kocsikon járhassanak. Mikor pedig már-már agyon curáltak a királyt, véletlenül egy arab doktor utazott át a király székvárosán, Brám Olipohok, ki az udvari orvosokra nagyon rossz napokat hozott, a miért ezek nem is késtek őt a király előtt minél jobban befeketíteni, míg aztán egyszer vége szakadván a király türelmének, mind elűzte udvarából az orvosokat. Az arab doktort elhívják az udvarba, ki kezében egy aranyba foglalt varázsbottal s egy ezüst szelenczével bemegey a királyhoz, megtapogatja, megkenegeti s végül azt mondja, hogy egyetlen orvosszer betegsége ellen, ha egy éjen át egy boldog ember ingében alszik. Ha csak ez kell, mond a király, úgy már is meggyógyultam s az arab doktort

gazdagon megjutalmazva, érdemrenddel, gyűrűvel s arczképével megajándékozva bocsátja el, akár csak egy modern fejedelem tenné. Nagy vetkőzés kezdődik aztán. Legelőbb is a király főembere veti le ingét, benne is hál egy éjet a király, de mit se használ. Jön a második, harmadik stb. főember, kik mindannyian boldogoknak látszanak, de hajh! ingök megczafolja e feltevést. Gyászt ölt az ország, az udvar kórházzá lesz, az udvaroncok betegvigasztalókká, csupán a trónörökösnek nincs szüksége vigasztalásra, mint a hogy ez világ kezdete óta minden trónörökössel így szokott történni a király betegsége esetén. Most jön aztán a nagy bonyodalom; a főemberek kezdenek mentetetődzni, azt mondva, hogy a csoda-doktor megcsalta a királyt, mire ez azzal vág vissza, hogy a főemberek hazugul boldognak festették magukat s az országot ő előtte. Végre is megunva a király, hogy már vagy háromszáz éjszákát idegen ingekben átizzadott: szétugrasztja főembereit, hogy bárhonnán, ha putriból is, de fogjanak neki egy boldog embert s hozzák el ingét. A főudvarmester legott útnak ered, összeszed egy csomó szennyes inget, a mi ugyan nem valami kellemes foglalkozás, de hát mire nem képes egy udvaronc! ? Sikertelenül végig próbálván a király egy csomó szurtos inget, egyszer csak a főudvarmester egy szennyes kis utcának sarkán talál két egymással beszélgető szegény embert. A mint fel se véve őket elhalad mellettök, ily párbeszéd üti meg füleit: «hidd el János, én oly boldog vagyok a milyen csak egy ember lehet; van jó feleségem, egészséges gyermekim, nincs ellenségem, s bár sokam nincs, de azért van elég s száz tallérért sem cserélnék egy gazdaggal.» Az udvaronc e szavak hallatára csupa füllé válik s megszólítja az illetőt: «Hallod-e barátom! nem önámítás-e a mit mondasz, boldog vagy-e igazán?» Erre kifejlődik közöttük egy nagyon érdekes párbeszéd s mikor az udvaronc meggyőződik arról, hogy itt egy igazán boldog emberrel van dolga, kérésre fogja a dolgot s nagy gazdagsággal kecsegtetve, a királyi udvarba csalja. A mint az udvarhoz közelednek, az udvaronc már messziről kiabál örömeiben, hogy fogott egy boldogot, ki inkább is a kíváncsiság által vitetve, követte az udvaronczot. Lesz erre nagy öröm a királyi házban, a szegény ember nem is megyen, hanem viszik, míg az udvaronc kiabálja hogy: «meg van mentve a ki-

rály!» Egyenesen a király ágyához viszik s a szegény ember nagy álmélkodására kezdik leszedni róla gunyáját; de óh! lábok gyökeret ver az ijedtségtől, a boldogság gyermekén *nincsen ing*. S ezzel véget ér a holland költő műve, elmellőzésével mindennemű tanulság kierőszakolásának, a mi a drámai mozgalmasságú s kitűnően sikerült jellemképeket szolgáltató költemény hatását csak agyonüthetné.

A tartalom e rövid kivonata után is könnyű belátni, hogy úgy a felfogás eredetisége, mint a kidolgozás drámaisága, keresetlen, nemes egyszerűsége, nem is említve a nyelv- és a verselés szépségét, az elsőbbséget határozottan a holland költő művének ítélik oda. Az is meg lehet, hogy mindketten egy harmadik közös forrásból merítettek, de hogy az 1799-től 1873-ig élt holland költő, ki mint vigjáték-író honában az elsőik közé számíttatik nem ismerte a Greguss 1878-ban megjelent költeményét: az bizonyos. Tanulságos volna a kettőjüknek közös forrásul szolgáló eredetét felkutatni, mely határozottan keleti származásra vall. Vagy talán e tárgyat Greguss csak mint adomát hallotta vagy olvasta valahol jóval feldolgozása előtt, s így, a mi a legnagyobb geniekkal is megeshetik, a máshonnan vett tárgyat nagy sokára a saját találmányának képzelte?! Az sem lehetetlen azonban, hogy Greguss az enemű költeményekben rendkívül gazdag holland irodalomból, talán egyenesen P. T. Helvetius van den Bergtől vette tárgyát.

SZALAY KÁROLY.

A «PESTI MAGYAR TÁRSASÁG» ÉS BESSENYEI.

A 90-es években a magyar nemzeti nyelv ügye az ifjuság érdeklődését is felköltötte. A különböző iskolákban nyelvművelő társaságok alakultak. Az ifjak az önképzés eszközeivel igyekeztek helyreépíteni az iskola, a társadalom és a szülei ház mulasztását. Sopronban az ev. lyceumi magyar társaság, — mely nem régiben ülte meg fennállásának századik évfordulóját, kiadván ez alkalomból Kovács Sándor, theol. hallgatónak a száz év történetét tartalmazó monographiáját,* — Kis János

* A soproni ev. lyceumi magyar társaság története 1790—1890. Írta Kovács Sándor, theol. hallgató, a társaság tagja. Sopron. Kiadja a Magyar Társaság. 1890.

indítványára öt taggal 1790 márcz. 20-kán alakult meg. Az öt közt volt Németh László is, ki — tudtommal — az európai államok statisztikáját első írta meg magyar nyelven* s ki tanulói pályájának bevégezése után is Kis Jánossal együtt, mint ú. n. «érdemes társ» vagyis tiszteletbeli tag a legmelegebb pártfogásban részesítette a társaságot. A nagyenyedi kollégium növendékei, valamint a pesti ifjuság követték a soproniak példáját. Az egyetemi hallgatók körében 1791-ben alakult meg a «pesti magyar társaság».

Önképző-társulatok voltak ezek; de egészen más szempont alá esnek, mint a modern iskolai önképzők. Politikai missziót végeztek abban a korban, midőn a nemzeti nyelvet jogaiba kellett visszahelyezni. S épen mert politikai jelentőségük volt: bölcsőjüket a legjelesebb hazafiak és ama vármeigyék vették körül, melyek a nemzeti aspirációknak részint kezdeményezői, részint gyámolítói valának.

A soproni öt lelkes ifjút Péczeli és gr. Széchenyi Ferencz támogatták törekvésökben. Péczelihez fordult Kis János tanácsért s az ő kezébe tette le a szent fogadást, hogy «első gondjainak egyik tárgya mindenkor anyai nyelve fog lenni és sokkal nagyobb buzgósággal kívánja azt ezután tanulni, mint ennek előtte».**

A «pesti magyar társaság» részére Szabolcsvármegye, valamint a Hajdú-városok pénzbeli segílyt ajánlottak meg; Vályi András, a pesti egyetemen a magyar nyelv tanára, folyamodott az országgyűléshez, hogy kieszközölje a társaság részére a kir. privilégiumot s számos író nemcsak erkölcsileg támogatta az egyetem jóratörekvő fiatalságát, hanem active is közreműködött velök a nemes czél elérésében.

A *Politikai irodalom Magyarországon* című művemben (596—601. l.) az akkor rendelkezésemre állott adatok alapján lehetőleg részletesen leírtam a pesti m. társaság alakulásának és rövid működésének történetét. Bemutattam a többi közt a társaság történetére vonatkozó négy röpirvet, valamint Vályinak fennebb említett, nyomtatásban is megjelent folyamódványát s végre gr. Cziráky Antal joghallgatónak, a későbbi

* Az európai nevezetesebb országoknak rövid leírása Németh László a sopronyi és erdélyi m. társaságoknak tagja által. Soprony, 1795.

** Kovács Sándor i. m. 7. l.

jeles közjogi írónak, a társaság elnökének, emlékbeszédét II. Lipót felett.

«Hogy kik voltak a társaság tagjai, — ezt írom a többi közt idézett művemben, — erre nézve a pesti m. társaság szervezeti szabályait magában foglaló *Nem magyar, a ki nem örvend* című írat felvilágosítással nem szolgál. A kérdéses íratban ugyanis az áll, hogy «a többi érd. ifjú tagok neveit, minthogy ki nem adják, munkáik alatt lehet kitanulni». Úgy de mivel az ifjú urak munkáiról sem tudunk semmit, kivéve a Cziráky fennebb említett gyászbeszédét, nevök is homályban maradt volna az utókor előtt, ha Fejér György 1850-ben a pesti egyetemen tartott beszédében, valamint Pauler *Adalék*-jaiban föl nem eleveníti emléköket. Tőlük tudjuk meg, hogy «a társaság munkálkodásaiban az idősb honfiak közül Bessenyei György és Kács István nagyváradi egyházmegyei áldozár, a nagyreményű ifjak közül pedig Jankovics Miklós, Horváth János, Csepcsányi Gábor, Ürményi Miksa stb. vettek részt».*

Nem régiben sikerült megtalálnom a pesti m. társaság egy kiadványát,** mely amellet, hogy újabb adalékokat szolgáltat a társaság történetéhez, abból a szempontból is rendkívül érdekes, hogy Bessenyei György irodalmi működésének egy olyan részletét világítja meg, mely eddigi életíróinak figyelmét kikerülte.

A kik az említett füzetbe irtak, azok bizonyára tagjai is voltak a társaságnak s így az ifjú tagoknak Pauler, illetőleg Fejér által közlött névsorát ki kell egészítenünk: Simonyi Pállal, Paukovics Mártonnal, Sági Károlylyal, Károlyi Ferenczczel.

Ezek közül a Parnassusra egyik sem jutott fel. A szépreményű ifjak irodalmi téren nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Gr. Cziráky Antalban, — ki első irodalmi kísérleteit magyar nyelven írta s ki az említett kiadványban is magyar verssel örökíti meg a «királyi főherczeg nádorispánynál tartott éjszakai víg mulatságot», — szintén csalódott a közönség annyiban, a mennyiben tudós műveit egytől-egyig latinul írta. Az egy Horváth János, a későbbi fejérvári

* Ballagi Géza: A polit. irod. Magyarorsz. 598. l.

** A pesti magyar társaság kiadásainak első darabja. Fél kötet. Pesten. Nyomt. Trattner Mátyás betűivel. 1792. 8-r. XII+164 lap.

megyés püspök, — ki valószínűleg mint pozsonyi klerikus csapott fel a pesti egyetemi ifjak munkatársául, — maradt hű egész életén át a Múzsákhoz s a nemzeti nyelvhez, számos magyar könyvvel gyarapítván a kath. egyházi irodalmat. Horváthon kívül még Csepicsányi, mint kegyesrendi pap adott ki egy verses könyvet 1796-ban *Hasznos Mulatság* cím alatt.

Az egyetemi ifjak emlékkönyvének tartalmát — mert kiadványukat ezzel a modern elnevezéssel jelezhetjük — az írók közül Kács István váradvelencei plébános egy hosszabb mulattató cikkel s Bessenyei György három verssel gazdagította.

Kácsnak ismert neve volt nem mint írónak, hanem mint a clerus mozgékony, reformokért lelkesülő tagjának. Ez a heves vérű pap folyamodott a nagyváradi egyházmegyei papság nevében és megbízásából az országgyűléshez és a felséghez a célból, hogy rendeztessék a congrua s hogy a parochusok előléptetése ne csupán a püspökök önkényére legyen bízva, miután Magyarországon az egyházi beneficiumok osztogatása a királyt is, mint legfőbb kegyurat, megilleti.¹

Bessenyeiről életírói azt tartják, hogy kovácsi magányában dolgozott ugyan; de itt készült művei közül alig bocsátott valamit nyilvánosságra; általában életének eme szakára eső irodalmi munkásságáról sok részint téves, részint hiányos adat hozatott forgalomba.

Toldy azt írja, hogy a kovácsi remete pusztai visszavonultsága idején csakis a *Dicső árnyékok, melyek fels. kir. ő hűségének József Antalnak áldoznak* cz. művét nyomatta ki.² Széll Farkas ezzel szemben kimutatja, hogy az említett művecskét nem a Kovácsiban élő Bessenyei írta, a miről meggyőző maga a címlap, melyen szerzőül *ifj. Bessenyei György* van feltüntetve; már pedig a volt testőr Bessenyei magát ifjúnak soha sem írta, mert nálánál idősebb György nevű tagja a családnak az ő idejében nem volt; tehát más Bessenyei-családbeli ifjú ember szárnypróbálgatásáról lehet csak szó.³

Ballagi Aladár szerint ugyanazon időben Bessenyeitől a

¹ S. Kács: *Supplices parochi. Pestini*, typ. F. Patzko. 1790.

² Toldy: *A magyar költészet kézikönyve*. 1855. i. 358—366. *Magyar költők élete*. I. 169.

³ Széll F.: *A nagybesenyői Bessenyei-család tört.* 101. l.

«Dicső árnyékok»-on kívül még egy «gyászoló versezet» jelent meg a Magyar Kurir 1792-dik évi folyamában (475. l.) «dicsőült emlékezetű felséges II. Leopold halálára».*

Závodszyk meg abban a véleményben van, hogy Bessenyei tolla a nyolczvanas évek elejétől hevert, mintegy 15 évig volt néma és 1794-ben, hűségesebben 1801-ben szólalt meg ismét.**

A tény mindezekkel szemben az, hogy *Bessenyei 1792-ben törte meg hosszas hallgatását, midőn a pesti egyetemi ifjak hazafias buzgalmtól elősegítendő, az általuk közrebocsátott emlékkönyvbe három versét közzé tette.*

Az egyiknek czíme: «Felséges második Leopold királynak szomorú halálát gyászoló versezet». Ugyanez jelent meg — a mint arra először Ballagi A. tett bennünket figyelmessé — a Magyar Kurirban is. Minden során az uralkodóház iránti hűség vonul végig; mert Bessenyei loyalis maradt élte fogyáig, még akkor is, midőn a cenzurához benyújtott iratai miatt mint veszedelmes embert a kancellária hatósági felügyelet alá helyezte.

Másik versében, — melynek czíme: «Minden el múlik: a fel maradandó nevet, és az örök életet a lélek, és a virtus szülik», — philosophál a világ mulandósága felett. Minden elmulik; csak a lélek, a szellem örök:

«Kőrakás légyen az, vagy vasból készített
Falrakás, ólommal öszve elegyített,
Vagy Apelles maga azt akit szépített,
Hozd elől; az óság olyt is semmivé tett.
Királyi székeknek fényes palotái,
Király személyének kivarrott szobái,
Szintügy elenyésznek, mint a kalyibái
Koldúsoknak, ha eltelnék az órai . . . . .
Órizd mi megmarad örökre: a lélek,
Virtusnál állandóbt soha nem reménylek,
Mind múló, mit szemmel akár hol szemlélek,
Örökké virtusom s lelkem után élek.»

Ép úgy visszatükrözik e sorok a költő akkori lélekállá-

* Ballagi A.: A m. k. testőrség tört. 119. l.

** Závodszyk K.: Bessenyei György. 57. l.

potát, mint ugyanott «A remete» cím alatt közlött költeménye. Midőn egy remete életét hangulatteljes sorokban leírja, mintegy saját életével ismerteti meg olvasóit. Hiszen ő is, mint a remete, «lakozék egy pusztában, aholott könyveivel, gondolataival és a néma természettel tölté idejét, élvén azért csak, hogy még meg nem halhatott, magán szánakozva, a világon nevetve.»* Egészen ráillik, amit a remete szájába ad:

«Én magános életemben Minden szerencsém teszem,
Egyedül való létemben Van bátorságban részem,
Senkit meg nem sértek szóval, Sem tettemmel, sem beklyóval.
Én ártalmára nem vagyok, Mindennek békét hagyok.
Hajnali álmomból költnek Társaim a madárcák;
Ők szökdecselve fütyölnek, Kékek, feketék, tarkák,
Egész kedvem feltalálom, Énekemet hangicsálom
Az Úr nevében napunkat Kezdjük s tesszük dolgunkat.....

Kis kertescskémbe ültetett Plántámnak szívem örül,
Hogy harmattal frissített, Felhányom töve körül
A földet, s addig fáradok, Míg dolgomban megizzadok,
Megadom minden munkáját, Kigyomlálom dudváját.....

Oszt a napnak több részében Könyvet veszek kezembe
Olvasok Pál levelében, Megnyugszom életemben,
Mig az alkonyodás eltel S minden nyugalomára kel,
Akkor ismét harangozok, Az Istennek áldozok.
Még nappal könyoszolyámra Fűvet hordván, már most kész,
Gondom volt puha párnámra, Melyen nyugalomam lész,
A holdvilágnál vetkezem, Palástom testemre teszem.
Minden kedvem feltalálom, Elnyom az édes álom.»

Minthogy Széll Farkas — mint fennebb említém — a 90-es évekből egy *ifjabb* Bessenyei Györgyöt is ismer s mint-hogy ép egy ifjúsági kiadványban fordul elő Bessenyei György neve, mint munkatársé: föltehető a kérdés, valjon ez a Bessenyei György melyik: az öreg-e vagy a fiatal?

Egészen világos azonban, hogy az öreg. Minthogy ugyanis a pesti társaság kiadványában Bessenyei György névaláírásával közlött s fennebb említett «gyászoló versezet» ugyanaz, a mi a Magyar Kurirban is megjelent s minthogy kétségtelen,

* Magyarorsz. törvényes állása. 2. l.

mikép ez utóbbi az író Bessenyei tollából származott: természetesen a pesti ifjak emlékkönyvében a «B. (Bessenyői) Bessenyei György» neve alatt közrebocsátott többi poéma sem lehet másé, mint az övé. De költeményeinek tartalma, irálya is egész határozottsággal rávall a valódi szerzőre.

Az a körülmény, hogy még a magát hallgatásra kárhóztatott kovácsi remete is kezébe vette a lantját s a pesti magyar társaság felhívásának engedve, verseivel ismét a nyilvánosság elé lépett: mindenestre azt mutatja, hogy a pesti egyetem ifjainak hazafias törekvése meleg viszhangra talált a nemzet jobbjaival.

BALLAGI GÉZA.

MÉRT BUJDOSOTT VÖRÖSMARTY 1849-BEN?

Szabadságharcunk leveretése után Vörösmarty is bujdosásnak indult Bajzával együtt. Bajzának még esetleg lehetett oka erre, néhány forradalmi színezetű költeménye miatt, de Vörösmarty bujdosásának okáról eddig sejtelve sem volt az irodalomtörténészek. Legalább életírója, Gyulai Pál, semmikép se képes indokolni e tényt, mert Vörösmarty sokkal komolyabb ember volt, hogysen csak azon számításból, hogy mások által tartassa el magát (mint akkor igen sokan tettek), foglalkozott volna a bujdosással, mint divatos kenyérkeresettel. Az sem elég indok, hogy Vörösmarty a kegyelmi törvényszék bírója volt, mert hisz ez intézménynek csak egyetlen ülése volt s az is felmentéssel végződött, de meg Vörösmarty ép azon korábbi országgyűlési szavazatával, melyért Petőfi versben támadta meg, a conservatív párt híveül mutatkozott s általában annak is tartatott. Hogy őt az osztrák kormány is ilyennek tartotta, bizonyítja az is, hogy Batthyányi Kázmér összes javai lefoglalása alkalmával 1849 végén, a gróf által Vörösmarty számára adományozott 500 forintnyi évjáradékot, mint e jószágok terhét, szó nélkül fizettette ki a költőnek — halálaig. E «jó vélemény» jórészt Petőfi ösmert támadásának volt köszönhető az olasz háború megszavazása alkalmával.

Egy régóta lappangó okmány előkerülése világot vet e körülményre. Vörösmarty 1849 április havában Debreczenben részt vett mint képviselő az országgyűlés tárgyalásaiban s bár a trónvesztést kimondó április 14-iki ülésen nem is volt jelen, április 5-én aláírta «*A radikál párt programja*» című okmányt, melynek három pontjában a trónvesztés kimondása benne foglaltatik. E három pont így hangzik:

«1. Egy és oszthatatlan Magyarország, *teljes önállással és függetlenséggel.*

«2. *Magyarországnak demokrata köztársasággá alakítása.*

«3. E magas célok elérése végett, *elvetvén minden félrendszabályt, elhatározott, bátor politicának követése.*»

A 122 aláírású okmány élén Ujházy László és Horvát Boldizsár állanak. Az ív első hasábján 17-ik helyen áll e név «Vörösmarty Mihál m. k.» ismert aláírásával.

Ez egyetlen aláírás miatt kellett Vörösmartynak bujdosnia, szerencséjére azonban ez okmány teljesen biztos kézben volt.

U.

Gróf Károlyi Klára, néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele. Ismerteti Brázay Fános, mezőpetri-i plébános. Nagy-Károly, 1890. 8-r. 34 lap.

A czimben említett két levél egyikét gr. Haller Gáborné Károlyi Klára, testvéröcscséhez, gr. Károlyi Ferenczhez írta, azon alkalomból, hogy férje 1723 végén váratlanul meghalt.* E levél, mely 1724 febr. 9-dikén kelt, s eredetije a Károlyi-nemzetség levéltárában őriztetik, csekély érdekű, mert jóformán egészen tartalmatlan. Annál tanulságosabb a másik, mely 1748 május 2-dikán kelt, s Pál Imre szent-Ferenczrendi tartományi főnökhöz van intézve. Másolata Nyitrán van meg, s már 1886-ban egész terjedelmében közölte Vágner József kanonok «A nyitrai egyházmegyei könyvtár kézíratai és régi nyomtatványai» című becses gyűjteményében.

E második levél Pater *Kelemen Didák* istenes életéről

Haller Gábor kerellőszentpáli sírjáról s Károlyi Klára csodás meneküléséről bőven ír Ribiczey Aladár a *Magyar Állam* 1890 aug. 31-diki számában.

szól, s valóban mód nélkül érdekes. A ki írja, Károlyi Sándor leánya, vagyis tagja azon főúri nemzetségnek, mely a katholicismus terjesztésében túlszárnyalt minden más családot. A kiről szól, ugyanoly szerepet vitt Tiszántúl, mint Torna, Abauj és Gömörben *Hirkó Páter*, ki szinte legendarius alakká vált.

Hirkó Páterről fenmaradt a mondás: nem engedek még a herkópáternek se! E szólamot Szilágyi István, ki egyébként tisztában van a dolog történeti oldalával, a *Herr Gott Vater* magyaros torzításának tartja. Jókai, nem sokat törődve a történelemmel, Herkópátért a *Bálványosvárban* megtette székely ős-istennek. Szerintem az a mondás «a vérrel híres» «Hirco Pater» emlékét tartotta fenn, ki Tornamegye székhelyén fejszével kezében foglalta el a református templomot, 1671-ben.*

Páter Kelemen Didák nem járt dragonyos assistentiával; de csendes működése mélyebb nyomokat hagyott, mint a Hirkó Páteré. Nyirbátorban, hol szerzetházat és templomot építtetett, nem maradt fenn róla traditio a nép ajkán. Annál inkább ismerik Miskolczon, hol rendházat alapított. Egy alkalommal iszonyú tűzvész dúlt a városban. Erre Kelemen atya magához vette az oltári szentséget, s a merre csak ment, a tűzvész azonnal megszűnt. Efféle néphagyományok maradtak fenn róla Miskolczon, hol «in fama sanctitatis» halt meg 1744-ben. «Mint boldogítottnak (beatificatus) most is látszik a miskolczi sírboltban rothadatlan teste» — írta róla Szirmay,** 1809-ben. Egykorú arcképe a miskolczi minoriták refectoriumában függ, melyet Brázay úr műve élén fényképben mutat bc.

Kelemen Didák nevezetes alak művelődésünk történetében. Eddig csak annyit tudtunk a tiszántúli egyházi viszonyokról III. Károly korában, hogy azon a vidéken a Károlyi-család állította vissza annyira a mennyire a katholicismust. Most, Károlyi Klára leveléből apróra megismerjük nemcsak a katholicismus azon időbeli állapotát, hanem azt is, hogy ki vitte keresztül a Károlyiak akaratát?

Még 1710-ben Tiszántúl «majd csak nevezettel volt pápista, a ki megmaradott is a hitben, semmi anyaszentegyház-rendtartásának s ajtosságának még híre sem hallatott, nem hogy láttatott volna ezen Tiszán innen való földön» (tudniillik Tiszántúl). Egész Biharmegyében csak Nagy-Váradon, Szabolcsban Kis-Várdán, Szatmárban Nagy-Bányán, Ugocsá-

* Szomorú üldöztetése s számkivetése Szőnyi N. Istvánnak, a tornai ecclesiából. — Szőnyi N. István: Mátyrok Coronája. Norinberga. 1727. 315—325. l.

** Szatmár vármegye leírása. I. 238.

ban Nagy-Szöllösön volt egy-egy plébános; Szilágyságban egy sem volt.

A tiszántúli vidék ilyenén egyházi állapotain gyökeres változást idéz elő Kelemen Didák missiói tevékenysége. A buzgó páter, minden eszközt felhasználva, Károlyi Klára szerint «erőszakosson is szorgalmatoskodott» (14. l.) az «eretnekek» megtérítésén. Működése azonban nem kevésbé volt hatékony «discursussai és disputatiói» által. «Az együgyűket tanította, édesgette, controversiákat, cathekismusokat, predikációkat csinált, kit nyomtatásban kibocsátott könyvei most is bizonyítanak.» (13. l.)

Kelemen Didák itt érintett művei közül a jelentékenyebbek Kassán a jezsuitáknál kerültek ki a sajtó alól. Így a *Lelki öröm*, mely a seraphicus szent-Ferenczrendi atyáknak Nyirbátorba introdukálása alkalmából készült (1732); továbbá a *Katekizmus* (1734), valamint egyházi beszédeinek ily című gyűjteménye: *Búzafejek*, melyeket az evangeliombeli aratók után felszedegelvén, azaz az anyaszentegyház hív pásztorinak írásibul egybekeresvén és élő nyelven tett praedikállása után kévébe kötven, ... az könyvek nélkül szükölködő praedikátorok és más lelki éhező híveknek kedvéért kibocsátott seraphicus szt-Ferencz atyáknak minorita conventualis szerzetiben lévő T. P. Kelemen Didák magyarországi Szt-Erzsébet asszony provinciájának kétszeri érdemes provinciállisa és definitora. 4-r. I. köt. 1729. II. köt. 1734.

E vaskos mű ismertetését Brázay úr a függelékben bőven adja. Mire céloz a munka címe? előszavából értjük meg, hol Math. 12. v. 2. alapján P. Kelemen ekkép elmélkedik: «Ha a keresztyén olvasó lelki éhségben vagyon, nem lévén táplálására való kenyere, azaz bővön könyve, ezen *búzafejecskéket* dörzsöllye és szemeket szedegetvén belőle, enyhítse éhségét, s ha annyira jut és marad, más szükölködőknek is nyujtson.»

A missió szelleme nyer kifejezést ama sorokban. Magukban a beszédekben nagy gonddal keresi ki a páter a szent történet borzalmas jeleneteit, s azokat oly eleven színekkel festi, hogy szinte emlékeztetnek a koráni pessimismusra, melyet Sprenger *Muhammed élete és tanában* «Schreckensapparathnak» nevez.

Ez a módszer fejt meg előttünk Kelemen Didák iratainak gyakorlati nagy hatását. Ő mindig a tömeghez beszél s azért nemcsak hogy kerül minden abstractiót, hanem mintegy kézzel foghatóvá igyekszik tenni a szent tanokat, felmutatván a nép előtt az egész bibliai történetet, az Isten ábrázatját, Krisztus kínszenvedését és a megtestesült örödgöt.

Ha az írók értékét csupán műveik hatása szerint mérlegelnők: Kelemen Didák az elsőrendűek sorában foglalna helyet. De ha azt nem tehetjük is, nagy hatású írókkal mindenkor érdemes foglalkoznunk, s azért örömmel értesültünk arról, hogy e legendarius alakról a közel jövőben egyik derék szerzetes írónk külön munkában fog megemlékezni.

BALLAGI ALADÁR.

*Matthisson hatása irodalmunkra. Irta Demek Győző.
Budapest 1891. 48 l.*

Toldy az ő «nemzeti» irodalomtörténeti irányában haladt s a külföld befolyását irodalmunkra — általános korszak-jelzéseken kívül — teljesen ignorálta. Szabad-e ez irány mellett megmaradni irodalomtörténet-írásunknak, azt e «Közlemények» bizonyára bővebben fogják tárgyalni. Ezzel szemben áll az újabban egyetemünkön inaugurált irány, mely lehetőleg minden magyar terméknél német apaságot akar kimutatni. A német befolyás kimutatásának eleve föltett céljával lép elénk Demek Győző kis füzete. Az áldozatok, kiket Demek Győző jelen dolgozatában Matthisson oltára előtt letaglóz: Kis János, Kazinczy, Bacsfányi, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Szemere Pál, Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Bajza.

«Superintendens Kis János urat», Kazinczy és Kölcsey barátját és magasztalt lantosát, ki «husz esztendőkön át járdalt a nemzet tapsolásai alatt fényes költői pályáján», ki «ifjainknak mustra és tükör gyanánt szolgálhatott», — e Kis János urat teljesen kiszolgáltatjuk Demek Győzőnek, meggyezvén mindazonáltal, hogy a Demek által Matthisson számára győzelmesen visszavívni akart költemények közül csak a leghíresebbet, a «Hajós-ének»-et tartjuk közvetlen Matthisson-utánezatnak. A többi, egymás mellé állított Kis János és Matthisson annyiban hasonlítanak egymáshoz, hogy egy-egy a hegyen kelt, másik kettő tó mellett, sőt egyben a Tempe szó is előfordúl, mit a másik is használ. Azt különben, hogy Kis János számos kölcsönzései között Matthissont is károsítá, legjobb barátja, Kölcsey is elismeri, midőn bírálatában ezt írja: «— — — mind a három kötetben számos, idegenből vétetett darabok találkoznak, melyeket talán hasznos lett volna megnevezni, ... hogy a külföld írói, kikből azok vétettek, (Utz, Wieland, Schiller, *Matthisson*, Schlegel stb.) publikumunk s fiatal írónk előtt mindinkább ismeretesekké legye-

nek». Kis János és Kazinczy azonban igen jól tudták, miért nem nevezik meg e külföldi írókat «kikből vétettek» a Kis János három kötetében levő szerény szépségek, mert akkor «superintendens Kis János úr» magántulajdonai gyanánt csak a gyarlóságok maradnak vala meg.

Fiatal irodalomtörténész számára megbecsülhetlen elv az, hogy soha praëoccupált nézetekkel ne fogjon munkához, mert akkor tévútra jut. Ilyen nézet hibájába esik szerzőnk, midőn Kazinczyról azt állítja, hogy «Matthissonhoz vonzotta őt *egész működésének* hasonló irányzata». (8. lap.) Aki a két íróat csak felületesen is ösmeri, csak mosolyoghat ez állításon, melynek bizonyítására Demek tücsköt bogarat összehord, többek közt azt is, hogy «egyik sem mulasztja el alkalom adtán megtekinteni a műgyűjteményeket». Tehát Matthisson is nyelvújító volt, polemikus író, izgató tudományos téren, kiadó, lapszerkesztő, mert hisz Kazinczy írói tevékenységének főiránya talán e tevékenységekben összpontosul s nem abban, hogy vizenyős verseket írt, műgyűjteményeket megtekintett stb., mint Matthisson. A német irodalomtörténet azonban Matthisson afféle tevékenységéről mitsem tud.

Még kevésbé állja meg a sarat Demek módszere, mit Bacsányival szemben követ, mit maga is érez, mert kijelenti, hogy Bacsányi «költészete sokkal önállóbb volt, hogysen a borongó M.-nak befolyást engedett volna rá». Nos tehát akkor mit keres Bacsányi itt? Csak azért van egy oldalnyi szöveg róla, hogy szerzőnek Bacsányiról való tudomását az olvasó is tudomásul vegye? Általában, csínyján Bacsányival! Mikor akad hivatott méltatója ennek a geniális, de harapós szittyának, ki bizonyára több szót megérdemelne, mint sok más, obscurus duodec író?!

A Csokonaira gyakorolt hatás kimutatásában se szerencsés Demek. Hasonlóságokul idézi Matthisson «Rosenknospe»-ját, hogy Csokonai «Rózsabimbóját» a német költőnek ítélje oda. S minő hasonlóságok alapján? Mindkettő megszólítja a rózsabimbót, majd így szól az egyik:

«Oh miként fog diszesedni
Véled e parányi kert!»

a másik pedig így:

«Ein Elysium an Frühlingsmilde
Müsste dein umschirmtes Gärtchen sein».

A rokonság tehát, mint látjuk, az egyetlen «kert» szó, hát a rózsabimbót talán csak a kertben kell keresnünk és nem a rézöntő műhelyében.

Másik. Matthisson így ír:

«Wenn aus leichter Silberhülle
Luna niederschaut», —

mi elég Demeknek arra, hogy Csokonai e két sorát

«A lenge hold halkkal világosítja
A szőke bikkfák oldalát» —

lefoglalja Matthisson számára, miután mindkettőben az alany a hold. De hisz így eredeti költő nem létezik a világon, mert hisz külön világrendszert, külön növényzetet csak nem fedezhet fel egy költő, levén ugyanazon hold alatt lakó s rózsabimbókkal foglalkozó lény.

Továbbá: Matthisson:

«O beglückt, wer in des Haines
Trauter Dunkelheit
Sich mit reinem Sinn zu deines
Opferherdes Priester weiht.»

Csokonai:

«Lám, mily zavart lármák között forognak
A büszke lelkek napjai,
De ránk, midőn szent fátyolid vonulnak,
Mint éji harmat, napjaink lehullnak
Tisztán, magába, csendesesen
Élünk, kimulunk édesen.»

A mint látható, szerző vagy magyarul nem tud, vagy németül, mert a szembeállított költemények úgy rimelnek össze, mint «csillag és gereblye», hogy Aranynyal szóljunk.

Hogy Berzsényire volt Matthissonnak hatása, ezt már Gyulai Pál is említi (Egyetemi előadásai: A magyar irodalom története 1807—1848-ig 193 s köv. lapjain) Döbrentei nyomán, ki erre már 1842-ben rámutatott, bölcsen megszívlelvén Kölcsey ismert bírálatát, melyben az mondatik, hogy «azon művek, melyek szerint Berzsényinek poetai karaktere rajzoltatott, a *Matthisson* és Horácz egyesült studiumának szerencsés resultátumai». A mint látjuk tehát, se Gyulai, se Döbrentei újat nem mondtak, de igen jellemző irodalomtörténetünk irányára, hogy nem kevesebb, mint hat ifjú irodalomtörténész esett neki e parányi morzsának s akart belőle egész kötetre való eledelt föltálalni, ú. m. Angyal Dávid, Kőrösy László, Erdélyi Károly, Toncs Gusztáv, Schuber Mátyás és most Demek Győző, — mind Berzsényi-Matthisson s Matthisson-Berzsényi! De hát oly lényeges dolog az, hogy Berzsényi fiatal korában, midőn titokban verselgetett sömjéni gazdaságában gyarló feleségecskéje oldalánál, Matthisson által befolyásoltatta magát s e gyenge

zsenyéket nem dobta tűzbe, pedig oda szánta, hanemi Kis János által elvitetni engedte? Erdemes-e e tény annyi nyomdafestékre s von-e ez le valamit a «Romlásnak indult» s az «Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér» s a többi valódi Berzsényi-féle hatalmas és csodás szépségű hangok érdeméből?

S ezzel végezhetünk is e dolgozatkával, illetőleg az egész iránynyal. Eltagadhatatlan, hogy a múlt századi német költészet óriási befolyást gyakorolt Kazinczyék egész lyrájára, de azért a legerősebb magyar költőket is beledugdosni egy Matthisson kaliczkájába, méltánytalanság. Demek megrója Latkóczy Mihályt, ki ugyancsak a «Phil. Közöny»-ben egy XVII. századbéli obscurus Ziegler Gáspárnak is tulajdonít befolyást Berzsényire, ő maga azonban Csokonainál ugyanazon hibába esik. Ne akarjanak kezdő irodalomtörténészeink per absolutum mindent elvenni szegény poétáinktól, kik igaz, hogy az akkori fejletlen viszonyok közt sokat plagizáltak, de saját egyéniségüket mégis érvényesítették verseikben. S ez a becses anyag egy költőnél, ezt keressék, ne pedig csak a másikat.

Ezenkívül tanuljanak meg magyarul írni, a mit Demek teljességgel nem tud. E kis tanulmányban hemzsegnek a szarvas-hibák, mint pl.: «csak e kiadásban állanak a nevezett költemények»; «s innen túl aztán megint a költemények egy sorozatában jelentkezik M. befolyása»; «bizonyítja akkori Kishez írt levele» stb. stb.; továbbá az incorrect kifejezések, mint az, hogy Kis Jánost mindig csak «Kis»-nek nevezi; e helyett, hogy «Horatiustól, Goethétől» ezt írja «Horatius-, Goethetől»; Csokonainak szerinte «Kazinczy mutatta be Matthissont» és a többi tuczatszámra.

Szívesen megengedjük, hogy Demek sok szorgalmat és időt vesztegetett az összehasonlításokra, de az összehasonlító irodalomtörténetnek (pedig ez a valódi irodalomtörténet) szolgálatot nem tett. S nem tesz egyetlen irodalomtörténész sem, a ki szavakat keres és nem nagy eszméket, sorokat és nem gondolatokat, egész nagy irányokat.

V.

A budetini monda. Irodalomtörténeti tanulmány, írta Griesbach Ágost. Budapest 1891. Légrády testvérek.

A Vágvolgy érdekes regéje Budetin «mohos falüregéről», az atyai zsarnokság által abba zárt boldogtalan leányról, s e regé költői feldolgozásai képezik az előttünk fekvő, négy íves

füzet tartalmát. Érdeemes tárgy önmagában, még érdekesebb a miatt, mert Arany «Katalin»-jának, e szép költői alkotásnak, adott anyagot.

Szerzőnk kis műve rendszeres főről tesz bizonyosságot, midőn hat fejezetében a mondáról és eredetéről, a monda első feljegyzőjéről (Mednyánszky), első feldolgozójáról (Majláth), az első magyar feldolgozójáról (Rosty), Jakab Istvánnak e regét tárgyaló «Zsarnok apa» című drámájáról s végül Arany «Katalin»-járól értekeznek. Látjuk tehát a mondát keletkezésétől, történeti alapjától kezdve egész legutolsó s legtökéletesebb feldolgozásáig rendszeresen tárgyalva, az ösmeretes források lelkiismeretes felhasználásával.

Azonban e rendszeresség fejére nőtt szerzőnknek, a mennyiben arányos fejezeteket akarván írni, a Rosty-féle «kontár, értéktelen» feldolgozásnak ép úgy kilencz lapot szentel, mint a hivatottabb feldolgozó Jakab Istvánnak, s a leghivatottabbnak ezekkel szemben alig jut tizenhat lap. Rosty gyerekes dolgozata alig érdemelne ugyanannyi sort, mint a mennyi lapon itt életrajza s mindennemű aprólékos körülményei tárgyalvák. Igaz, hogy Bayer József «Nemzeti játékszin története» című ijesztő terjedelmű munkája is (mely szerzőnknek Rostyra és Jakabra nézve főforrása) ily henye dolgokkal érte el az emberi olvasó képesség véghatárain jóval túlrugó ívszámát, de szerzőnknek több kritikával kellene bírnia és forrásaiból csak cum grano salis merítenie.

Jakab István munkájáért lelkesül szerzőnk, melyben mi Vörösmarty kedvező ítélete daczára sem osztozunk. A «Zsarnok apa» tárgyalása szerzőnknel meglehetősen beható s ép azért annál feltünőbb, hogy Arany «Katalin»-járól tud æsthetikai szempontból legkevesebbet mondani. Azt ugyan eléggé emlegeti, hogy Arany tragikusan fogta föl a regét s úgy is dolgozta föl, azonban Szunyogh tragikumát sehogyse tudja nyélbe ütni. Általában beható elemzését «Katalin»-nak hiába keresnök Griesbach művében.

Van azonban egy nagy vonása, mely e kis művet érdekes dolgozattá avatja s ez az, hogy Byronnak hatását Aranyra pontosan kimutatja s jóformán párhuzamosan tárgyalja «Katalin»-t Byron «Parisiná»-jával, melyhez való feltünő hasonlóságára még eddig senki rá nem mutatott. Ezért örömmel üdvözljük Griesbach kis dolgozatát s benne irodalomtörténetünknek egykor hivatott munkását látjuk. Bármily adat, mely egy nagy költő szellemi fejlődésének irányát biztosan mutatja, érdekessé tesz egy talán gyöngébb dolgozatot is s Byron hatásának kimutatásában Griesbach a mélyen látó és bölcs mérséklettel járó irodalomtörténész tapintatosságát folyton megőrzi.

Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Iskolai és magánhasználatra szerkesztette Könyve Nándor tanár. Bécs és Budapest (Márkus Samu nyomdája), 1890.

E könyvecske előszava így kezdődik: «A kiadótól e Zsebszótár összeállítására megbízást kapván, készséggel fogadtam azt, részint, hogy a *Magyar Nyelvtörténeti Szótárba* és a *Magyar Nyelvbőrbe* való munkálkodásomnak megkisértsek bizonyos látszatot adni, részint azért, hogy mintegy kínálkozó alkalmommal minden erőmből szolgálatot tegyek azon nyelvészeti irodalmunknak, mely a helyes magyarság terjesztését tűzte ki feladataául. — Nyelvünk az utóbbi évtizedekben is nagy próbáment keresztül. Végre is a megkerülhetetlen törvényszerűségnek kellett győznie. — Hol is volnánk már, ha a szabad, önkényű szógyártásnak útját nem állották volna s a szóalkotásnak a nyelv természetéből vett törvényekkel korlátokat nem szabnak vala?»

Stb. stb. mit folytatnók tovább a *Magyar Nyelvbőr* szellemétől áthatott szövegek idézését? Minek rágódnánk az előszón, a mi írói műveknél ugyanaz, a mi az életben a *tervekoldás*; mikor im előttünk a mű, mely a *tettnek* felel meg.

Elég legyen az előszóból még csak annyit említenünk, hogy Könyve úr «egyebek összeállításában — saját szavai szerint — Ballagi, Farkas, Sanders, Karafiat stb. szótárait használta forrásokul».

Elég legyen ennyi. Drága a papiros! Lépünk egyszerre in medias res, kijelentvén, hogy Könyve Nándor úr, a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* fő-munkatársa, *Ballagi Mór zsebszótárát, kétségkívül le sem írta, azon mód újra lenyomatta*, sajtóhibáival, a nyelvújítás termékeivel, az úgynevezett hibás képzésű, s ezért a *Nyelvbőr* areopagjától halálra ítélt szavaival egyetemben, minők pl. érnymasz, kétröpös, lengenye, pofszakál, roncsa, tartamos stb. A nyomdába adott Ballagi-zsebszótár nyomtatott példányán mindössze annyit változtatott, hogy mivel az ő szótára valamivel kisebb terjedelmű, itt-ott egy-egy szót kitörölt belőle. Aztán, correctura közben módosított rajta egyetmást. Ám ebben sincs köszönet, mert pl. a zónatarifát belecorigálta ugyan, de a *Nyelvbőr* szellemétől ihletve, s Minervától cserben hagyva: könyörtelenül küszöbölte ki az aszaly, délszín, enyhely (der Ruheort), erdő, harap (der Brand im Walde), hintező, ildomos, pereszlen, pirontság, szalad (Malz)-féle részint régi, részint népies szókat, bizonyára abban a jámbor hiszemben, hogy ezeket is az öreg Ballagi gyártotta.

Nyissuk ki bárhol a Könyve neve alatt kiadott zsebszótárat: minden lapjáról szemünkbe vgyorog a legvakmerőbb

plagium, melyet valaha elkövettek. Irodalmi *erkölcsökről* és *tisztességről*, nemkülönben *tudományról* lévén szó (lucius a non lucendo): vessük egybe pl. ama három szó családját úgy, a mint a két szótárban helyet nyertek:

Ballagi Mór zsebszótára. 1880. Könyve Nándor zsebszótára. 1890.

Erkölc, *fn.* die Sitte, Tugend; der Eigensinn. —i, *mn.* moraliſch, iſtlich. —iség, *fn.* die Moralität. —ös, *mk.** iſtlich; iſtigig, —ösít, *cs.* verſittlichen. —ösködik, *k.* Tugend affectiren; iſtigig jein. —őség, *fn.* die Sittlichkeit; **die**** Stüsigkeit, —tan, *fn.* die Sittenlehre. —tanító, *fn.* der Moraliſt. —telen, *mn.* unſittlich, unmoraliſch. —telenedik, *k.* ſich demoralifiiren. —telenség, *fn.* die Unſittlichkeit. —tudomány, *fn.* die Moral.

Erkölc, *fn.* die Sitte, Tugend; der Eigensinn. —i, *mn.* moraliſch, iſtlich. —iség, *fn.* die Moralität. —ös, *mk.* iſtlich; iſtigig. —ösít, *cs.* verſittlichen. —ösködik, *k.* Tugend affectiren; iſtigig jein. —őség, *fn.* die Sittlichkeit; **die** Stüsigkeit, die Moralität. —tan, *fn.* die Sittenlehre. —tanító, *fn.* der Moraliſt. —telen, *mn.* unſittlich, unmoraliſch. —telenedik, *k.* ſich demoralifiiren. —telenség, *fn.* die Unſittlichkeit. —tudomány, *fn.* die Moral.

Tisztesség, *fn.* die Ehre, Ehrbarkeit, Ehrjamtheit; der Anſtand. —adás, *fn.* die Ehrenbezeugung —es, *mn.* ehrbar, ehrwürdig, ehrenvoll; anſtändig. —telen, *mn.* unanſtändig. —tétel, *fn.* die Ehrenbezeugung.

Tisztesség, *fn.* die Ehre, Ehrbarkeit, Ehrjamtheit; der Anſtand. —adás, *fn.* die Ehrenbezeugung. —es, *mn.* ehrbar, ehrwürdig, ehrenvoll; anſtändig. —telen, *mn.* unanſtändig. —tétel, *fn.* die Ehrenbezeugung.

Tudomány, *fn.* die Wiſſenſchaft. —beli, *mn.* wiſſenſchaftlich.

Tudomány, *fn.* die Wiſſenſchaft. —beli, *mn.* wiſſenſchaftlich.

Tudományos, *mn.* wiſſenſchaftlich, gelehrt, literariſch. —ság, *fn.* die Gelehrjamtheit.

Tudományos, *mn.* wiſſenſchaftlich, gelehrt, literariſch. —ság, *fn.* die Gelehrjamtheit.

Tudomás, *fn.* das Wiſſen, die Notiz. —omra, meines Wiſſens; —ul venni, zur Kenntniß nehmen.

Tudomás, *fn.* das Wiſſen, die Notiz. —omra, meines Wiſſens; —ul venni, zur Kenntniß nehmen.

Tudor, *fn.* der Doktor.

Tudor, *fn.* der Doktor.

Tudorság, *fn.* das Doktorat.

Tudorság, *fn.* das Doktorat.

Tudós, *mn.* gelehrt; *fn.* der Gelehrte.

Tudós, *mn.* gelehrt; *fn.* der Gelehrte.

Íme ilyen lábon áll Könyve úr szótárában az »erkölcs, a tisztesség, a tudomány». A mit is megállapítván, nem marad más mondani valónk, mint hogy igazoljuk, miért neveztek őt a lehető legvakmerőbb plagiatornak?

Irodalmi kalózik az eltulajdonított holmit rendszerint megfejelik és megtalpalják, kezdetét és végét megmásítják, hogy félrevezessék a világot. Könyve úr azonban még azt a csekély fáradságot sem vette magának; minek bizonyítására elég legyen egy lapnyi közlemény műve *legelejeről*, térkimélés okáért csupán a rendszókat véve föl:

* «mk.» (*mn.* = melléknév helyett) e helyen Ballaginál sajtóhiba, mindamellett Könyve úr azonmód átvette, ez esetben is igazolván azon feltevéssünket, hogy mindössze is gondatlan lenyomatot készített Ballagi szótárából.

B. A.

** A »die» itt fölösleges, mert a szótár rendszere szerint egymásután következő együgyyanon nemű főnevek közül csak az elsőnél tétetik ki a névelő. Könyve úr e szabálytalanságot is tövestül-földestül plántálta át szótárába.

B. A.

Ballagi Mór zsebszótára. 1887. Könyve Nándor zsebszótára. 1890.

Aal,	Aal,
Aar,	Aar,
Aas,	Aas,
Aaß,	Aaß,
Ab,	Ab,
Abaajen,	Abaajen,
Abänderlich,	Abänderlich,
Abändern,	Abändern,
Abänderung,	Abänderung,
Abängiten, Abängitigen,	Abängiten, abängitigen,
Abarbeiten,	Abarbeiten,
Abart,	Abart,
Abäjen,	Abäjen,
Abäjten,	Abäjten,
Abäjen,	Abäjen,
Abbalgen,	Abbalgen,
Abbarbieren,	Abbarbieren,
Abbauen.	Abbauen.

A Könyve neve alatt kinyomatott zsebszótár, ámbár — a mint kimutattuk — az írói tulajdonjog brutális megsértésével jutott piacra: mégsem került a bíróság asztalára. Kétségkívül azért, mert úgy a szerző, mint a Franklin-társulat átalotta bolygatni az ily... természetű ügyet. Nekünk is meg kell mondanunk, miért foglalkoztunk vele.

Könyve Nándor úr nevezetes egyéniség, kinek tudományát és főként írói lelkiismeretét megismerni, s abból a tanulságot levonni, egyenesen a közügy és nagyobbszabású irodalmunk szempontjából kimondhatatlan fontosságú.

A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*on szerkesztőkül Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond vannak ugyan megnevezve, de hiszen a *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania* címlapján is ez áll: «accessionibus multis locupletata, et hoc ordine concinnata, a Frid. Adolpho Lampe», — azért mégis, minden komoly, tanult ember az igazi író, t. i. Ember Pál nevében idézi, még jó ha oda teszi, hogy Lampe-Ember Pál Egyháztörténete.

A Magyar Nyelvtörténeti Szótár, bármit mondjon címlapja, mégis csak — pusztán nyelvvány-gyűjtésről lévén szó — első sorban a Könyve Nándor műve, melyért azonban a címlapon megnevezett szerkesztők, nevük odaadásával, elvállalták a teljes felelősséget. A cédulákból álló *Nyelvtörténeti Szótár* összes anyagának, majdnem kétharmadát — a szótár elejére vetett «források jegyzéke» szerint — Könyve Nándor készítette. A felhasznált művek lajstromában 42 különböző feldolgozó (a szerkesztőket is beleszámítva) összesen csak 201 művet nézett át, míg Könyve Nándor részint egyedül, részint Szarvassal és másokkal társaságban nem kevesebb mint 341 munkát dolgozott fel.

Hogy ezeket hogy dolgozta, hogy dolgozhatta fel: azért

volt szükséges tudásának mértékét, s még inkább írói lelkiismeretét megismertetnem. Noscitur ex socio qui non cognoscitur ex se!

Vajjon elhiszi-e, elhiheti-e továbbra is közönségünk, a mit fülébe zúg két év óta összes napisajtónk, — hogy a *Nyelvtörténeti Szótár* (melynek értéke Könyve úr megbízhatóságától függ) «a magyar génusz örökbecsű alkotása» lenne? S vajjon nem ötlük-e eszébe ennek a jó magyar közönségnek, hogy azok, kik felvilágosítására lennének hivatva, akarva vagy akaratlanul, — csak félre vezetik? Ne többet e tárgyról.

Noscitur ex socio qui non cognoscitur ex se!

Könyve úr, Szarvas és Simonyi úrral társaságba léphet, a minthogy össze is álltak. De az *örökbecsű alkotás* eszméje és Könyve Nándor írói egyénisége egymást kizáró külön két fogalom: hol az egyik jelen van, a másiknak nem lehet maradása.

BALLAGI ALADÁR.

HALOTTI BÚCSUZTATÓ 1633-BÓL.

Az alábbi verset 1633-ban szerzették ifjabb Bethlen István gróf temetése alkalmából, mely azon év márczius 24-én ment végbe «nagy solennis pompával» Gyulafehérvárott. Az elhunyt Erdély egyik legkiválóbb főura s fő tisztviselője — Várad főkapitánya — volt s korai halála élénk részvétet keltett. Atyja Bethlen Gábor fejedelem testvére, maga pedig a fejedelem kedvence volt, kit saját költségén neveltetett s egy ideig a trónra akart emelni. De a fejedelem második házassága a tervet megdöntötte. Ifjabb István gróf 1627-ben vette nőül Murányban Széchy Máriát, de már 1632 december 23-án özvegyen hagyta fiatal hitvesét.

A vers, mely az akkori szokások szerint a temetés alkalmával szavaltatott el, valószínűleg valamely egyházi férfiú műve s itt-ott költői tehetségre is vall. Főbecse azonban a korszellem visszatükrözésében, kortörténelmi jelentőségében rejlik. Egy tizenhetedik századi hiányos másolatban találtam meg a nemzeti múzeum Tunyoghgyűjteményében. Az egész költemény eredeti címével így hangzik:

Rithmi Hungarici in obitum Ill. ac magn. dmni domini Comitis Stephani Bethlen Junioris Albae Juliae declamati.

Vesd le óh magyar nép az friss öltözetet,

Ládd nem illet téged mint egyéb nemzetet;

A szüntelen sok gyász úgy megkörnyékezett.

Bár az vigaszt már te meg se említs,
 Dolgod csak az legyen, hogy köntöst feketíts,
 Teljes életedben csak sírj és tort készíts.
 Mert mi haszon néked az gyászt le is vetned,
 Rövid idő múlva ha meg fel kell venned,
 Hiszen jobb örökké hollószínt viselned.
 Különben te pedig ha jól meggondolod
 Mellőled mind elhull régi ósgyámolod,
 Csaknem támasz nélkül vagyon már oldalod,
 Tekintsd el, számláld meg az ország főrendit
 Sok nagyságos nemnek érted immár végít,
 A kik vagynak ujjak, keveset látsz régít.
 Ne hozzam bár elő amaz nagy urakat,
 Dobót, Kendit, Magócsot, többeket, sokakat,
 Kiknek ritkán látod már maradékjokat,
 Csak említsem az nagy Báthori nemzetet,
 Ki Erdélynek sok jó fejedelmet nemzett,
 Az töröknek pedig gyakor igyet szerzett.
 Hova lött? Báthory Andrásban elfogyott,
 Mert ő fiúágot utána nem hagyott.
Magyarság! Ha látod, kárt vallottál nagyot.
 Jó fád száradott ki, csak szállj hát magadban,
 Mert hazádnak sűrű háborúságában,
 Sokszor megnyugodtál ennek árnyékában,
 De immár kiaszva többé meg sem zöldül
 Kidőlt törzökiből, fiatal sem zöldül,
 Azért már székedben Báthory úr nem ül.
 Bizony ez esetem volna igen méltó,
 Bőv könyezésedből, hogy áradna mély tó,
 Ha volna közüled valaki háladó.
 De mivel hogy nincsen, mert emlékezeti is
 Majd eltöröltetik, nem szánja senki is,
 Urak tanuljatok, mint járhattok ti is.
 De talán magadat azzal vigasztalod,
 Az Báthori nemnek noha fogytát látod,
 De az Bethleneket ő helyén találod.
 Szép vigasztalás az, csak volna állandó,
 De mely bizonytalan és mely változandó,
 Ihonn bizonyosságot tehet az koporsó,
 Melybe szegeztetett ifjú Bethlen István,
 Maradékja sincsen egy is holta után;
 Reménységed azért ebbe maradt csonkán.
 Öreg urunkban* is bizodalmad csekély,
 Mert már sok ideje, hogy ő nagysága él
 Nem tudod mely órán élteinek véget ér,
 Ifjú Bethlen Péter** maradhat egyedül,
 Az bokrosos felnőtt nagy Bethlen nemzetből,
 Az kit állíthatnál elődbe reményül.

* Az atya: idősb gróf Bethlen István.

** Idősb István fia.

De ő nagysága is vagyon még társ nélkül,
 Sok irigy is forog ifjú feje körül,
 Nem tudom ennek is szíve meddig örül.
 Félek, haj mint Jónás régente, csak úgy jársz,
 Hajlékot hervadó borostyánból csinálsz,
 Megrágják gyökerét, árnyékától megválsz.
 De az isten dolgát hát ne hánytorgassuk,
 Jövendő kárunkat bár ne hánytorgassuk,
 Csak az jelen valót mostan sirathassuk.
 Mert ha ez szomorú selyére tekintek,
 Méltán két orcámra sűrű könyet hintek,
 És egy siralomra minden rendet intek.
 Sirasd Magyarország ifjú Bethlen Istvánt,
 A ki míg élhetett, megkérdezte, ki bánt!
 S melletted mindjára kitámadni nem szánt.
 A kereszténységnek volt erős bástyája,
 Kinek bátorsággal rejtezett alája,
 Minden csendülésben körül Várad tája.
 Eszét s vitézségét látta Bodrog, Tisza,
 Ellenségét rajta mint kergette vissza.
 Sírjátok s ne legyen hát vezetek tisztá.
 Kemény természetű ti is vitéz hajduk!
 Lágyság szívetek, avagy csak most az bük,
 Mikor kinek-kinek két füle jajjal zúg.
 Mert amaz jó szívű, okos vezéreték
 Kinek botja után bízvást mehettetek,
 Elesett, szánjátok, íme előttetek!
 Hát te gyászban borúlt szép haza, Erdély föld
 Mint tetszik az pohár, melyet isten megtölt?
 Úgy látom, tavaszod, hogy fekete s nem zöld.
 Tavasz erdőt-mezőt gyászból vetkezteti,
 Sok szép külömb-külömb színbe öltözteti,
 Erdélyben az embert gyászbá fertezteteti.
 Tavasszal az elment madarak megtérnek,
 Házunkon, szádunkon tőlünk szállást kérnek,
 Erdélyben uraink tőlünk búcsut vesznek.
 Tavasszal az megholt férgek feltámadnak,
 Minden sok állatok akkor szaporodnak,
 Erdélyben emberek kivésznek és fogynak.
 Siralmas hát neked Erdély ez a tavasz,
 Melyben igen hasznos fiatal fád kiadsz.
 Kicsoda? kérde-e: gróf Bethlen István az.
 Ha szülsz és ha nevelsz ily fiat nem tudom,
 István koronád volt, azt vallom és hallom.
 Meghervadt koszorúd, azért azt mondhatom.
 Tekintetes urunk kegyes fejedelmünk,*
 Ebből elértheted most, miért keseregünk.
 Azért, mert igen nagy kárt vallott nemzetünk.
 Milyen nagyságod is méltán kesereghet,
 Mivel hogy reád is ez kár kiterjedett,
 Mert előttd halva ládd egy nagy hívedet.

* I. Rákóczy György.

Ez kihez hasonló körüléd sok nem volt,
 Mert minden ügyedben veled együtt élt s holt,
 Mászt nem gondolt s mi volt, az mind előtted szólt.
 Alexandert hallom, hogy griffmadarakon
 Egy állat repesett felhők közt magoson
 Nagyságod is majd így járt Bethlen Istvánon.
 Te nagyságod pedig az Zólyomi Dávid *
 Nem szomorkodol-e, mint régen szent Dávid,
 Mikor az gonosz hírt gyilkos szolga megvitt?
 Ki mihelyt meghallá holtát Jonathánnak,
 Mint ő szerelmese lelki barátjának,
 Bocsátkozik mindjárt im igen sírásnak:
 Óh az Izraelnek — úgymond — ékessége
 Oh zsidók vezére, seregek istene,
 Látod-é mint veszett az nép erőssége!
 Ne mondjátok azt meg Ascalon városban
 Se ne hirdessétek Gádnak hazájában,
 Hogy ne tussoljanak az ő halálában.
 Ti Gilbo hegyei és ti magos mezők,
 Ne szálljanak rátok harmatok és esők,
 Mert Sault és Jonathánt, tőletek elvették.
 Oh jó atyámfia, óh vitéz bajtársom!
 Kellemetes, serény ifjú Jonathánom,
 Én nekem kész halál tőled megválásom.
 Te is mondok ekkép őt nem sirattad-é?
 Ne hirdessék szélyel meg nem tiltottad-é?
 Halálának helyét meg nem átkoztad-é?
 Mert ez volt egyetlen egy hü Achatesed
 Tégedet mint magát féltő Piladesed,
 Szóval sógorod volt, mint tulajdon lelked.
 Kétséges dolgokban volt biztos tanácsod,
 Szándékoknak végben vitelében másod
 Jódon örvendező s kártól őrző társod.
 Erősek voltatok mint két oroszlánfi
 Meglett, akartatok valamit ketten ti,
 Ellenetek nem mert mocczanni is senki.
 Török, német, lengyel tudta neveteket
 Kérdezte s becsülte vitéz híreket
 — — — (Ez a sor hiányzik.)
 Csudálatos vala az ti egyezségtek,
 Ettől félt s rettegett minden ellenségtek,
 Mert tudta bosszut áll másikért egyiktek.
 De jaj elválátok s egyedül maradtál:
 Óh szép pár társaság két felé szakadál,
 Erőtlen vagy immár, hogy meghasonlottál.
 Már Zolyomi uram vigyázz s ódd magadat,
 Többed magaddal járd s ne éjjel utadat,
 Mert most eltemeted legfőbbik strázsádat.
 Megnézd falatodat s úgy mártsad a tálban
 Meglásd s úgy igyál, mi vagyon a pohárban,
 Mert a ki vigyázott, ezentúl száll porban.

* Az elhunytak sógora.

Ezután elhagyjed találkoznak többek,
 A kik életedre titkon s nyilván törnek
 Ha okoson nem jársz, bizony meg is ejtnék.
 Szép hírrel tündöklő Bethlen-familia!
 Érzed-e számodnak, hogy esik nagy híja
 Csorba vagy, mert meghalt egy jó atyád fia.
 Kicsinyből hirtelen nagygyá nevededtél,
 Félek rajta viszont, az mint hozzá kezdtedél
 Ennél hirtelenben meg ne kevesedjél.
 Uram Bethlen Péter sírsz-e avagy vigadsz?
 Vendégeket torba vagy lakásba hívatsz?
 Mert örömmel, búval most egyaránt vihátsz?
 Menyegződ előtted, azon örvendezhetsz
 De viszont éltedben azon kesereghetsz,
 Hogy bátyád uraddal ott nem tisztelkedhetsz.
 Nagyságos asszonyom, Zólyomi Dávidné,
 Hajadon kisasszony és te Gyulaffiné!
 Eszes bátyátokat nem könnyezitek-é?
 Hozzád nem is szólok, nagyságos asszonyom!
 Szomorú özvegység, a kit az földre nyom,
 Idegen földön vagy árva, nehéz tudom: *
 Sőt nagyságodnak is baját nem nevelem,
 Atyai szívedet szóval nem terhelem,
 Hanem mint Timathes régen, azt művelem.
 Volt Agamemnonnak hajdon egy leánya,
 Kinek neve vala szép Iphigenia,
 Ez egykor vitetik feláldoztatnia.
 Hanem egy setét gyászt boríta reája,
 Jelentvén, hogy senki képiró pennája
 Az szülék bánatját ki nem rajzolhatja.
 Én csak is azt mondom, mint Jakob két fián,
 Vagy az nagy Tobias kisebbik Tobian
 Kis Bethlen Istvánon úgy sír Bethlen István.
 Te pedig ő neki sok kedves jószága,
 Mely volt benned Magyar és Erdélyországá,
 Keseregj, mert elkölt urad urasága.
 Legelsőbe is te szép erős ház *Déva*
 Siránkozz, kiáltsd fel nagy keservvvel éjha!
 Mért hogy megevéd az almát anyánk Éva!
 Hogy már mindeneknek meg kellett halni,
 Meg kell váraitól s javaitól válni,
 És az föld gyomrában rothadásra szállni!
 Nyisd fel szemeidet, tekintsd meg te *Hunyad*,
 Az halál völgyében te urad hol szunyad,
 Már szemed álomra nincs kiért behunyad.
 Az tót, mely körülvelt, könnyeiddel *Ecsed*
 Töltsd meg, mert epossze szíved erős *eczet*,
 Hogy kegyelmes urad belőled kiesett.
 Csudáalom szép orczád te neked is *Várad*
 Az könyhullatástól ha mostan megszárad
 Midőn minden jónak szeme könybe lábad.

* Az elhunyt özvegye, Széchy Mária.

Máramaros sirasd jámbor ispánodat,
 Óh Transylvania te is jó szolgálát
 Egygel kevesebben kívánják sok jódat.
 Sok az uralkodó, ritka az hű szolga,
 Vesző félben azért az országunk dolga.
 Zsírját minden szívja, javát kevés toldja.
 Féltém, igen féltém azért szegény Erdélyt,
 Hogy rövid időn ér az valami veszélyt,
 Mert elszedett Isten sok fő kegyes személyt.
 Kiknek ha neveket kezdeném számlálni,
 Beszédemben olyan gond volna találni;
 Verseimet azért fogom abban hagyni.
 Gyakor könyörgéssel csak az istent kérjük,
 Ne engedje, hogy mi az időt megérjük,
 Hanem fő — — — nkkal magunk egymást tégyük.
 (Az utolsó sornak a kéziratban nincs értelme!)

ACSÁDY IGNÁCZ.

ENYEDI ISTVÁN TELEKI MIHÁLYHOZ. 1671.

Ajánlom mint Uramnak klmednek alázatos szolgálatomat Isten kldet örvendetes áldásával boldogítsa, kívánom.

Hogy kglđ Uram rólam érdemetlen szolgáljárul megemlékezvén az *Austriaca Austeritással* látogatni méltoztatott, amellet levő más igen szép könyvecskével együtt, abbeli jóakarátját minden egyéb eleitűl fogván ottan-ottan hozzám mutatott kegyes affectiojával együtt kglđnek mint Uramnak együgyű tehetségem szerént való szolgálatommal rependálni igyekezem. Igen alkalmas írás a *Debellata Hungaria* ellen és mellé. Kellene már szerét tennem ezen írásnak javallása szerént a *Bohemica Persecution*nak és az elműlt 1670. esztendőbeli *Besztercze-Bányárul* ő Felségéhez küldött az Vármegyék supplicatiojának, mert a többi kezennél van. Az *Bohemica Persecutio*rul való megbecsülhetetlen könyvecske vagyon nálam (másé ugyan), de a supplicatio-ra ha kglđ Uram méltoztatnék rászerezni, kglđnek alázatosan megszolgálnám, mert nem tudom hol mostanában szerét tenni. Városunk követei is nem hozhatták volt meg a gyűlésből a sietség miatt.

A commissarius urak Szathmárrul 26-dikra virradólag sietve elmentek a hadakkal együtt. Istennek hála Joanelli uram ő Nsga is nálunk magát mind jól viselé s mind reménségünk kívül szépen válánk meg ő Nsgátul úgy meggazdagíta mosolygásával és igiretivel, hogy nehéz volna megírni, mégis nem voltunk alkalmas félelem nélkül miattok. Csuda követséget halljuk közhirűl hogy hordoznak felő-

lünk is Váradról az uraknak Szathmárra, még homályos ugyan, talám idővel kinyilatkozik jobban. — Úgy értjük a Posoni Commisso Bécsbe transferaltatott. A citatusok közül nyolczvanon abszolvaltattak volna és sokan útban is volnának s haza is érkeztek némelyek. Némelyek nem lesznek a citatusok közzül, úgy mondják s írják is, extra periculum; Barkoczi István uramot ő Nsgát is sokan féltik. Főispán Károlyi László uram ő Nsga is haza jött, igen keskeny válaszszal. A nagy inség csak nevededik a szegény hazán. Adja isten jobb híreket hallhassunk. Tartsa isten kglidet Uram sokáig örvendetes jó egészségben. Datum in Nagybánya die 29. julii. 1671. Kglidnek alá-
zatosan szolgál
Enyedi István.

Külczim: Spectabili ac generoso Dno Dno Michæli Teleki de Szék, Celsissimi D. D. Principis Transilvaniæ etc. Consiliario, ejusdemque Arcis et Præsidiî Kôvar. Supr. Capitaneo, nec non Cottum Tordensis et Maramarosiensis Comitii idem supremo etc. etc. Dno Dno mihi plurimum observando.

(Eredetije a Teleki-nemzetség közös levéltárában M.-Vásárhelytt, 718. sz.)

KONCZ JÓZSEF.

KISFALUDY SÁNDOR KÉT LEVELE DÖBRENTEI GÁBORHOZ.*

Kisfaludy Sándor 1828-ban tagja volt azon bizottságnak, vagy mint akkor nevezték biztosságnak, mely Pesten a m. tud. Akadémia alaprajzát dolgozta ki. 1830-ban rendes tagja lett a nyelvtudományi osztálynak, mely osztályba az Igazgató-Tanács még a következőket nevezte ki: Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferencz, Horvát Endre, Guzmics Izidor.

Ugyanezen évben történt Döbrentei Gábornak a bölcsészeti osztályba rendes taggá való kineveztetése s titkárrá, — akkor titoknoknak mondották, — való megválasztatása. 1835-ben Kisfaludy Sándor a m. tud. Akadémia tiszteletbeli tagja lett s ugyanez évben váltotta fel Toldy Ferencz, akkor még Schedel Ferencz,** Döbrenteit a titkári hivatalban. Maga Döbrentei, ha nem maradhat meg állásában, Toldynál sokkal inkább óhajtja Kölcsey Ferenczet akadémiai titkárnak s nemcsak levélben, de személyes találkozások alkalmával is, igyekezik reávenni e hivatal elfogadására. Kölcsey azonban a jelöltségtől visszalépett s ez már az 1834-ik év végén nem volt titok.

* E két levél eredetije birtokomban van.

** Sch. a huszas évek végén a Toldy nevet is használta.

Ezen rövid előzmények után itt következik a két levél:

I

Sümege, Augustus 5-kén 1835.

Kedves Barátom Uram!

Szíves érzéssel vettem becses Uri levelét. Vegye Barátom Uram szíves köszönetemet barátságáért. A levél azonban (sértetlen) ámbár Füredre menetelem napján érkezett Sümege, csak tegnap, Füredről haza jövetelemmel jutott kezemhez, mivel alkalmatosság nem találtkozott utánnam küldethetésére. Füredre menetelemet előző napon pedig már írtam G. Telekynek, és lemondottam a M. T. Társaságnak rendes tagságáról, mind azért, mivel elszórt csekély gazdaságomnak gondgyai, mind azért, mivel nemzeti jussainknak rajtam fekvő törvényes védelmi kötelessége elmémet és időmet annyira elfoglallják, hogy a literatúrával elfoglaltság nélkül foglalatokodni időm alig van, (már pedig?) — — — — —¹ (Időm?) azolta fogyott, miolta (hivatalból?) — — — — Ez volt oka, hogy már két esztendő előtt is tellyes szándékom volt lemondani, a' mi meg is történt volna, ha Barátimnak szíves marasztása nem tartóztat vala. Hogy tavaly nem tellyesíttem szándékomat, annak okát már megírtam. Nem akartam, hogy azt gondolja valaki felőlem, hogy a jutalom ketté osztásán neheztelése miatt mondtam le, — én, ki midőn írni kezdettem, nem csak jutalomról nem lehetett még szó, hanem míveimnek költségeimen kinyomtatattása még utolsó falatomat is elragadta volna, ha egyedül abból kell vala élnem.² Most személyemnek és őszinte karakteremnek megtagadása, gyanúba hozathatása, és megmocskoltathatása nélkül már nem maradhattam volna tovább. Ennek kijelentése után, bizonyos vagyok benne, hogy Barátom Uram is, semmi okra nézve sem fogná tovább tőlem kívánni, hogy maradgyak. Soknak tövis voltam én szemében azon okból, hogy noha fizetésem volt,³ kiszabott munkákat el nem vállaltam: mert mint költő soha másnak akarattya után dolgozni se nem szerettem, se nem tudtam volna. Én csak kényem-kedvem szerint, gondoktól szabad elmével, mulatságból

¹ A három lapra terjedő levélből ép a középben egy sor nagyobb része ki van szakítva.

² Az akadémiai nagy jutalom, melyről itt szó van, kétszáz aranyból állott; ez 1831-ben Pázmándi Horvát Endrének ítéltetett «Árpád» cz. hőskölteményéért, 1832-ben Kresznerics Ferencznek magyar szótáráért, 1833-ban pedig megosztva Kisfaludy Sándornak s Vörösmarty Mihálynak, előbbennek munkái III. és IV. köteteért.

³ A m. tud. Akadémia r. tagjainak fizetése különböző volt, így p. o. Kisfaludy Károlyé mint helybeli évi 500 pengő forintban, Berzsényié mint vidékié 300 pengő forint évdíjban állapított meg.

szerettem s tudtam firkálni, nem pedig kötelességből; és azért a tudós nevezetet minden időben elvettem magamtól.

Azonban, ha rendes tagja nem leszek is a társaságnak, mégis marad több jó Barátim által annyi befolyásom a társaságba, hogy Barátom Uramnak erántam minden időben tapasztalt szivességét és barátságát viszontagolni módom és alkalmam leend távollétemben is. Bizonyos vagyok benne, hogy a többség most is Barátom Uramra fog a titoknokságért szavazni.* Noha megvallom, hogy nézetem szerint sokkal jobban szeretném, hogy — — — — — lenne, és így ment (maradjon?) rossz akarójinak megtámadásaitól; független mindenkitől beszédére és tetteire nézve; háboríthatlan nyugalomú hivatalban, millyenben egy titoknoknak része soha nem lehet, minthogy ellenségei könnyen találnak okot, és alkalmat a belékötésre, és furdalásra. Ha az ellenséges párt mégis nemesebb természettel bírna, akkor a küzdés is érdekesebb s érdemesebb lehetne; de a cél, melyre törekszik, nyilvánosságos: az, hogy a M. T. Társaságnak mind kormányát, mind hasznát tulajdonává tehesse, sőt a nemzet nyelvét is önkényes hatalmába keríthesse. Csak ezen utolsó tárgy érdemelne meg a küzdést, ha a küzdő hely egyedül a Társaságnak tereme volna, és nem az egész Haza és Nemzet.

Még a napokban egy Regét küldök Barátom Uram kezeihez. Ennek keresztneve most: *A Somlai Vészüret*. Két énekben. Ez, noha magában is egy kis egész, utóbb talán két első éneke lesz *Essegvár* nevezetű hosszabb regémnek; de ennek még csak program-mája kész.**

Ezt felolvasás végett küldöm a nagygyűlésre, ha érdemesnek fog arra tartatni. Tavaly sokan, különösen az Aszszonyok (úgy halottam) panaszkodtak, hogy Regém a gyűlésben fel nem olvastatván, semmi mulatságok nem volt: el is hihetni, hogy a Szép Nemet a száraz tudományos értekezések keveset érdeklik. Azt pedig a M. T. Társaságnak, mind addig, míg a magyar nyelv terjesztésének kell

* A m. tud. Akadémia alelnöke, gróf Széchenyi István, már 1834 október 29-dikén erre vonatkozólag így írt az elnök, gróf Teleki Józsefnek: «Most tartandó pesti nagy gyűlésnek főbb tárgya, azt hiszem, a titkár s némi más tagok választása lesz. A mi az elsőt illeti, mindent fontolóra vevén, akár Kölcsy, akár Schedel lesz, ítéletem szerint mindegy, csak más ne legyen, vagy Döbrentey ne maradjon stb». Gróf Széchenyi István Levelei. I. 537.

** K. regéinek első gyűjteményét Budán 1807-ben adta ki. — *Essegvár* a Pakony egy romladozott vára Veszprém megyében, melyről Fényes Elek Magyarország geographiai szótára II-dik kötetében (102. lap) ezeket írja: «— — némellyek a romaiak *Essetia minor* telepjének tartanak, mások pedig azt mondják, hogy Hunyady Mátyás Himfy nevű udvarmestere (kitől Kisfaludiak, tehát a Himfy szerelmeinek lelkes éneklője is származnak) egyik vejének, Essegvárinak lakása volt».

egygyik főczélljának lenni, míg a magyar korona alatt lélekző tizenkét millió ember mind magyarul nem beszélt, szem előtt kell tartani, hogy az aszszonyokat is érdekellyék munkálatai: mert a Szép Nem e nemzetnek első dajkája; az állította a született gyermeknek nyelvét és nemzetiségét legerősebb, legtartósabb alapra. Azért ösztönözött engem hazafiúi (érzés?) — — — sokat — — a tudós nevezetre, melyet gyakorta jó (ész?), és nem — — hordoz, (hogy aszszonyok)nak,¹ kik által a nyelv és nemzetiség leginkább terjedhet.

Ezen regémet méltóztassék vétele után, a gyűlés előtt, Sztrokayné Aszszonysággal,² kit szívesen tisztellek, közleni. A gyűlés után pedig méltóztassék kéziratomat mindgyárt Sághy Ferencz Úrnak kezébe adni, ki ennek rendeltetéséről már értesítve vagyok. Ezen rege a szép nemet, és különösen a fellyebb tisztelt Aszszonyságot, ismét fel fogja ellenem ingerleni; de a rege utóbbi folamattyában *Szép Lenke* dicsőséggel győzvéen, be fognak tellyesedni a második ének' végén mondott szavai. —

Egyéberánt beces, úri barátságába ajánlott, tisztelettel vagyok Kedves Barátom Uramnak alázatos szolgája 's barátja

Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy Sándor gyanítása, a m. tud. Akadémia titkári hivatalának újabb betöltése iránt, nem valósult s ezen Döbrentei legjobb barátjai épen barátjok érdekében örvendettek. Berzsenyi Dániel Döbrenteihez írt utolsó levelében erre vonatkozólag így ír:

« — — —, de örvendek annak is, hogy a múlt nagy gyűlésben collegámmá lettél; nem csak azért, mert így szabadságban többet adhatsz literaturánknak és barátidnak, de azért is, mivel így minden bizonnyal többet adhatsz magadnak is . . . . Reményilem érzeni fogod azt is, hogy a szabadságnál szebb dicsőség nincs . . . . »³

Kisfaludy Sándort, ki lemondott a rendes tagságról, ugyanazon gyűlés, melyen D. helyébe Toldy Ferencz választatott meg titkárrá, a m. tud. Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.

II.

Kedves Barátom Uram!

Múlt hónapban írt levelemben bátor voltam Barátom Uramat arra kérni, hogy Kossuthnál lévő kéziratomat, mit a censura vissza

¹ Ez a két szó: *hogy aszszonyok* hozzávetés, mert a levél e helyén szakadás van.

² Vitkovics nyájas vacsoráit, a melyek irodalmunk jeleseinek évek során gyűl helyül szolgáltak, Sztrokayéi váltották fel, mint a hogy ezt Döbrenteinek egy Berzsenyihez írt leveléből tudjuk.

³ «Néhány Levelezet B. D. s D. G. között» kiadta Döbrentei Gábor.

vetett,¹ kezéhez venni, és azt előadandó alkalommal nékem megküldeni méltóztatnék. Minthogy azonban ez még mai napig sem jutott kezemre, könyörgök, méltóztassék azt ezen leveletem általadó, *Nemes Gersó János Úrnak*, sümegi patikárosnak vagy által adni, vagy Kossuth Úr által kezéhez juttatni, mindazáltal pecsét alatt, ki által említett kéziratomat legbiztosabban veendem.

Itt azon hír támadott, a' Honderű is említi,² miszerint Kossuth Landererrel nem egyezhetvén, Helmecczytól, ki lapja jövedelmét már eléгли, és szerkesztését már megúnta, a' Jelenkor szabadalmát fogja megvásárlani? — Ha igaz, hát jó éjszakát a Pesti Hirlapnak.³ Ha igaz, és Kossuth azt nékem jólkor tudtomra adgya, vagy adattya; hát én is képes leendek, előfizetőit a vidékben szaporítani.

Jövő tavasszal, ha élek, összeszedem nemzetségem levéltárában a' régi magyar leveleket. Erről utóbb többet.⁴

Addig is szíves barátságába ajánlott, különös tisztelettel vagyok Kedves Barátom Uramnak

Sümegen Febr. 13-kán 1844, alázatos szolgája

Kisfaludy Sándor.

Külczíme e levélnek:

Nagyságos *Döbrentei Gábor* Királyi Tanácsos, és Főtartományi Biztos Úrnak, több T. N. Vármegyék' Táblabirájának, a' M. t. Társaság' *rendes Tagjának* tisztelettel — Hidon alul, Lyka házban. *Budán.*

Kisfaludy Sándor e levelét, mint láttuk, 1844 februariusában írta, s azon tervét, melyet ebben a jövő évre kijelelt, nem hajthatta végre, mert nyolcz hónap s néhány nap múlva, u. m. 1844 oct. 28-dikán, megszűnt élni. Hátra hagyott munkáit Toldy Ferencz adta ki.

Közli gróf KUUN GÉZA.

¹ Minő kéziratról van itt szó, nagy sajnálatomra nem tudom. Kossuth Lajos erre vonatkozó levele, melyet 1844 marc. 10-dikéről keltezve D.-hez írt, e kéziratról bővebb felvilágosítást nem ad. Kossuth levelének eredetije marosnémeti levéltárámban őriztetik, s ezt több más D.-hez írt levéllel együtt «Döbrentei Gábor élete s munkája» című munkám függelékében szándékozom közrebo csátani.

² Petrichevich Horváth Lázár szerkesztette.

³ A Jelenkor gr. Széchenyi István organuma volt, szerkeszté Helmecczy (1832—48), a Pesti Hirlap 1841-ben indúlt meg Kossuth Lajos vezérlete alatt. A Hírnök a conservatívek egyik lapja volt, szerkesztette Orosz József. Gróf Dessewffy Aurél vezérczikkeit a Világ 1841-dik évfolyama hozta.

⁴ A Kisfaludy-család a *Csák* nemzetségből származott, a melyből való volt a nagyhírű Trencsényi Csák Máté (Matthæus Trencsiniensis).

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS VÉGPERCZEI.

(Bártfay László naplójegyzetei. 1850. ápr. 17—25.)

1850. ápr. 17-kén. Vagy 17. v. 18-kán báró Wesselényi Miklós, ki Freywaldauból jött meg, Zsibóra utazandó s Emmerling vendégfogadójába szállott (1-ső emel. 22. sz. alatt), állítólag tüdőgyulladásban fekvén, nőm által üzenté, hogy szállani kívánna velem: félretevén tehát munkámat — 19-kén délután hozzá menék, s bizony rosszul találtam; nagy forróság gyötörte, melle hörgött, vért köpött, s csak erőlködve tudott szólni, azt is csak szakadozott szavakban, bizonyos idegen, vékony gégehanggal. — Jó hogy eljővél, úgy mond, végrendeletemről akarok veled szólni. Majd szólunk róla később, mondtam; talán hagynók el most, míg bajod könnyebbül; most a beszéd nehezedre esik. — De itt annak az ideje; felelé; nem lehet azt továbbra halasztani; érzem én azt, nem lehet halasztanom. — Híszem az igaz, mondtam, nagyon szenvedő állapotban vagy; látszik mindenkől, hangoz s a nagy forróság eléggé mutatják, s ha ily erős testet láz és gyuladás fog el, bizony baj: de hisz' orvosod, habár veszedelmesnek mondja állapotodat, de javulást remél; azért légy nyugton, s a végrendelettel talán addig ne tépelődjél, míg a könnyebbülés be nem áll. — Minden esetre kívánom, úgy mond, hogy ennek tartalmával ismerkedjél meg mindjárt. Intett nejének: Mama, Nachtkastl. S neje közelebb tolta azt az ágyhoz. Ekkor a beteg a Nachtkastl felső fiókját kinyitá s abból egy négyrét borítékú *nyalábót húzott ki, melynek pecsétjei fel valónak ollóval vagdalva.** Itt van, mondtá, végrendeletem, és a pótlék (codicillus), mert a körülmények annyira változtak, hogy az alapvégrendeletet nőm és gyermekim miatt lényegesen meg kelle változtatnom; vidd magaddal, otthon olvasd el, holnap majd szólhatunk. Az nem szükséges, mondtam; elolvashatom itt is. — Azt sem bánom, tedd. — Elvonulván a mellékszobába, körülbelül egy óra alatt mind a kettőt hamarjában ugyan, de kitelhető figyelemmel megolvastam. — Amint visszamentem betegágyához, kiküldé a szobából mind nejét, mind Kati leányát, kik maguk után az üveg ajtót is behúzták. — Úgy tartom, mondtam neki, mindenről gondoskodtál; véleményem az, hagynád el a módosításokat, melyek talán zavartabbá tehetnék az egészet; annak tartalma elég világos. — Gondolkodjál felette, úgy mond, holnapig: majd gondolkozom én is; hány óraker jöhetsz? — A mikor parancsolod. És elébb azt mondtá hogy 8-kor

* Ez a boríték meg van.

jöjtek, de később aztán 10 órára határozta megjelenésemet. Kérdem, az iratokat a Nachtkastl fiókjába teyem-e vissza? — Igen. — Oda tevéem; jó éjszakát mondék, jobbját megszorítva, mely forró vala, mint tűz. Hazajövék nőmmel, ki est felé szinte odanézett be látogatólag. Az idő 7—8 óra közt lehetett. — Másnap *ápril 20-kán* délelőtti 10 óraker hozzáménék. Az előszobában Kati leányától megtudtam, hogy keveset aludt; most azonban csendesebb, és olvastat magának neje által valami zsebkönyvből (úgy tetszik régibb évfolyamú Vergissmeinnicht Almanachból) valami könnyebb novellát. Bemenvén mondá, hogy még vagy negyed óráig folytassa neje az olvasást, aztán hagyjon magunkra. Ezalatt elég csendesen volt, de lélekezete iszonyú hörgő volt. Magunkra maradván, intett, venném ki az ismert fiókból végrendeletét. Pontról-pontra végig mentünk az alapvégrendeleten, némelyikét alig érintvén, mert azt mondá, tudja tartalmát, — a többinek pedig csak kivonatát mondatta el magának. A pótlék rendelethez kerülvén aztán a sor, mondám, mikép azt szórul-szóra jó lesz elolvasni. Megegyezvén benne: végig olvastam: de a végsoroknál, a hogy nejétől, barátitól bucsúzik, elfogott a megindulás, s megállék. Hallgatott ő is, több perczig: végre erőt vévén magamon az olvasást befejezém. — Ime, hallád, mikép rendelkezél 1838-ban (Erdő-Szádon, június tán 20. v. 21-kén), s mikép 1848-ban (Zsibón marc. 25-kén): úgy hiszem, mint ember, polgár, keresztény, úr, hazafi, apa, férj, rokon és barát mindenkép eleget tevéel tartozasaidnak; ne bántsá az irományokat, én legalább a változtatás szükségét nem látom, ha csak szándékod nincs valamit visszavonni, vagy tán bővebben megmagyarázni. — Egyébiránt mivel én az erdélyi törvényeket s jogi kellékeket voltakép nem ismerem, csak azon észrevételem van, hogy mind az alap, mind a pótlék rendeletben csak két-két tanú van aláírva, itt Magyarországon öt együttlévő s arra megkért tanúnak kellene aláírva lenni; ha gondolod, hogy ezt a formalitást pro superabundanti megtegyük, majd összehivatunk öt tanút, a két irományt új borítékba pecsételjük s aláíratjuk velük a boríték hátán nyilvánításodat, hogy ez végakarated. — Ez nem szükséges, mondá; Erdélyben elég a két tanú aláírása. — Mindenesetre fordulj be még hozzám holnap délután 4-kor. — Isten áldjon! s elmenék. — Még azt kell említenem: Midőn azon ponthoz jöttünk, *hol írásairól szól*, — kérdék: hát azokat kinek is hagytam? — *Kölcsey Ferencznek mondám — Szegény Feri! ő nem veheti már azokat által;* — továbbá, folytattám, Bártfay Lászlónak — Szegény Laczi! mondá ismét, hiszen Zsibón irataimat is feldúlták, égették. — *Apr. 21-kén* délután 4-kor a beteghez mentem. Reggel jobbulást gondoltak, annyiból, mert belső fájdalmai nem voltak oly élesek. De mikor én beléptem hozzá, bor-

zasztón hörgött, és izzadott; Kati szakalát fésülgette s arczáról törölgeté a veritéket. Megvallom, elrémültem látásán; s beszéde annyira töredezett volt, hogy egyes syllabákban szólott hörgés közben, s az is alig vala érthető. S némi magasztaltság, nem mondom zavar volt észrevehető gondolatai menetében. A mint megmondák neki ottlétemet (s már azelőtt több ízben kérdé, eljöttem-e, s phantasiájában hozzám intézte volna szavait), kérdék a körüllevők (neje, Kati, és Gr. Bethlen Jánosné) menjenek-e ki? nem felelt: de én mondam, nem lesz szükséges; — ő szakadozottan felelé: igen, lesz, mert sietni kell — azonban csak elhallgatott. — Jó ideig lábainál állottam, s mindnyájan hallgattunk. Kérde engem: meleg van-e oda künn? — Bizony meleg, mondam. — Rekkent meleg? — Igen, a házak mellett, felelé, hova a nap süt, mert épen semmi szél sincs. — Óh be szeretnék most szabadban, egy kis szellőn lenni. — Azután intett, hogy legyezzük. Mire Kati és úgy tetszik a dajka, ki orbánczos lábát simogatta, a takaróját emelgették, én pedig zsebkendőmmel legyezettem egy ideig. Nemsokára maga intett, szűnjen meg. Majd nejét szólította, olvassa meg üterét, de vegye elő az órát, hogy annál pontosabb legyen a számítás. — Neje az óra-percz elmúltával azt monda: 140 lüktetést számított. Ő pedig töredezve monda, — 168 meg ismét 166 volt annakelőtte. — Neje pedig válaszolta, hogy elébb is 140 volt. — A crisis első stádiuma nagyon rossz, úgy mond a beteg, de oly érthetetlenül, hogy csak igen bajosan lehetett hangjai s hörgése értelmét kivenni. Azonban én azt is nagy nehezen megértém, a mint monda, hogy jó lenne 15—16 foknyi fürdő. — Aztán eljött az orvos, *Garay*; midőn az orvosságot készíté számára, kérdé a beteg, mit kap? — Arsenicumot. — Adna talán *Aconitot*, mert az enyhítet rajta. — Nem *Aconit* volt az enyhítő, mond az orvos, de (ha ugyan én jól hallottam) *Acidum phosphoricum*: Azonban ha Nagysád kívánja, adok *Aconitot*. Nekem pedig csendesen monda *Garay* — már mindegy akár mit veszen be. — Kifordultam a más szobába. Ott vala *Gr. Bethlen Jánosné*, aztán ha jól tudom *B. Bruckenthalné*, *Veér Farkas* (ki már megérkeztemkor is ott volt kisírt szemekkel), *Zeyk*, és nemsokára *Kazinczy Gábor* is belépett. Ennek monda *Veér*: Mikép a beteg megegyezett, hogy holnap reggel 6-kor *Balogh Pált* megint odahivassák s consultáljanak — *Kazinczy* pedig felelé: hogy *Moskovics* is eljön s csak azt várja, hogy *Garay* eljöjjön s megegyezését adja. — Mondám, *Garay* bent van, — minek várni? *Moskovics* jöjjön mielébb, majd megszólítom e végett *Garayt* mindjárt. Kihíttam ezt; — óh, a legszívesebben, monda; tessék azon urakat (orvosokat) tüstént elhívni, de itt sem én, sem ők nem segíhetnek többé. — *Kazinczy* el is ment s magával hozta *Moskovicsot*. Ez alig pillantott

a betegre, pár percz múlva kijött hozzánk az első szobába s határozottan kimondá: menthetlenül oda van, ha csak Isten csodát nem tesz vele; — de emberi, orvosi erő nem képes rajta segíteni; holnap reggelnél tovább nem viheti. — Még egyet-mást szólván, mivel láttam, hogy legalább jelenleg a beteg velem nem beszélhet, mert hörgeése még sűrűbb s nehezebb lett, — rövid időre a szabadba fordultam ki. — Mielőtt kimenék, betekinték a beteghez: arcza már nagyon sápadt volt; Kati pedig, ki lábait simogatta, mondá, hogy azok és kezei hidegek. — Még azt kívánta jel által a beteg, kezével keresgélve jobb felé, hogy széket tegyenek oda; tettek; s ő ekkor mind a jobb, mind a balkezével megfogva a szék támaszát, úgy látszott, mintha ezzel is megragaszkodni kívánna az élethez. — Óráim 6-ra mutatott. Kimenék fel a Dunaparton, s onnan a Neugebau felső alejáján, hol a kivégzések történtek, megkerültem az új épületet, a Széchenyi-ligeten keresztül, hol sok ember sétált és zene szóllott, visszajövék, mintegy félhétkor az Emmerling fogadóba. Az előszobában már sírva találám a házicselédséget, úgy az első szobában a báró nejét s a többieket, kik között feleségem is. Azonnal benéztem a más szobába. Wesselényi, kissé jobbra fordulva, azon helyzetben, melyben a karszéket fogdosta elmentemkor, feküdt már lélekzet nélkül. *Garay, az orvos, a haldokló szívéen tartotta újját: vagy 3—4 percz múlva visszavonta azt onnan, s két kezével jelt adott, hogy mindennek vége.* — *A rendkívüli ember megszűnt élni.* — Az est szürkületével csak azt láttam még, hogy Tántzer Lilla is belépett a szobába; feleségem pedig a halott ágya mellé térdre hullván imádkozott csendesen; a 7 órai harangozás megszűnven behallatszott a csend és zokogás közé. — Hazajövék. — Másnap 22-kén reggel 8 tájban, Veér és Zeyk hozzám jövének. Előmutatám nekik a végrendeletet. — Ők is jónak látták, most a holttestet az itteni reform. sírboltba egyszerű beáldás után tenni le s később Zsibóra vitetni, mert a boldogult világosan kívánja végrendeletében, hogy odatakarítsák édesanyja és *Patakya* (nevelője) mellé. — Aznap délután, mint hallám, felbonczolták, s bebalzsamozták. — 23-kán délután 6—7 között, nagyszámú tisztos nép jelenlétében az István vendégfogadó udvarán, gyászbeszédet tartott felette tiszt. Török Pál reform. pap. — Nemcsak a hallgatók, de a menetközben az utcákon csatlakozott még nagyobb néptömeg kísérte a halottat a reformatusok sírboltjába. — Az ideiglenes eltakarítás a legegyszerűbb vala — fáklyák, czímerek nélkül. A koporsó fekete bársonnyal bevonva. — Esti 8 óra felé hazajöven, e sorok írásához fogtam. — Sok apró részletet is jegyzék fel; tevém ezt magamnak, — tevém azért, hogy a boldogult végpillanatai a szerint maradjanak emlékemben, miként azokat láttam, tapasztaltam. — A béke, nyuga-

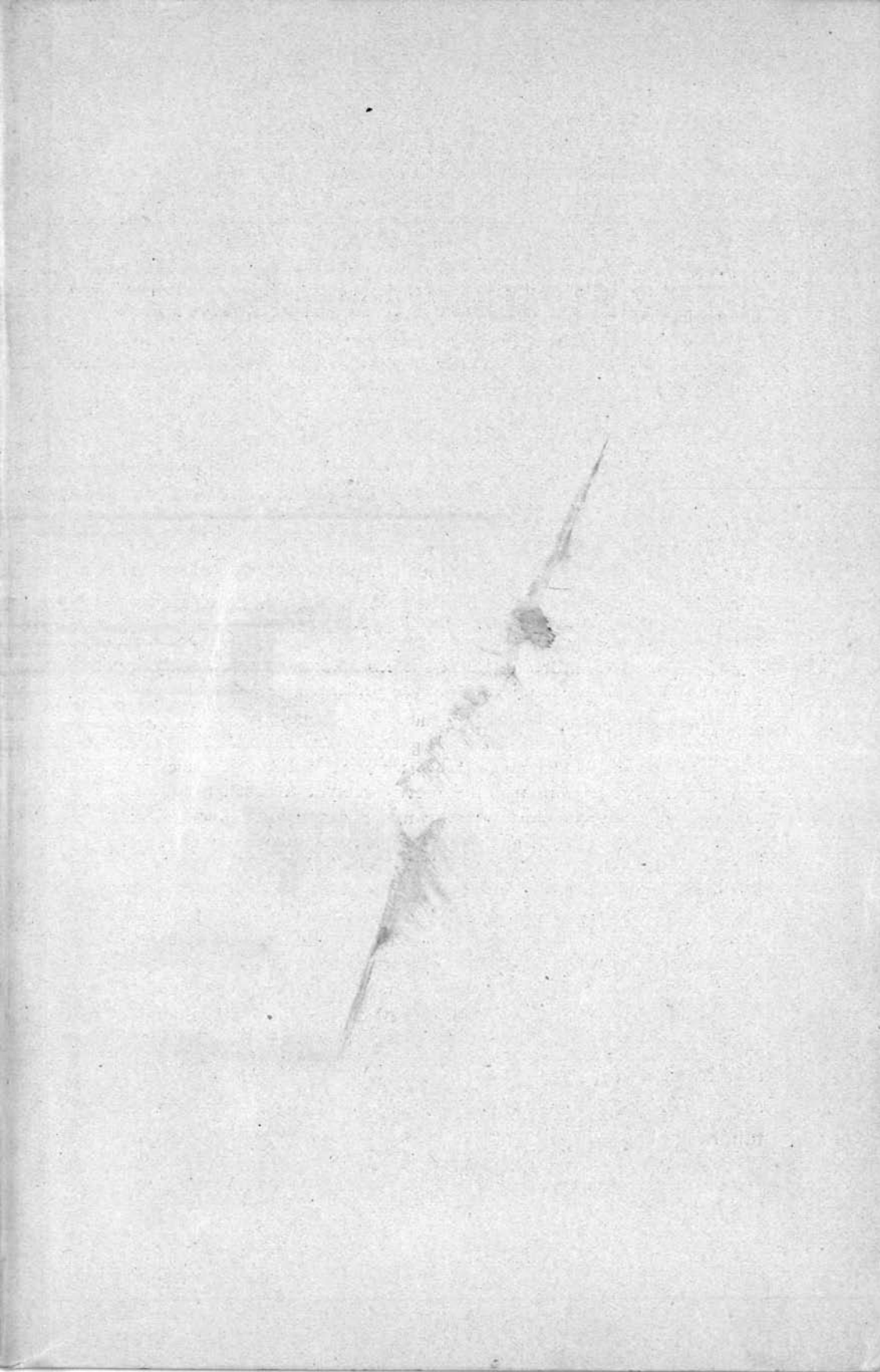
lom, s engesztelés angyala lebegjen felette! — Bár csak lenne alkal-
mam, időm életrajzához oly adatokat gyűjteni, mikből ahöz értő az
elhunytnak nevezetes, tartalom s eseménydús életét megírhatná. —
25-kén Veér Farkas és gr. Teleky Domonkos jövén hozzám, sétál-
tunk. Br. Wesselényi Miklós végrendeletéről, mely vasárnap óta nálam
volt, legczélszerűbbnek találtuk, hogy azt én az özvegy kezébe adjam
által az ő jelenlétökben. Annálfogva mindhárman a Hochstrass utczába
menénk, — hová a báróné a temetés óta költözködött, magánszál-
lást fogadván fel — átadván az iratokat.

Bártfaynak a gr. Károlyi-család levéltárában lévő naplójából közli

ÉBLE GÁBOR.

Bodnár Zsigmond *A magyar irodalom története* című mun-
kájára előfizetési felhívást bocsátott ki, melyből kiemeljük a követ-
kezőket:

Munkám négy kötetre terjed, melyben főleg a művelt nagy
közönséget tartottam szem előtt. Elhagytam a latin és más jegyze-
teket, melyek zavarják az előadás folytonosságát s az idézeteket is
csak azért szőttem az előadásba, hogy érzékelhetőbb képet nyujt-
sanak a korról és embereiről. A mennyire tehetségem engedé, rajta
voltam, hogy önálló és eredeti legyek. Mert nem lehet egy nagy
irodalomtörténet célja sem mások ítéleteinek jámbor ismétlése, jó-
akaró felhigítása. Az irodalom és művészet világában csak annak van
igazi jogosultsága, a kinek van valami mondani valója. Minden szem-
nek meg legyen a maga nézése, minden hangnak a maga színe,
mondja egy jeles francia bölcsész. Csekély műveltségű népeknél
minden kérdéstről csak egy vélemény uralkodik, míg a fejlődés, hala-
dás országában egy sereg új nézet jelentkezik, melyek újabb haladás
tényezői lesznek, hogy végre az ideális egység útját egyengessék.
Nálunk a lefolyt évek alatt sok esetben. szűk felfogás, tehetetlen
és lomha közvélemény-féle volt az uralkodó, mely nem szerette az
eltérő véleményeket. Most talán megváltozik ez a helyzet s annyit
fog érni minden nézet, a mennyi és a minő érv áll szolgálatára.
Hogy könnyebben hozzá férhessek a közönséghez, munkámat nem
nagy kötetekben, hanem füzetekben teszem közzé. Egy-egy 5—6
íves füzet ára 50 kr. Egyszerre több füzetre lehet előfizetni. Az
előfizetési összeget Budapestre X. kerület Család-utca 5. sz. alá
kérem küldeni. Az első füzet május elején fog megjelenni, melyet
minden 7—8 hétben egy másik követ.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

az

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

ELSŐ ÉVFOLYAMÁRA.

Szerkeszti:

BALLAGI ALADÁR.

A Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága elhatározta, hogy f. év elején a fentebbi cím alatt folyóiratot indít, oly irodalomtörténeti cikkek közzététele végett, melyeknek ez idő szerint irodalmunkban nincsen állandó közlönye.

Felöleli tehát e folyóirat az egész magyar és idegen nyelvű hazai irodalom történetét, a tárgy történelmi oldalára fektetve a fősúlyt. Ily alapon nyerne benne helyet a hazai irodalomtörténet és segédtudományai körébe vágó feldolgozott értekezések és kritikák, valamint jegyzetekkel kísért irodalomtörténeti kisebb eredeti emlékek.

A folyóirat nagy-nyolczadrét alakban, negyedévenként legalább öt s legföljebb tíz íves füzetekben jelenik meg s egész évi folyama harminczkét ívre terjed.

Előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénzutalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia kiadóhivatalának (Magyar Tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények Ballagi Aladár egyetemi tanárnak (IX. Kinizsi-utca 29.) címzendők.